

Gáspár János

1816-1892

Dokumentumok

Összeállította és bevezetést írta: Aknay Tibor

Budapest, 2003.

TARTALOM

Az Olvasóhoz	4
Gáspár János	5
Levelezéséből.....	9
Gáspár János - Toldy Ferenchez.....	10
Néhány szó a berlini Magyarok Emlékkönyve- s mellékleteiről.....	11
Gáspár János - Toldy Ferenchez.....	14
Gáspár János - Toldy Ferenchez.....	17
Gáspár János - Toldy Ferenchez.....	18
Gáspár János - Toldy Ferenchez.....	19
Bogdán Julianna - Gáspár Jánoshoz	21
Tavassy Lajos - Gáspár Jánoshoz.....	22
Tavassy Lajos - Gáspár Jánoshoz.....	24
Tavassy Lajos - Gáspár Jánoshoz.....	26
Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz.....	28
Gyulai Pál Gáspár Jánoshoz	29
Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz.....	30
Iosif Many - Gáspár Jánoshoz	31
Tavassy Lajos - Gáspár Jánoshoz.....	32
Kasza Dániel - Gáspár Jánoshoz	34
Fekete Mihály - Gáspár Jánoshoz.....	35
Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz.....	36
Gyulai Pál Gáspár Jánoshoz	37
Gyulai Pál Gáspár Jánoshoz	38
Gyulai Pál Gáspár Jánoshoz	39
Vachott Sándorné - Gáspár Jánosnéhoz	40
Gáspár János - Toldy Ferenchez.....	41
Gáspár János - Toldy Ferenchez.....	43
Gáspár János - Toldy Ferenchez.....	45
Gáspár János - Toldy Ferenchez.....	46
Toldy Ferenc - Gáspár Jánoshoz	47
Tompa Mihály - Gáspár Jánoshoz	48
Tompa Mihály - Gáspár Jánoshoz	51
Fekete Mihály - Gáspár Jánoshoz.....	52
Gáspár János - Arany Jánoshoz.....	53
Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz.....	54
Nagy Péter - Gáspár Jánoshoz	55
Tompa Mihály - Gáspár Jánoshoz	56
Ballagi Mór - Gáspár Jánoshoz	57
Fekete Mihály - Gáspár Jánoshoz.....	58
Eötvös József - Gáspár Jánoshoz.....	59
P. Szathmáry Károly - Gáspár Jánoshoz.....	60
Eötvös József - Gáspár Jánoshoz.....	61
Gáspár János - Gyulai Pálhoz.....	62
Kriza János - Gáspár Jánoshoz.....	63
Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz.....	64
Tompa Mihályné - Gáspár Jánoshoz	65
Rill József - Gáspár Jánoshoz.....	66
Arany János - Gáspár Jánoshoz	67
Pétersberger Janka - Gáspár Jánoshoz.....	68
Hegedűs Lajos - Gáspár Jánoshoz	69

Gáspár János - Szász Károlyhoz.....	70
Arany László - Gáspár Jánoshoz	71
Barabás Miklós - Gáspár Jánoshoz.....	72
Visszaemlékezés életpályámra.....	73
Beszédek, tanulmányok	92
Pestalozzi Henrik és halhatlan érdemei.....	93
Pestalozzi növelés- és oktatáselvei	114
Gáspár János megnyitó beszéde az Alsó-fehérmegyei Tanító Egyesület alakuló közgyűlésén	124
Gáspár János beszéde az Alsó-fehérmegyei Tanító Egyesület 4. közgyűlésén.....	128
Szemelvények az olvasókönyvekből.....	131
A kóró és a madár	132
A hólyag, a szalmaszál és tüzes üszök.....	133
A Szkerisorai jégbarlang Alsófejér-megyében.....	134
Vasér völgye Máramarosban	136
A Szent Anna tava	138
A Tatra-hegység és a Lomnici csúcs	140
Névmutató	143

Az Olvasóhoz:

A Gáspár Jánosról - szépapámról - szóló könyv dokumentum-válogatás. A nagyenyedi Bethlen Kollégium Dokumentációs Könyvtárában, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirat-tárában, az Országos Széchényi Könyvtárban valamint saját tulajdonban őrzött levelek, kéz-iratok gyűjteménye. Belekerültek a válogatásba a XIX. századi folyóiratokban (az Erdélyi Híradóban és a nagyenyedi Közérdekben stb.) megjelent írások, tanulmányok, beszédek - továbbá Gyulai Pálnak illetve Tompa Mihálynak az 1960-as években az Akadémiai Kiadó által megjelentetett levelezéséből a Gáspár Jánoshoz írott darabok. Nem tartalmazza Gáspár János valamennyi munkáját, sőt talán túlságosan is sekélyen merít e reformkor-szülte példa-ember kincseiből. Úgy éreztem, s itt szépapám szavával élek: „csak azt éldelheti” (mai szóval: élvezheti) szellemünk, ami nem unalmas olvasmány, ami izgalmas nyelvi, történelmi és nem utolsó sorban „hazafiúi” kaland, a magyar nép szellemi felemelkedésének nagy kalandja. A hajdani kollégiumi szolgadiákból királyi tanácsossá lett „növelő”, a Berlini Magyar Könyv-tárat megalapító gyalogszékely életútja ilyen történet. A könnyebb olvashatóság érdekében az eredeti szövegek mai helyesírás szerinti alakjukban szerepelnek. Az idegen hangzású szavakat - ahol csak lehet - korabeli írásmód szerint közöljük.

A Gáspár János előtt tisztelgő könyvet a Bethlen Kollégiumnak és Édesapám emlékének ajánlom.

Budapest, 2002.

Aknay Tibor

Gáspár János¹

A magyar kultúra történetében a tizenkilencedik század a példa-emberek, példa-életművek kora. A reformkortól megindult, az egész közgondolkodást átalakító szellemi pezsgés eladdig soha nem tapasztalt bőségben hozta felszínre az irodalom, a művészetek, a nemzeti művelődés ügyéért áldozni, tenni akarókat, a közjó iránt életfogytig elkötelezetteket. Ebbe a sorba tartozott Gáspár János is, aki a Jókai által felejthetetlenül leírt torockói völgyben, Torockószentgyörgyön született 1816. október 27-én. Szülei a Székelyföldről kerültek a Székelykő alatti kis faluba, édesapja a helybéli református egyházközség iskolamestere volt. Természetesen elsőszülött fia is nála tanulta a betűvetést, csak később került át a torockói unitárius iskolába, ahol latin nyelven folyt az oktatás, de ez - Gáspár visszaemlékezéseire hagyatkozva - sem a latinul tudó „szüléknek”, sem a tanulóknak nem okozott különösebb gondot.

Iskolai tanulmányait 1827 szeptemberétől a nagyenyedi kollégiumban folytatta, amikor is édesapja „mint szegény szolgálcskát” beíratta az akkori gimnázium második osztályába. Kisdiákként az író, Kemény Zsigmond szolgadiákja, így jutott be özvegy Kemény Simonné csombordi házába, ahol egész életére döntő befolyással bíró hatások érték. A ház úrnője észrevéve Gáspár egyre erősödő tudásszomját, megengedte neki, hogy a könyvtárban kedvére olvasson. Ugyanebben a házban találkozott először a magyarság egészét érintő, az egész nemzetet foglalkoztató problémákkal. Ő maga írja Visszaemlékezés életpályámra című írásában: „...alkalmam lőn Erdély ott gyakran megforduló notabilitásait, vándor patriótáit (b. Wesselényi Miklós, b. Kemény Dénes, b. Bánffy László, Szász Károly, Zeyk József, Bethlen János gróf stb.) látni, s mint az asztal körül felszolgálónak érdekes, hazafi beszélgetéseit hallgatni”

1834-ben egy váratlanul jött betegség elragadta édesapját, így a család fenntartásának súlyos gondja is az ő nyakába szakadt. Édesanyjáról és két kisebb testvéréről kellett gondoskodnia.

Diákkorában több ízben, osztálytársaival együtt, gyalogszerrel bejárta Erdélyt, útjairól naplót is vezetett. 1837-ben kollégium-béli társaival önképzőkört alakított. Az 1839-ig működő társaság tagjai meghozatták „az akkori jelesb szép- és komolyirodalmi folyóiratokat”, megvitaták az azokban találtakat. Emellett maguk is írtak, műveik a Reg és a Villám című kéziratok lapokban, valamint a Virágkosár című almanachban jelentek meg.

1840-ben - egy feljelentés következményeként - előbb a kollégium vezetése, végül maga az Erdélyi Főkörmányszék betiltotta az Olvasókört, Gáspárt mint a társaság jegyzőjét (szellemi vezérét) egyhavi fogságra ítélték.

A nagyenyedi diákok olvasták Széchenyi Hitelét, lelkesedtek Kossuthért és Wesselényiért, elzarándokoltak Kölcsey szatmárcsekei házához. A kor szokásának megfelelően írásaikat álneven jelentették meg. Gáspár János például Csongor, Hábor, Komoly és Népfő néven publikált. Rendszeresen tudósította a Mátray Gábor szerkesztette Regélőt a Nagyenyeden megfordult vándor szintársulatok előadásairól, epigrammáit, pedagógiai és nyelvészeti tárgyú írásait a Honművész, az Erdélyi Híradó Nemzeti Társalkodója és más lapok közölték.

¹ Az Eseménynaptár című könyvtári ismeretterjesztő folyóirat 1991. évi negyedik számában megjelent írás javított változata

Valószínűleg eljövendő életpályája is motiválhatta, amikor az 1840-41-es évek folyamán neveléstani jegyzeteket készített. Sajnos, az egész gáspári életműhöz alkalmas tájékoztatóul szolgáló munka csak igen kevésé ismert a neveléstörténészek előtt. Nahlik Zoltán foglalkozott érdemben a témával a Magyar Pedagógia hasábjain.²

Kollégiumi éveit befejezve előbb Zeyk Miklós, majd Zeyk József nevelője lett. Utóbbit azzal a feltétellel vállalta el, ha növendékének apja fizeti az ő többéves berlini tanulásának költségeit. Ezt azon megfontolásból kérte, mivel a nevelői pálya „nagyfontosságú és enciklopédiai ismereteket igénylő”.

Az idősebbik Zeyk József állta a feltételt, így Gáspár János diáktársával és barátjával, Mentovich Ferencsel 1841. július 5-én elindult Berlinbe. Előbb azonban alaposan körülnéztek az akkori Magyarországon, sorra-rendre bejárták legszebb helyeit. A két és félhónapos körút során elvetődtek Pestre is, ahol a magukkal vitt ajánlólevelek megnyitották számukra az utat „akkori jeles hazánkfiak (publicisták, írók, tanárok, lelkészek) házi tűzhelyéhez, kiket színről színre látni, tiszteletünket irányukba nyilvánítani boldogító érzés vala.” A vándorútra kelt erdélyi ifjak így találkoztak Kossuthal, Vörösmartyval, Bajzával és Schedel (a későbbi Toldy) Ferencsel.

1842. január elején érkeztek meg Berlinbe.

Gáspár Jánosra berlini tartózkodása alatt Diesterweg, a nagy német pedagógus volt a legnagyobb hatással. Az ő révén került közel Pestalozzi és Rousseau, Campe és Curtmann eszméihez, kötelezte el magát egy korszerűbb, modernebb pedagógia oldalán. Berlinben tanuló társai az ő kezdeményezésére alapították meg a Berlini Magyarok Emlékkönyve nevű egyesületet, másrészt a berlini magyarok könyvtárát és végül az ott tanulók kulturális egyesületét. Az egyesület titkára, a könyvtár első őre, mindenese Gáspár János volt. Élményeiről hosszú levelekben számolt be szeretteinek, tudósított Liszt Ferenc berlini hangversenyeiről. Még korábban, 1840-ből datálódik Toldy Ferenchez írt első levele, melyet tucatnyi további követett. Ezekben nyelvészeti kérdésekről, a berlini magyarok életéről írt. 1844 júliusában hazatért. Füzérkék című tájszógyűjteményét 1845-ben küldte el az Akadémiának.

1846. január 12-én Európa-szerte megemlékeztek Pestalozzi születésének századik évfordulójáról. Magyarországon is több helyütt tartottak ünnepségeket, a kolozsvárin Gáspár János méltatta a jeles előd érdemeit. Itt jegyzem meg, hogy már korábban (1845) közzétett az Erdélyi Híradóban egy hosszabb tanulmányt „Pestalozzi Henrik és halhatatlan érdemei címmel”, mintegy előkészítve a centenáriumi ünnepséget. A Gáspár-beszéden kívül említést érdemel még a fiatal Gyulai Pál szereplése, aki verssel köszöntötte a jeles évfordulót. A jelen volt tanítók és tanárok annyira fellelkesültek a hallottakon, hogy - Gáspár kezdeményezésére - megalakították a Kolozsvári Nevelői Kört, az akkori Erdély leghaladóbb pedagógiai tudományos társaságát. A Kör tagjai egyebek közt célul tűzték ki korszerű, élő magyar nyelvezetű színvonalas tankönyvek és „vezérkönyvek” megírását. E törekvés eredményeként született meg Gáspár Jánosnak első, Kovácsi Antallal közösen írt olvasókönyve a Magyar Olvasókönyv I., 7-10 éves gyermekek számára, amely akárcsak a legmaradandóbb művének bizonyult Csemegék - az 1847-48-as év fordulóján hagyta el Barráné és Stein kolozsvári nyomdáját. A Brassai Sámuel által szerkesztett Vasárnapi Újság a Nevelői Kör rövid fennállása alatt (a Kört 1846. november 18-án kelt rendeletével az Erdélyi Főkormányzók elnöke betiltotta) rendszeresen közölte annak jegyzőkönyveit. Visszaemlékezéseiben Gáspár János így idézte fel az Olvasókönyv által megvalósítandó célokat: „...a szép, nemes erkölcsi és nemzeti érzelmek ébresz-

² Nahlik Zoltán: Egy kiváló erdélyi pedagógus: Gáspár János. = Magyar Pedagógia, 1978.

tésén és ápolásán kívül, egyszersmind az anyanyelv tanításánál központul, alapul s tősgyökeres magyar nyelvezetével példány gyanánt kívántuk tekinteni. Nem tévesztvén szem elől, hogy az Olvasókönyv valósággal olvasható, élvezhető s a kedélyt megtermékenyítő legyen.”

Az olvasni még nem tudó kisgyermeknek számára született Csemegék három kiadást ért meg, az 1863-as harmadikat maga Arany János tartotta legjobbnak a maga műfajában. Az 1847 végén megjelent első kiadásban még jószerivel külföldi, főként német szerzők magyarított elbeszéléseit és gyermekverseit olvashatjuk, az 1854-es másodiknál már olyan munkatársai akadtak Gáspárnak, mint Gyulai Pál, Kriza János és Tompa Mihály, végül a harmadik kiadásba már belekerültek a Gáspár János által a nép ajkáról gyűjtött mondókák, dajkarímek és találós kérdések stb. is. A Csemegéket ma úgy tartjuk számon, mint az első olyan magyar gyermekkönyvet, amelyben hangsúlyosan szólalt meg a magyar nép költészete. Gáspár már az első kiadásban megfogalmazta pedagógiai ars poeticáját: „...csak az ragadhatja meg a gyermek kedélyét, csak azt éldelheti szelleme, mi úgy tartalomra, mint alakra nézve saját kedélyes világából van merítve, szemléltetőleg derűtlen eléadva, mi magában is érdeklél, s a megtanulásra és olykori ráemlékezésre méltó, végtére ami a felnőtteknek is kedves olvasmány. Mert valóban nagy tévedés volna azt hinni, hogy ami a felnőttekre nézve unalmas, éldelhetetlen - mint fájdalom, oly sok gyermekiromány - az a kis csemeték költőies kedélyének éppen jó! A gyermeknek mindenben csak a legjobb a jó!”

1846-47-ben a nevelői munkán kívül a Természetbarát című, Kolozsvárott megjelenő folyóiratnak is dolgozott, számos ismeretterjesztő cikket publikált, leginkább „r” álnév alatt. 1847. december 27-én feleségül vette Bogdán Juliannát, házasságukból hat gyermek született.

1848 „világrengető eseményei” a kezdeti eufória után gyászos időket hoztak az erdélyi magyarságra. A bécsi udvar sugalmazására fanatizált román tömegek megrohanták Abrudbányát és Zalatnát, kifosztották és porig égették a nagyenyedi kollégiumot. Az atrocitásoknak emberek százai estek áldozatul. Gáspárék Tiszaroffra menekültek, ott várva ki a vészterhes idők elmúltát.

1849 decemberében - Szőnyi Pál meghívásának téve eleget - a Természettudományi Társulat ügyeit tette rendbe, ő szerkesztette a Társulat II. évkönyvét.

1851-ben Nagyszalontán találkozott Arany Jánossal, az eseményt a Visszaemlékezésből idézem: „...mely látogatás arról is nevezetes, hogy kedves Julcsa leánya elbeszélése után A kóró és a kismadár s A hólyag, szalmaszál és tüzes üszög szép kis meséket olvasókönyvemnek megnyerhettem, s a derék szülék barátságát máig élvezhetem.”

1851 és 1854 között több alkalommal megfordult Parádfürdön, az akkori magyar értelmiség kedvelt „gyűlhelyén”. Találkozott Bajzával, Vachott Sándorral és Tompa Mihállyal, aki a Csemegék nyelvi-stilisztikai lektorálását is elvállalta.

1855 őszén még egy nagy nyugat-európai utat tett meg tanítványával. 1856 májusában ő képviselte Diesterweget a Gothában tartott egyetemes német tanítógyűlésen. Ez idő tájt készült el Finály Henrik szerkesztésében az első tanodai latin-magyar szótár; egyik társszerkesztője Gáspár János volt.

1858 szeptemberében végre megnyílt a nagyenyedi tanítóképző, első igazgatójává Gáspár Jánost választották. Ahogy az alkotmányos viszonyok rendeződtek, úgy erősödött lépésről lépésre az erdélyi iskolák helyzete is. 1861-ben készítette el Szervezeti Javaslatát az erdélyi református fő- és középtanodák részére.

1868 döntő fontosságú évnek bizonyult a gáspári életműben. Eötvös József, a kiegyezés utáni első vallás- és közoktatásügyi miniszter meghívta az új tankönyveket előkészítő bizottságba,

melynek tagjaként ő készítette el a 2-3-4. osztályos olvasókönyveket. A Gáspár-féle olvasókönyvek példátlan népszerűsége tettek szert a dualizmus-kori Magyarországon. Szinte valamennyi itt élő nép nyelvén megjelentek. 1925-ig mintegy nyolcvan kiadást éltek meg, igaz, átdolgozott alakban.

1868. december 18-án keltezett levelében Eötvös arra kérte, hogy vállalja el Alsó-Fejér és Küküllő megyékben a tanfelügyelői tisztséget: „Bizalommal várom, hogy mint aki egész életét a köznevelésnek szentelé, s mint aki szintén belátja mind ez állomás fontosságát, nem vonakodand ajánlatom elfogadása által erejét és ismereteit tágabb körben érvényesíteni népünk közmívelődésének javára.”

A tanfelügyelői hivatallal együtt királyi tanácsosi címet is kapott Gáspár János életének szinte utolsó percéig dolgozott. 1881-ben társelnökéül választotta az Országos Tanítógyűlés. 1883-ban az Alsó-fehérmegyei Tanító Egylet alakuló gyűlésén - mintegy summázta félévszázados munkája tapasztalatait: ... „bármily jellegű, bármily nemzetiségű vagy felekezetű iskolának vagyunk is hű és ügybuzgó munkásai, ugyanazon nemes feladat lebeg előttünk, ugyanazon önzetlen kötelességérzet s lankadni nem tudó buzgóság, hogy drága hazánknak törvénytisztelő s a szerényebb hivatáskört is híven betöltő derék honfiakat és honleányokat, egyházunknak vallásos és keresztyén szeretetben és áldozati készségben soha ki nem fogyó, s a társadalomnak emberbecsülő és munkabíró hasznos polgárokat neveljünk és a gyakorlati életre immár nélkülözhetetlen ismereteket elsajátíttassuk. Mindnyájan mélyen érezzük, hogy nekünk nem szabad olyan nemzedéket nevelnünk, mely magát a közös hazában idegennek gondolja és tartsa, saját érdekeit ne a haza érdekében lássa és keresse.”

A zárógondolat jegyében végigvitt életút utolsó nyilvános állomása az 1886. december 8-i nagyenyedi Gáspár-ünnepély volt, melynek résztvevői a nemzedékek sorát tanító pedagógus félévszázados jubileumát köszöntötték.

1891 végén nyugalomba vonult, de a pihenést csak rövid ideig élvezhette. 1892. március 6-án halt meg Nagyenyeden. Halála előtt két nappal az uralkodó a Ferenc József lovagrendet adományozta neki munkásságának elismeréseként. Maroscsúcsra, a családi sírboltban helyezték végső nyugalomra. Az 1990-ben sokadjára újjászülető nagyenyedi Bethlen Kollégium irodalmi önképzőköre Gáspár János nevét vette fel. 1996-tól az Alma Mater falán tábla hirdeti egyik leghívebb fiának emlékét.

Levelezéséből

Gáspár János - Toldy Ferenchez³

Vett. aug. 1. 1840.

Nagyon tisztelt Titoknok úr!

Iskolai körülményeimnél fogva alkalmam lőn Erdély hazám legnagyobb részét beútatni, s több vidékén huzamosan szünetezve kitűzött célom szerint figyelni a népbeszéd- és szokásokra. Így készülék egyéb jegyzeteim között jelen tájszavak füzerkéje is, melyben lassadán minden olyan szót följegyzék, mi addigi szótárainkban hiányzott. Megjelenvén a M. T. Társulat által hirdetett és várva várt Tájszótár, abban legnagyobb örömökre füzerkém (különösen székely) szavait megtanálám. Azonban még felesen maradtak vármegyei és egyes vidéki, jelesen torockói szók, mik onnan, béküldők hiányozván, kihagyattak; továbbá van néhány abban nem elég tisztán magyarózott, s idegen (főleg oláh), mi nemzetinek adatik. Mindezek s a t. Akadémiának e tárgyban minden literatúrabaráthoz intézett felszólítása arra bírának, hogy nézném át az illető szótárt s venném számba, mik nincsenek meg abban az ismerem tájszók közöl, s mik adatnak tiszta tudomásom szerint nem elég világosan? És hogy ezeket betűrendbe sorozva küldeném a tiszt. Akadémia által hirdetett pótlékkötetbe.

Éppen ezt teszem most, midőn füzerkémet, több illető vidékiektől is átolvastatva, a t. Akadémia helyesirata szerint nyomtatás alá tisztázva ezen alkalomtól Jancsó Ádám idevaló jogász ifjútól a nagyon tisztelt Titoknok úrhoz küldöm: Méltóztassék azt kegyed az illető helyre beadni, s bizonyos fog lenni azon őszinte ígéretemről, hogyha mi figyelemre méltót én s általam megkért barátim e mezőn még tanálandunk, azonnal kézbe fogom szolgáltatni... De méltóztassanak a nagyon tisztelt Titoknok úrék is tudtára adni a honi közönségnek, mikor menend sajtó alá a kérdéses pótlékkötet, hogy addig minden tag és nemtag, ki még szánt ebbe valamit, pontosan béküldhesse.

Mindezek után csekély ugyan, de mindig kész szolgálatom ajánlása mellett meg nem szűnök lenni Kegyednek egyik legőszintébb tisztelője

Gáspár János
ref. hittanász m. k.

³ A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában

Néhány szó a berlini Magyarok Emlékkönyve- s mellékleteiről

Berlin, tizenegyedhó 1jén, 1843.

Tisztelt Barátom!

Felszólítál: írnék valamit a berlini Magyarok Emlékkönyve keletkezéséről, célja s mellékleteiről. Ezt most annál örömebb teszem, mert különben is, kitelvén a vállalatot biztosító próbaév, szándékunk a honnlevőknek e tárgyban egy kis felvilágosítást adni.

A két testvérhonban tudományok, művészet és ipar iránt keletkezett újabbkori melegebb részvét s ezt méltányló kormányunk kegyes engedelme múlt évben nagyszámú magyar tanulót és utast csődítte ide: a némethoni egyetemes műveltség e virágzó székvárosába, hová országosan annyi erő, annyi segély pontosított össze a tudományok, művészet és ipar ápolása, honosítása és emelésére; hol csak az egyetemnél 160 jobbadán hírben álló tannok (professor) őrzi és nyitja fel azok egyházának szentekszentét a harmadfélezernyi ismeretszomjas ifjúság befogadására, nem említvén a többi alaposan előkészítő vagy önálló tanodák és intézetek nagy számát... A távolról s hazájok legkülönbözőbb vidékeiről ide sereglett magyarok oly testvéries szívességgel oszták meg a külfölden nyert ismeretkincsek mellett az azok útjába torulni szokott kedvetlenségeket is, miképp az itt töltött szép napok megannyi kegyeletes emléknappokká válnának később korokra nézve, melyekre egykor visszagondolni kétségkül édes öröme leend mindenikének. E szép napoknak Berlinben is hagyni valami emlékjelét, mely a később jövő ismerősök, barátok s utódok előtt is kedves lehessen, születék a **BERLINI MAGYAROK EMLÉKKÖNYVE**, mellyel elődeinknek már göttingeni, hallei szép kezdeményét követve, mellékletül még egy pár célt kapcsoland össze, hogy sajátképpen Emlékkönyvünknek hármas célja (és része) lenne:

A (tulajdonképpeni) Emlékkönyv
Jótanácsok és utasítványok tára
Egy kis magyar könyvgyűjtemény

Mindenikről röviden:

Emlékkönyv,

hová minden Berlinben tanoló vagy mulató magyar időrendben, saját kézzel emlékül béírandja nevét és érkezetét. E gyűjtemény idővel azonkül, hogy történeti és statistikai adatul szolgál, autographiai tár is leend. Statistikai adatul már is írhatjuk, hogy mái napig (tizenegyedhó 1je), tehát a vállalat első öt évnegyedében bé van írva Emlékkönyvünkbe 118 magyar. Ebből 90 magyarhoni, 28 erdélyi; 52 tanász (diák), 66 utazó vagy iparúzó; 25 hitszónokjelölt, 25 polgári pályájú (köztök magas hivatalbeliek is), 14 nevelő, 9 orvostanár, 8 művész, 6 tannok, 3 gyógyszerész, 28 iparúzó = 118.

Jótanácsok és utasítványok tára

Minpéldánk és saját kárunkon okulva tudjuk, mily egyedül hagyottan áll külfölden az idegen, még ha egy-két ajánló levele volna is, mi szegény ifjagnál rendesen hiányzik; mint ki lehet tétetve mindennemű csalatás, tévedhetés- és időpazarlásnak. Az első kalauzon kezdve, ki észrevevé idegen létét, mennyien föl nem tudják ravaszul használni helybeli körülményekbeli

ösmeretlenségét? És sokszor csak ezek húzavonáján érhet jól-rosszul célhoz. Ilyenkor csak egy jótanács, egyetlen szíves útasítás jótét vezércsillagként világítana a szegény vándornak.... És ezen tudat bíra reá minket egy forrást nyitni fel utódainknak ez Emlékkönyv lapjain, melyből rövid és biztost útasítást meríthessenek:

minden tanolmány és tanolási segédeszközöket (egyetemek, gymnasiumok, tanodák, olvasótermek, könyvtárok stb.) illetők köre;

minden szállásfogadás, élelem, ruházat, betegeskedők stb.) tárgyakban stb.;

a város és körvidéke nézendőiről egy átnézet, útasítások. Mindezek fölkereshetésére elül egy részletes tárgymutató szolgál.

Egy kis magyar könyvgyűjtemény

Nem szándékunk nekünk egy nagy magyar könyvtárt állítani Berlinben, azt tehetségünk s a cél is, miért itt vagyunk, nem engedné; mert igen jól tudjuk, hogy a tetemes költséggel tanolni jött magyar ifjúnak becsesbek órái, mintsem rendszeres magyar olvasó lehessen itt. De másfelől, azt is minpéldánkból igen jól tudjuk, hogy mily fájdalmas s egyszersmind káros két-három évig merőben nélkülözni a már virulásnak indult magyar iralom jelesb termékeit, és szakmánk külföldi mozgalmaiban élván, milyen jól esnék és milyen szükséges volna olykor bé-bépillantani párhúzómitásul az ezeket magyar szempont és magyar szükségből tárgyaló jobb munkákba. Ezen kívül sokszor van alkalmunk főleg az újabb időkben külföldiekkel tanálkozunk, kik nyelvünk, iralmunk, általán nemzeti életünk iránt érdeklő viseltetnek, kérdésekkel halmoznak el, az adatok pedig, miket emlékezetünkben kihozhatánk, nehezen elégíthetik ki a tudnivágyó idegent.

Milyen jó segítségül szolgálhatna ily esetben egy jeles magyar könyvgyűjteményke, melyből kútfőibiztos felvilágítást lehessen adni s a viszonyainkról elterjedt balítéleteket és rágalmak gyomjait ez által is irtogatni. Elvégre nem ritkán jönnek ide egyébként a német iralommal már otthonról eléggé ismeretes hazánkffiai, kik nyelvünkben nem oly erősek, hogy két-három évig ne feledjenek sokat belőle: az ilyeneknek olykori gyakorlatul, példákból tudjuk, áldás egy ilyen gyűjteményke.

Illy nézetekkel bírók örömmel tévénk össze néhány könyvet s egy kis pénzt megkezdésül, mit alig, hogy meghallának többen lelkes íróink közül, azonnal szívesek lőnek becses munkáikat megküldeni s a nemzeti akadémia azon nagylelkű ígéretet tenni, hogy minden eredeti kiadásának egy példányával megtisztelend. A szerzendő könyvekre nézve elmondott célunk nyomán elvül tevők: „csupán oly magyar vagy magyarokat közlő érdeklő idegen nyelvű munkákat venni, mik a különböző tanszakmákban az időben legjobbak s melyek itt célunkra legszükségeseb és biztosb leltáruul szolgálhatandók.” Ajándékozással megtisztelőinket is bátrak vagyunk kérni ez elvünk figyelembe vételére. Mi, kik itt tanolunk, az itt letelt idő iránti kegyelet és szerzett ismereteinknek mintegy tanujelét és köszönetét adandók megjegyzénk, hogy közölünk mindenik, ki sajtó útján kiadna valamit kijövendett munkáiból, egyszer mint másszor küldjen egy-egy ingyen példányt tárunknak.

Ez időben, tehát öt negyedév alatt, van gyűjteménykénkben és valódilag biztos ígéret nyomán 121 szám alatt 219 darab könyv. Ebből 87 szerzemény ára 85 por. tallér 21 garas (köztök: Fényes, Berzsenyi, Kölcsey minden munkái, Tudománytár, Tarczay természettana, Magyarhon földképe Raffhegyitől,⁴ Bárándy statisztikai táblái, Mannó vegytana, Stieler nagy Átlásza,

⁴ Valószínűleg Raffelsperger Ferencről van szó

Brockhaus legújabb *Convers. Lexicon*, *Vierteljahrschrift aus... und für Ungarn*) 132 db ajándékozott 189 Tal. 25 gr. áru (köztük: tud. Társ. Zsebszótár, Fáy óramutatója, nőnevelése, Protestáns egyházi és iskolai lap, Péczely magyarok története, Kazinczy levelei Kishez, Vörösmarty, Szász Károly, Székács, Garay munkái, Vajda magyar nyelvtana, Dalhona, Szemere útazása, Szeremlei új philosophiája, Athenaeum 1837⁹; 1842³, B. Eötvös - Lukács: Fogházjavítás, Budai F. polgári Lexicon, Dr. List Sárvány nemzeti gazdasága; Pesti főiskolát tervező pályamunkák, XYZ könyv, stb.) Éspedig, az itt megfordultakon kívül Bajza, Fáy, Garay, Kacskovich, Kossuth, Schedel, Székács, Taubner, Török Pál, Vajda és Vörösmarty lelkes hazánkfiai szívessége által, kiknek itt legforróbb köszönetünket nyilvánítani édes kötelességünken ismerjük.

A könyvgyűjteményke gyarapítására pénzzel járulóktól (elég legyen említeni Bánó Miklós, gr. Bethlen Ádám, Karácsoni Guidó, Liszt, Somlyai János udv. tanácsos, Dr. Szabó János, gr. Teleki Domokos és Sándor urakat, és az erdélyi /szászvárosi/ küldeményt) bájott összesen 123 por. tallér 28^¼ garas (1 porosz tallér = 28,57 ausztriai ezüst garas), melyből a fönnebb említett könyvek s közöltek tett szívességekre kiment eddig: 106 Tall. 6^¼ gr. és így a pénztárban van 17 Tall. 22 gr.

KEZELET

A könyvgyűjteménykét és Emlékkönyvet számolási feleletteher alatt őrzí és kezeli egyik, mindig egy egyetemi félévre megbíztuk magyar. Ezen őrnévét és lakását feltanálhatják újonnan érkezett hazánkfiai az *Universitäts Castellannum*nál,⁵ ki az egyetem jobb szárnyában földszint lakik, ennyit kérdezve tőle: hol van szállva s ki azon magyar tanász, kinek adresse nála le van téve? Az ittlévő magyarok ellenőrséggel bírnak az őrn eljárása iránt, azonkül a félévi elszámoltatás eredményei egykét sor statisztikai adattal közöltetnek a honi lapokban, miképp már e tudósításban is tevők.

Én e vázlatban úgy hiszem felszólításod s szándékunknak is megfelelttem, Légy szíves tisztelt barátom, a magyar lapok érdemes szerkesztő úrait megkérni, e sorok becses lapjaikban közzétételére

Isten veled

⁵ Az egyetem portása, házmestere

Gáspár János - Toldy Ferenchez⁶

Berlin, tizenegyedhó 24kén, 1843.

Nagyon tisztelt Titoknok úr!

Ama hő részvét, mellyel kegyed csak hallomás után előlegesen is oly lelkesen fogadá a berlini magyarok múlt évi Emlékkönyv vállalatát, miről az idezárt tudósítás bővebben szól, ama hő részvét, mondom, bíztat minket, hogy nem veendi rossz néven, ha az érintett vállalat ügyében egy alázatos kérelemmel alkalmatlankodunk a nagyon Tisztelt Titoknok úrnak; annyival inkább reményljük nem, ha elmondom, miként játsszák ki már két ízben körülmények eme kérelmünk teljesülhetését: Mi t. i. vállalatunkról az alapítók akarata szerint a magyar közönség s jelesen a Berlinbe szándékozó magyar ifjúságnak egy kis ismertető felvilágosítást céloztunk a honi lapokban közölni, mit én a többség nevében szerkesztve, minthogy a kezeléssel nem akartánk kegyed vagy a t. szerkesztőknek alkalmatlankodni, először Ferenczy László barátomhoz küldék, s levelem megérkezésekor már nem volt Pesten; a közlés havokig kése, míg megtudám, hogy ő soraimnak nyomába nem akadott. Nyolcadhó végén ismét leíram a tudósítást s megpótolva újabb adatokkal egy más, Pesten mulató, barátomhoz küldém, mellette még egy kegyedhez szóló levelet; ezen második tudósítás is hihetősen elveszett, mert a közlés és sürgetésemre a válasz, mind e máj napig kimaradt. Most tehát a harmadik kísérletet tesszük e sürgős jelentéssel, (mely, hogy az örömet gyanúsítóknak legkisebb okot se adjunk, társulati széfbe kerülne, egyszerű baráti levélalakban van írva) s hogy annál kevésbé tétethessünk ki az előbbi bizonytalanságnak, elhatározók egyenesen kegyedhez t. Titoknok úr, mint kinek Pesten biztos lakása van s mint ki oly lelkesedéssel van ügyünk iránt, és hazafi teljes bizalommal kegyed kérnünk meg annak az Athenaeumban s a többi magyar lapok mindenikében közzétételére, meg levén győződve, hogy tudósításunkat mindenik szívesen fölveendi, ha a berlini magyarok nevében kegyed fogja néhány sorával az illető t. szerkesztő úrat megkérni. Minthogy minden hazafi s jelesen minden külföldre szándékozóval tudatni akarnók, ohajtásunk volna minden lapban, s ha lehet egyszerre közölni párt és színekülönbség nélkül, hogy e tekintetben is valami felekezetiességgel ne gyanúsíthassunk.

Méltóztassék tehát a tisztelt Titoknok úr ezen annyiszor akadályozott kérelmünket befolyása által minél előbb sikerre vitetni és méltóztassék őszinte hálaköszönetünket mindeztért, mind azon készségért elfogadni, mellyel (mint Ferenczy annak idejében írta a magyar tud. Akadémiánál, hogy az eredeti kiadásaiból egy-egy példánytárunk számára küldeni ígére... Mi e nagylelkű ajánlatot még hivatalosan nem tudván, jelentésünkben csak érintők; ha azonban a határozat komolyabban áll, legyen szíves a szövegbe forró köszönetünket is eziránt béigtatni, és egyszersmind az ígért munkákat címetem alatt (An Hr. Johann Gáspár, Kirchstrasse No 5 Zwei Trapp. links) mostani szállítmányozó könyvtárosunk Geibel Károlyhoz letenni.

Ez a berlini magyarok hazafias kérése s már most egy pár magány kérdés s illetőleg alázatos kérelem: Mint tudósításunkban is érintém, napjainkban sokan kezdenek érdeklődni nemzeti nyelvünk és irodalmunk iránt külfölden: valahány philologussal szóltam eddig nyelvünk sajátosságairól, mindenik kedvet kapott közelebből megismerkedni a századokig szomszéd szép ismeretlen növel. Múlt félévben többek között két finlandi ifjú, most valami négy tanász ismer-

⁶A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában

rősem kezde hozzá, egy greifswaldi professor (Hoffer)⁷ pedig, ki több nemzetek népdalait tette bűvárkodása tárgyává, felszólítja, közölnék vele magyar eredetieket, mellékelt fordítással. Pirúlva kelle megvallanom, hogy tudtommal, nekünk még népdalgyűjteményünk nincs, nálunk még alig foglalkoznak népköltésszel, noha nem állíthatni, hogy népünk minden poézis híjával volna. Azonban ígérék egyes darabokat, mik kezemnél vannak (a kegyed *Handbuch d. ungarisch. Poesieje*,⁸ a Kisfaludy társaság Évlapjai 3^{ik} kötete és a múlt évi Tudománytárban levő (moldvai) népdalok. De ez kevés és nem is a java, ezért bátor volnék kegyedet kérni, méltóztassék nekem egy kis útastást adni, miképp juthatnék még többhez, főleg jeles darabokhoz, s hol találhatnék idegen nyelvre fordítva belőlök? Hallottam volt egy sárospataki népdalgyűjteményről, mely már második kiadást is ért volna, de nem ismerem. Ha kegyed ezt célszerűnek tartaná, méltóztassék számolatunkra Geibelnél megrendelni; továbbá ha jól emlékszem, Dr. Viola is közlött valamelyik Tudománytárban moldvai magyar népdalokat, köztük a 'Csángó színe' (nemzeti tricolor) igen szép; ezeket is szeretném.

Nemzeti költészetünk és költőink ismertetésére külfölden egyetlen forrásunk a kegyed jeles „*Handbuch*”ja, de ez az utóbbi 15 évre nem terjedhete ki. Ha kegyed szánhatna becses idejéből egy Supplement⁹ kiadására, hálát érdemlő szolgálatot tenne mind a hon mind a külföldnek s a részvét iralmunk jelen állásában kétségkül nagyobb lenne a vállalat iránt, mint a főmunka kiadásakor.

Másik magány kérésem azon (nyolcadhói) levelem tárgya, melyről írák, hogy elveszett; amaz akadémiai felszólítást illette, mely a „Magyar helyesírás és szóragsztás” főbb szabályaira nemtagoktól is észrevételeket kér. Örömmel olvasám e fölszólítást, mert látám ezen is az Akadémia gyönyörű jelszavát „győzzén a mi jobb!” ellengeni s nyíltan kimondhatni a humanus elvet, miszerint önkényű vezér nyelv dolgában sem akar lenni, sőt az elébe került észrevételeket lelkiösmeretesen bíráló alá veendi. Ezekben biztosítva van a nemzet, biztosítva minden egyes, hogy helyesírásunknak oly szabályai fognak megalapíttatni, melyek a tűzpróbát kiállandják, s melyeknek érvényességét nem csupán egyes nyelvészeti iskolák tekintélye vagy a közönségnek ily tárgyban nem vizsgálaton alapuló „úgy tetszik”je hanem elfogulatlan közös értekeztetés szerzendenek.

Éncsekélységem is gyönyörű nyelvünknek egyik hő barátja levén, mindig szívemen fekvék annak tökélyesítése, s jelesen orthographiánknek is minél szilárdabb alapokra emelése; miért is otthon legörömostebb foglalkodám jobb nyelvészeti műveinkkel s gyakori utazásimban figyelmük szép kiejtésére. Most tehát, midőn alkalom nyújtatik az Akadémiától nem tagoknak is a tárgyhöz szólni, a legszívesebben közleném gyűjtött észrevéteimet, ha jelen körülményeim attól el nem zárának: ugyanis két éve vagyok távol honom, a magyar s főleg nyelvészeti iralom forrásától másnemű tanolmányokkal elfoglalva. Hogy azonban legalább általános egyet s mást felmutathassok, bátorkodom egy alázatos kéréssel alkalmatlankodni a t. Titoknok úrnak: Elindúltam előtt az avatottabbak hallgatása reábírt akkori észrevéteimet futólag, pongyolán összeírni és miután felőle a derék Szász Károly úr ítéletét kihallgattam, „Szózat erdélyi mikéntírásunk ügyében” cím alatt az erdélyi N. Társalkodóba küldém, hol az 1841ki hatodhói számokban meg is jelent...¹⁰

⁷ (Hofer)

⁸ A magyar költészet kézikönyve

⁹ pótkötet

¹⁰ HÁDOR álnéven: Szózat erdélyi mikéntírásunk ügyében. - Nemzeti Társalkodó, 1841. pp. 185-189., 195-200.

Méltóztassék a t. Titoknok úr ez igénytelen értekezést kikeresetni és az e tárgyban kiküldött biztosságnak bémutatni; ez egy erdélyinek szózata s Erdély nyelv ügyében még mindig igényt tart a kihallgattatásra. Szózatom az igaz, gyöngé, tekintélytelen, most sokkal jobban és szabatosban írhatnék, pl. az „öszve”re nézve is azóta Kresznericshez állottam; de azért reménylem, figyelemre méltókra is tanálandanak, főképp miután némelyekben az erdélyi nyelvgyakorlat több jeles nyelvbúvárunk (Fogarassy, Kerekes, Nagy stb.) nyomozásával bámulatosan meg-egyezik s meggyőződésem szerint a philologia bírószeke előtt inkább, mint divatos miként-írásunk némely „úgy tetszik”je.

De talán igen hosszason rablom el a kegyed drága idejét, engedjen meg tolaodó alkalmatlan-ságomért, kárpótlásul ha a t. Titoknok úrnak valami bizománya lenne Berlin vagy vidékén, méltóztassék csak nekem parancsolni: én tavaszig még itt leszek, s édes kötelességemnek ismerem teljesíteni.

Őszinte tisztelettel vagyok

Gáspár János nevelő Erdélyből

Gáspár János - Toldy Ferenchez¹¹

Vett. nov. 30. 1844.

A T. C. Magyar Tudós Társaságnak

Az itt közölt mellékletek önmagukat magyarázván, csak pár szóval bátorkodom a szempontokat érinteni, melyből azokat a T. c. Tudós Társaságnak megküldeni a berlini magyarok célszerűnek láták.

Először és főleg, hogy lehessen alkalmuk forró hálaköszönetöket, melyet már a honi lapokban II. közleményök folytán a haza előtt nyilvánítanának, itt is még egyszer kimondhatni a T. c. Társaság ama nagylelkű ígéreteért, melynél fogva berlini magyar könyvtárunkat eredeti kiadásainak egy-egy példányával megajándékozni kegyesen szándékozik.

Továbbá tudván, hogy a T.c. Társaság tisztelt tagjai némelyike óhajtáná berlini könyvtárunkat némi ajándékozással megtisztelni, közlöm ennek könyvjegyzékét azon alázatos figyeltetéssel, hogy a Berlinbe szánt küldeményeket Pesten Geibel könyváros úr szíves elfogadni. Záradékul bátorkodom még említeni, hogy Berlinben két negyedév alatt (1842 júliusától 1844 májusáig) 140 magát Emlékkönyvünkbe beírt magyar fordult meg. Bővebben szól erről a honi lapokban II. közleményünk.

Melyek után a legőszintébb tisztelettel vagyok a T. c. Magyar T. Társaságnak
alázatos szolgája

Gáspár János
legutoljára hontért alapító
és eddigi ör.
Kolozsvártt, Augusztus 1844.

¹¹ A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában

Gáspár János - Toldy Ferenchez¹²

Vett. jún. 29. 1845.
Kolozsvár, Hatodhó 10-kén, 1845.

Nagyon tisztelt Titoknak úr!

Értésemre esvén, hogy a „Tájszótár” 2-ik kötete minden pillanatban sajtó alá menendő, sietek annak számára korábbi küldeményem pótlásául még egy kis füzerkét küldeni, mit három évi távollétem után rövid idő alatt összeállíthaték. Méltóztassék Kegyed azt illető t. szerkesztőségnek átadni bésoroztatás végett.

Én már állandólag megtelepedvén, ezután még nagyobb figyelemmel leszek az erdélyi népnyelv és népköltészet körül, s az mi érdekest tanálok, Kegyetekkel annak idejében közleni kötelességemül ismerendem.

Hódoló tisztelettel maradván Kegyed

alázatos szolgája
Gáspár János

¹² u.o.

Gáspár János - Toldy Ferenchez¹³

Vett március 5. 1846.
Kolozsvár, Másodhó 7-kén, 1846.

Midőn 1844 nyarán Berlinből jöve Kegyedhez Pesten szerencsém vala, elmondám, hogyan biztosítók jövőjét a berlini magyarok könyvtárocskájának, azt a kir. egyetemi könyvtár őrsege alá adván; ugyanezt tevéen a nagyközönséggel azon nyári Pesti Hírlap és Erdélyi Híradó útján. Az átadásról szóló irományok másolatban a berlini Magyarok Emlékkönyvében olvashatók: a főkönyvtárnoki válasz eredetijét azonban magammal hozám, hogy itthoni biztos helyen legyen. Berlinben levő barátim újabban azt határozták, hogy én kérném meg Kegyed által a Magyar Tudós Társaságot, melyhez minket úgysis hála viszonyok kapcsolnak: engedne helyet levéltárában ez irománynak, ott biztosítva leendő.

Én tehát szabadságot veszek magamnak a berlini magyarok nevében ezennel szívesen kérni Kegyedet, méltóztassék kieszközölni, hogy ezen oklevélnek a Magyar Akadémia levéltárában hely adassék és az átvételről adandó levéltárnoki nyugtát méltóztassék nekem a közelebbi posták valamelyikén ide Kolozsvárra (Külsőmonostor utca, gróf Teleki ház) leküldeni, hogy eljárásom felől mielőbb értesíthessem fennlevő barátimat.

Mentsen ki ezen alkalmatlanságunkért Kegyednek azon hálánkat igénylő hazafias buzgalma, mellyel szerény vállalatunkat első fogamzásától fogva ápolni buzgólkodék s melynek köszönhetjük, hogy az Akadémia eredeti kiadásaival olyan szépen dúsítandja berlini tárunkat.

Együttal bátor vagyok a fővárosunkban ritka fény- és részvétellel megült Pestalozzi-innepély¹⁴ programját, mint némi történeti beccsel bíró emlékiratot a Magyar Akadémia könyvtárának megküldeni.

Szokott őszinte tisztelettel levén Kegyed
alázatos szolgája

Gáspár János s.k.

Néhány szó világosításul

Az itt olvasható eredeti oklevél, melyet a jelenleg Berlinben mulató magyarok a tisztelt Magyar Akadémia levéltárába kívánnak letenni, válasz azon két irományra, melyekben társaim megbízásából 1844 tavaszán egyezkedtem vala a berlini királyi könyvtárak főigazgatójával magyar könyvgyűjteményünknek az egyetemi könyvtárral leendő egyesítése végett.

Azon két iromány, valamint e válasz is másolatban olvasható a berlini magyarok Emlékkönyvében, itt világosításul csak legrövidebb tartalmát emelem ki. Az egyik iromány német fordítását adá a magyar könyvtár alapítási oklevelének. A másikban azon pontok álltak, melyeket az átadásnál kikötni kívánánk, ú. m.

¹³ u.o.

¹⁴ Kolozsvár, 1846. január 12.

Hogy könyveik külön tárban és folyószám mellett őriztessenek. Ez később a válaszbeli ajánlat szerint módosíttaték;

Hogy a magyar könyvtár alapítása, célja, az átadási föltételek az egyetemi könyvtár nyomtatott jegyzékében adassanak elő;

Hogy magyar bélyegük: „a berlini magyar könyvtaré” minden könyvünkre rányomassék;

Hogy a szótárok, Atlások s egyéb csak magyarok használatára szerzett könyvek csak magyaroknak adassanak ki. A válasz szerint módosítva;

Hogy azon magyar, kinek őrsége alatt Emlékkönyvünk áll, a megérkezett könyveket folyószám alatt németre is fordítandó címmel fogja átadni az egyetemi könyvtárnoknak, ki aztán az átvételről tanúsít.

És ezen pontok szerint történt meg az átadás, miről e helyütt is bizonyítok.

Kolozsvár, Másodhó 7-kén, 1846.

Gáspár János
egyik alapító és akkori őr

Bogdán Julianna - Gáspár Jánoshoz

Nagyenyed, Decemb. 14kén, 1846.

Lelkem édes jó Janim!

Naptárilag nem igen rég szólék veled lelkem, s mégis oly régnek tetszik téged naponként látni vágyó keblemnem, hogy a múlt héten is csak összetolult dolgaim tartának vissza a hozzád írástól. Mint vágytam lelkem elmondani, hogy mennyi boldogságot, mennyi üdvöt hozott nekem közelebbi kedves leveled... oh te lelkem, mint fel van tárva abban kebled egész mennye, s én e menny birtokosa mit várhatok egyebet égi üdvnél..... Lelkem Janim, mily bizonytalan az emberek jövője, mennyi feltételezi boldogságokat! Oh s mily biztos a miénk, ha Isten minket megtart egymásnak!!!

Te, kedvesem, ismét elvetteted születésnapom, én 8-kán s nem 6-kán születtem, nyolcadikán, Boldogasszony napján, s ennek örülünk lelkem: hátha a sors már születésnapommal ki akarta mutatni jövőmet, hátha ez is egy ujmutatásai közül, melyet mi emberek megérezni nem tudunk: de mindezt megmutatja a jövő, melyre csakugyan Isten látszik áldását adni. Lelkem, kedvesem, ha páratlan szerelmedre és jóságodra gondolok, nyelvem szegény kifejezni boldogságomat s a forró vágyot, viszonyunkat ifjúi tisztaságában, emelkedettségében megtartani... én is érzem lelkem, hogy vannak nekünk érzelmeink, mit szó nem bír kifejezni, mit szemeink lángja, keblünk dobogása mond és ért meg, de van-e ennél költőibb és szebb nyelv?

A Liszt hangversenyéből elmaradni szentségtörésnek tartottam volna. Mint elragadta zenéje az egész világot s még mennyivel inkább engem, ki nem tudok reá gondolni nélküled, kinek szerelme vegyült össze zenéjének árával s feledtetett velem Kolozsvárt, világzajt, embereket; csak egy nagy, egy dús természet ömlött el lelkem szeme előtt azúr boltozatával, dús virágú réteivel s végetlen s szelíden nyugvó zongor-árjával, és e gyönyörű természet lége a Liszt mennyei zenéje volt és e bájló természetben csak ketten voltunk, kezem nyugodt a tiédben s arcainkon mennyei élv és szerelem sugárzott.... Itt is lelkem a kolozsváriakhoz rokon álmaim voltak, én a Liszt szerezte élvét nem fogom feledni soha: itt is jó volt a zongora s én a Szabó Ferenc jóságából igen jó helyet kaptam, a legjobb második helyet, ahol az első végződött, ott kezdődött az enyém.

Jánosy is megörvendezettett karácsonra lejötted hírével: mondta, hogy postakocsin jössz és az éjjel érkezik, ez se baj, írd meg, édesem jöveteled napját s nálunk még az ágy is meg lesz vetve számodra, s valaki fennmarad érkeztedig s zörgetésedre bébocsát. Mily boldogul innepeljük meg névnapodat, jöjj csak lelkem, oh mily dobogó szívvel vár Lilid, mily boldog leend kebeleden s mennyi mondanivalója van hozzád, mi néked édes lelkem, hasonló boldogságot szerzend. Csak ügyelj az úton magadra, én is meghültem volt egy kevéssé, de csak fejfájás követte, az is elmúlt s most egészen jól vagyok. Én igen fel voltam öltözve s forróságom volt, úgy hültem meg, te öltözz az idő szerént.

Hogyan vagy most édesem, valjon Zeykék mily arcot csinálnak lejöttedre, ha savanyút, te akkor gondold az enyémnek derűtségére s jöjj nyugodtan, őket úgy sem lehet soha kielégíteni. Bár csak Jóskát ne érné semmi baj akkor, hogy jöhess, mit tárt karokkal s dobogó szívvel vár téged ezerszer csókoló

egyetlen

Lilid

A borítékon: N. ENYED 15 DEC.

Nevelő Tekintetes Gáspár János úrnak

Kolozsvárt

A Külső Monostor utcában

Tavassy Lajos - Gáspár Jánoshoz¹⁵

Tavassy - Gáspárnak
Pest. Febr. 27-én 847.

Gáspár Jánosnak üdvét az alólírt

Szeretett Barátom!

Tudom ugyan, mikint a ti figyelmeitek, időtök és munkátok teljesen igényben lesz véve az oly nagyszerűn indult erdélyi orsz. gyűléstől, melynek fejleményeit mi feszülten kísérjük; s tudom, mikint az egész haza ügyéről gondoltában az embernek nem igen jut ideje az egyes személyi ügyek felkarolására: de bízva egyúttal barátságunkban és emberi szívetekben, a mely a haza mellett az emberi és testvéri érzésnek is enged helyt, felszólítlak mégis magándologbani segédkedésre, de a mely közhazai és közemberi érdekű. S ez, a legközelebb megjelent nevelési emléklapok 2-ik füzetének, mint a Pesten egybegyűlt vala prot. tanárok tanácskozmánya eredményének terjesztése. Egy egy példányt megbízásból és hivatalból küldök mind azon intézetekhez, a melyek a gyűlésre meg valának híva s legyen, hogy meg nem jelenének, fel kell tennem, hogy iskolai és köztanári mozgalmak érdeklendik őket: ez egy példány szétküldése mellett, használok az alkalmat a célra is, hogy egyúttal több vagy csak néhány példányt küldök minden külön-külön intézetekhez még, külön baráti eladatás végett. A példány egyikének az ára csak 30 p. kron, tehát az első füzethez hasonlítva csak fél áru. Terjesszéték barátim körötök terjedtéhez képest, ezáltal önügyünket terjesztjük. A 3-ik füzet, mint a levélben és előszóban is említve van, már sajtó alatt izzad. Egyébiránt korszerű nevelési és alapos methodikai dolgozatokat mindenkor szívesen veszek. Törekvésünk az, hogy ha lehet, e füzetkéket valami önálló folyóirati kerékvágásba hozni, erre nem kell külön szabadalom, míg úgy függetlenül jelennek meg az időre nézve. De előfizetőket bírni még sem ártana. Nos, majd gondolkozni fogunk erről is, - most egyelőre csak mozgatni s vágatni kellett, a többi önkénytes eredmény fog lenni. A felszántott föld vetetlenül is terem, igaz ugyan, hogy dudvát és gazt, azonban azt vesszük aztán észre, hogy jobbnak termesztésére is eléggé kövér eléggé fogékony.

Ide mellékelve és a te címed alatt érkeznek a többi tanintézeteknek címzett csomói is, már ne vedd rossz néven a terheltetést, hanem tudva egyfelől, mikint egész Erdélyre nézve alkalmatosság bizonyosan találkozandik most az orsz. gyűlés alatt Kolozsvárt, adva másfelől, mikint a te buzgalmadnak ily ügyben t. i. nevelés és nevelési eszmék terjesztésében párja nincs, meretelek terhelni. Fogsz-e ezért haragudni? Érintess barátom és lakoltass hasonlóan. A sajtó alatt jelenleg két tanszéki beszédem is van, az egyiket már megolvashatád az egy lap egyik utóbbi számában, a közvizsgálatokról, a másikat mondtam az év elején, a gyermek tanodáztatásának kötelességéről. Annak idején ezekből juttatandok nektek egy pár példányt, de ne félj attól, hogy ismét eladás végett, nem, csak emlékül. Mert e beszédek jótekonny célra, azaz osztályom könyvtárának szaporítására adom ki. Rólatok már régen nem hallunk mit is. Mozgalmaitok csak nem akadoznak? vagy elszívja a ti malmotok kerekeiről is a folyam vizét az orsz. gyűlés? Hogy munkálkodtok, arról nincsen kétség.

A többiek között, édes tiszteltje szívemnek, kérlek tudasd Berde és Takách urakkal, mikint lapjuknak két példányára fizeték elő, egyikre a pesti prot. nevelői körnek nevében; a másikkra a

¹⁵ A Magyar Pedagógia 1990. 3-4. számában megjelent közlés alapján

pesti prot. gymnasium részéről, de hogy mi is lehet annak oka, mind a nevelői kör, mind intézetünk, két számon kívül még mit sem kapott s e két szám is csak a kör címzete alatt érkezett és így oskolánk lefizetett pénzéért s kezemnél levő előfizetési lapocskájára, még egyetlen egy számot sem kapott meg. Töröknél fizettünk, nála sürgetve, a postára utasítottunk, a postáról ő hozzá, és e mellett lap nélkül vagyunk mind ez ideig. Egyébiránt oskolánk számára a tavalyi félévi lapokat is meg fogom még venni. Tehát légy barátom némi tekintettel és szőlitgasd arra ama urakat, hogy lapjukat juttassák hozzánk. Nagyon nagy kérelme és panasza van a pesti kisdédóvó intézetnek. Honleányi lapok is meg fognak nemsokára indulni, mint hallom; dolgozóul vagyok felhíva, ígéretet kellett, de mit fogok beválthatni, alig tudom.

Tudósítsatok dolgaitokról, rólatok s dolgaitokról hallani kívánó barátotokat

Dr. Tavassy Lajos

Tavassy Lajos - Gáspár Jánoshoz¹⁶

Kedves Barátom Gáspár!

Még csak a múlt héten intéztem hozzád egy pár sort s ím most újból írok. És pedig a múlt heti levelemet is talán csak most veended, mert Argay János a b. Gerlicseyhez menendő nevelő, a múltkor elaludván az alkalmatosság elindultának idejét, most csak holnap indul útnak azon úrral együtt a ki által e sorokat küldöm, s ez, Körössy, Keszthelyt végzett gazdász ifjú, ki ha nem csalatkozom a Bethlen családhoz készül.

Tudassatok immár közületek és körötökből is valamit. Hogy mi mozgunk, annak jeleit a minap is bebizonyítám s most újból küldök valamit, küldök 10 példányt minap sajtó alól ki-került két tanszéki beszédemből. Olvastad azokkal, a kiknek keble termékeny, hogy jó földbe hullhasson a mag. Egy példány, mindenesetre a nevelői kör könyvtárának adassék. Nevelési emléklapi 3-ik füzetünkből ma már a 3-ik correctura ívét vevém; látod ez is haladva megy előre. Tanodai híreket szeretnék e füzet számára még gyűjteni.

Nevelői Kör gyűjtésünk ma is lesz. Az ének anyagot folyvást gyűjtjük. A nevelési lapokat rendesen járattuk s olvassuk. A tanári gyűlésekről tudósításokat - minő a mainzi, jénai volt, a körben olvasgattuk. Itt testgyakorló egyesület és másfelől kisdédóvó-egyesület is igen üdvös reformokat létesítve szépen halad. Ezekről máskor. Jelenleg sietnem kell az ellenzéki kör választmányi gyűlésébe, mert holnapra, az egész országból összecsiszított ellenzékiek konferenciájára nagy előkészületek történnek. A conservatívek is nagyban konferenciáznak. E napokban pest megyei közgyűlés lesz. Kanya Pál kollegám egy igen terjedelmes földirati könyvet tart most sajtó alatt, annak idejében ajánlandom figyelmedre. A Természetbarátot mind eddigé nem kapjuk, pedig - mint már említém - két példányra fizettünk elő. Ugyan, szíveskedjél megtudakozni, a kiadó szerkesztőknél, hol lehet a hanyagságnak hibája?

Így nem igen szaporítja a lap olvasóit!

A bajor király¹⁷ megszökött egy emancipált nőtiszttel, - a karlsruhei színház elégett s vele elhamvadt 120 ember; olvastad-e már? Honleányi füzetek leendenek. A nők erkölctanából, egy könyvecske, Nágorszky Bódognőtől, ne kerülje el figyelmedet. Honárok¹⁸ könyvét „Kampf mit Hierarchie und Kirche” terjesszed, hahogy magad már megolvastad. Hát Szankocs¹⁹ könyve, melyet a népnek írt, nem fordult meg nálatok? Magam sem olvastam még, de vészes irányúnak hallom emlegetni; már csak szemébe kell nézni annak, ami népünknek adatik. Hát népolvasó könyvekkel mint vagytok? és a Sydow-féle geographiai törekvések mint állanak? Végül egy kis tréfa. Székács arcképe osztaték ki: a legutóbbi divatlappal, a kép ugyanakkor nyomtaték, a midőn a nemesek hadnagyjáé Réthy színész személyében, s immár a nyomdászok a hadnagy alá vésendő jeligét: „egy istenem, egy életem! én az adót nem fizetem!” Székács képe alá vésték, és e kép 200 példányban kinyomva, már széthordaték a városban, a midőn e tévedést egy okos ember észrevevén, a nyomdászok által

¹⁶ u.o.

¹⁷ I. Lajos (1786-1868)

¹⁸ Helyesen: Horárik János

¹⁹ Táncsics Mihály

helyreigazították. Véletlenül megnevezteti az embert. Különben jól vagyunk, csak egy kis hurut és mellnyomás bánt ma, mely miatt szobában is kellene maradnom, de nem engedik a gyűlések.

Csókol és tisztel az, ki szeret, barátod
dr. Tavassy Lajos

Pest, 13/3 47.

Tavassy Lajos - Gáspár Jánoshoz²⁰

Gáspár Jánosnak - Tavassy Lajos, Pest, 14/9 47.

Barátom és Barátim

Toldi Ferenc ajánlásából: Felem és Feleim!

Kérésed: hogy az első posta megfordultával írnék s tudósítnálak a Schedius-Blaschnek féle földképek ügyében. Minden sok sürgetős munkám dacára is, mily híven járok el bizományodban, bizonyítsák soraim. A 79 éves Schedius már 4 hó óta beteg, mindamellett megengedé, hogy meglátogathassam, közölve véle levelednek reá vonatkozó részét. Hálás szívességgel vette az ily buzgó fáradozást a melyet erdélyi feleink, különösen magad is tanúsítasz; most azonban rögtön nem adhat más választ, mint hogy halasztást kér, ameddig ő Bécsben élő jószágigazgató fia által Blaschnek-kel értekezve maga is választ vehetend, a kérd dologbani felvilágosítás t. i. nem csak tőle függvén. Mihelyt e választ veendi, azonnal tudatandó lesz azt vélem és megírandó néked. Hogy azonban időközben is sürgetni fogom, a tekintetben számolhatsz reám. Sőt az öreg úr számára a levélben kifejezett kérelmet le is fogom másolni - aminthogy ő erre fel is szólított.

Egyébkint hamarjában nem sokat írhatok, de némely dolgok megemléztetését még sem hagyhatom el. Múlt szombaton, nevelő társaink közül valami 9 már meglátogatott volt s mi ez évre (t. i. tanévre nézve) megkezdők eszmecserélgetésünk és nevelési beszélgetésünket. Részemről egy kis tájékozást adék barátaimnak oly nevelési ügyek körül, mik együtt-nem-létünk alatt feltűnedeztek, mint közérdekűebbek, tőlök hasonlót kérve és várva. Felemlítettett ily képpen 1. A sopronyi tanítói gyűlés. 2. Az erdélyi ref. isk. új tanításterve, a melyre figyelmöket kell hogy a nevelők annak idejében hasonlóképpen fordítsák. 3. A szunnyadozó és pislogásában már-már egészen elalvó pesti általános nevelői eszmetársulat, mely összejövetelit a piaristák épületébe hirdeti, de a hol a minapi hirdetésre senki sem jelent vala meg. 4. A sz. István, vagy jó könyveket kiadó társasága a r. kath. klérusnak. 5. A kolozsvári nevelői körtestvérünknek megszűntetése. 6. A mi pesti prot. nevelői beszélgetéseinknek jövője. 7. A t. társaság bírálata alatt levő 14 nevelési pályamunka. 8. A hazában szerteszét keletkező sok falusi tanítói egyletek. 9. A Nevelési Emléklapok folytatása. 10. A prot. iskolák néhányával kiadott tanhírlők stb. Mások még más tárgyakat is felemlítettek. S így az első összejövetelünk tájékozási volt. Holnap sept. 15-én ismét együtt leszünk. Holnapután fel fog szenteltetni a budai várban épült kis prot. ev. templom a bányakerületi szuprens Szeberényi D.²¹ által Székács szónokolandván. Vácot leánygyülekezetül nyerte pesti prot. ev. egyházunk s mi oda munkálkodánk, miszerint e kezdő gyülekezet számára is, múlt vasárnap már paptanító választaték Pretus²² személyében. Ó Budán leánygyülekezet keletkezik: így szaporodik a prot. népesség a főváros körül. Hogy a szolnoki vasút megnyílt s hogy a szarvasiak - kik a minap is itt voltak, már egy nap alatt Pesten lehetnek - ez előtted tudva van; emlitem azért, mivel az ily nemű közlekedés Pesten jövőben annyival inkább összegyűjthetendi a nevelői egyéneket is. Egy napnyival ti is közelebb értek már hozzánk és mi hozzátok. A jövő nyáron tán csak el is fogtok jönni a

²⁰ u.o.

²¹ Helyesen: Szeberényi G[usztáv]

²² Helyesen: Czékus István

Pesten tartandó prot. tanítói konferenciára? Új összeköttetési fonalul szolgáljanak a hirdetett nevelési pályakérdések, miket a pesti h[ír]lap f. hó 17-éről kelt lapjában olvashatád már. E kérdéseket a többi magyar lapba is szétküldtem már, ki fogják adni? reménylem.

„Az öröm szikrái hogyha gyűjtanának
Lángba kellne állni az egész hazának”.

Egy transparent vala olvasható - a mint hallom Szatmárnémetiben egy ablakon a főherceg ottlétekor. Erre a shémára jövök hát, mert erről azt is kifejezéd: hogy „jól esett megérni, hogy a testvérhon országosan él és országhoz illően fejezi ki érzelmeit.” Mint gondolkozom én e tárgyról, talán megsúghatja Brassai bátyánk, ha azért mégis örülök ily főhercegi szónak, amelyet, mint mondva van, Aradon ejtett: „addig éljek, míg a honnak élek.” Ugyan e felírás volt átlátszítva Pesten a Hatvani utca egyik ablakán, a hol a főherceg ablaka alatt állottak: „addig éljen, míg a honnak él!” Mikor engedtek a rómaiak diadalmat ülni fővezéreiknek? II. Katalin orosz cárnő, minő színházfalakból felállított városokat látogatott meg diadalmilag szegény birodalmában? A tavalyi drága év után, mit tud még felmutatni a szegény magyar?... sóskát és rothadt krumpert. Mikor fog megszűnni e hazában érdem lenni, ha valaki magyarul tud és mikor fog kezdeni szégyen lenni nem tudni? Mikor lesz szegény [szégyen] e hazában nem szülötteket hivatalra alkalmazni s mikor fog megszűnni érdem lenni már csak az is, hogy valaki itt született, stb.? Még egy kérdés: mikor lesz a remény tény? És mikor nem lesz magyarnak ténye pusztán remélhetni? De mindezeknél jobb, ha megmondom, mennyire szeretlek s mily tiszta szívből üdvözlöm valamennyi jó feleinket, nő és férfiakat, a kiknek névszerinti megemlézésére nincs hely e papíron, de örökre lesz hely szívében... [sérült]

Tavassy

Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz²³

[1846 szeptembere - 1847 júniusa]

Édes Gáspár Úr!

Ím küldöm a levelet - nem én magam tisztáztam le, mert Miklós úrfi beteg lévén sok dolgom volt; a mi hibák voltak benne szépen kivakartam és kijavítám. Ha nem lenne jó, küldje vissza s újra leíratom.

tisztelő barátja

Gyulai

²³ Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Bp., 1961.

Gyulai Pál Gáspár Jánoshoz ²⁴

[1847. júniusa táján]

Barátom, János!

Nekem az a szerencsétlenségem van, hogy veled akár hányszor találkozom személyesen vagy levélben, mindig engedelmet kell kérnem. Nálad az igaz, mindig kész a bocsánat, de az rólam mégsem veheti le az önvád súlyát, s az inkább fáj, mintha generalis revocation meglőttek volna. Erről elmélkedtem éppen akkor is, midőn leveledet kaptam s elhatároztam magamba, hogy ezután mindent, még pénzt is inkább kérek tőled, mint engedelmet, azaz a reám bízotakat pontosan teljesíteni. A költemények közül csak négy van kész s kettő kijavítva s ezek sincsenek tisztába írva, hanem holnap 10 után, mikorra kérlek, légy otthon, 10 költeményt adandok át. Hébe hóba a bor mellett kihúztam egy éjszakát, ma megpróbálom, valjon a muza csókjai közt tehetem-e! Az igaz, nem szerelmes versek, hanem mégis az a gondolat lelkesíteni fog, hogy ezeken egy-két gyermek tán lelkesülne, midőn azokat minden más inkább olvassa, mint az, kiért az ember gyarló fia írta... A jegyzőkönyvet és osztályrendet is holnap viszem el, mert az iskolából még nem hoztam haza. A szavalmányokat küldöm. Magam vittem volna el, de 2-ig a fiúk mellett kell lennem. Holnap tehát minden el lesz igazítva... Az „Alaktant” kérlek, küldd ezen fiútól a hozzá tartozandókkal együtt. Mihelyt a gróf átnézi, visszaküldöm. Isten veled addig is.

igaz barátod
Gyulai Pál.

²⁴ u.o.

Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz²⁵

[1847. augusztusa táján]

Barátom!

Midőn visszajöttem Drágból kerestelek s vártalak egy darabig szállásodon. Nem hagyva ott semmi érezhető nyomot hiszem sejtéd, hogy a verseket nem készítém el. Úgy van s nem is azért kerestelek, csak kívántalak látni.

Drágban könnyen elkészíthettem volna mindazokat, mik könyvemben kijegyezték, ha Régeni tudott volna gyertya világánál alunni. De minthogy ő nem tud s én szobájában voltam szállva, elmaradt az egész. Most küldöm a sietősbeket és Septemberben a többi magam viszem be.

Nem igen vagyok megelégedve velök, s hiába próbáltam újra meg újra dolgozni. Nem igen sok kedvem van versificálni²⁶ most. Egész nap geographiát tanulok...

Élj boldogul.

barátod
Gyulai Pál

²⁵ u.o.

²⁶ verset írni

Iosif Many - Gáspár Jánoshoz²⁷

Polgártárs Gáspár Jánosnak
barátilag
Kolósvártt
Balásf[alvá]b[an]. apr. 25-kén 848.

Kedves Barátom!

Múlt év végén írtam volt neked valami postai prevaricatiok²⁸ kikutatása iránt, de választ nem kaptam, alkalmasint elfeledted, de mit se tesz, mert nyakára hágtunk a bajnak, s újságjaink pontosan járnak. Ugyan az alkalommal kértelek volt arra is, hogy vedd meg számomra Berthoni [?] II. k. kötetét 30 % leszállított áron, mit ha nem tettél, kérlek, ha még kaphatni azon áron, vedd meg számomra és küldd el.

Ez utal még arra kérlek, tudom, megengedsz annyi köz után, hogy figyelmezz és figyelmeztess az Erdélyi Híradó szerkesztőségét a mi Organunkra. Cipariu, mint fogjátok látni, legénykedik benne, jelesen az utóelőtti és a jelen szám érdemel kiváló figyelmet. Ti gondolom némelyekre megteenditek észrevételeiteket. S ezt el ne is múlassátok, némely cikket én is közlenék belőle, de mint dolgozó társ, nem tehetem compromissum nélkül. És így hát csak azokat fogom közleni, melyek nem lesznek ellentétben az Organnal. Egyébiránt némely nem szeretem dolgokra szót, remélem veszteni fogtok, mint melyek nem az én tőlamból erednek.

A Brassai gazetából (29. sz.) közölhetitek, mikép ápr. 19-kén tanári gyakornokként felvétettek Secareanu Constantin, Aldutea J., Lacsá V., Panezu C. mind oláh ifjak, legelsők, kik e vidéken a reformatio óta hivatalba kerültek.

Ezt beteheted a Híradóba, valamint a Balázsfalva és Principatele Romanesci című rubricában foglaltakat. Önként értetődően, hogy a 985-ki első hasábon álló erdélyi oláhokat illető 3. §-ból álló törvényjavaslatokat.

Melyek után remélve, hogy meg fogtok látogatni engem s május 15-én itten tartandó nemzeti gyűlésen, forró kézzel maradtam a Te

őszinte barátod
Jósef

U.I.: elvárom válaszod. Tudom, meg fogod írni, hogy a mi oláhaink kicsiny hitűek, erről majd többet.

²⁷ A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

²⁸ prevarication (fr.) hivatali visszaélés, kötelességszegés

Tavassy Lajos - Gáspár Jánoshoz²⁹

Erdélybe - Magyarhonból
Gáspárnak - Tavasi
Pest, Május 17-kén 848-ban.

Lelkes Felem, polgár- s küzdőtársam!

Midőn a világ nagyban beszél, szól és szónokol és cselekményivel az egyeseket elsodorja, elnémulnak az egyesek hangjai: azért ritkábbak most köztünk a levelek. Én tartozom-e válasszal vagy te? az nekem most mindegy, elég az ahhoz, hogy lelkem kész és az alkalom int, néktek a világ hullámvásza között is szíves üdvözlést küldeni, és jó és rosszban baráti kézszorításra felszólítani és egy ölekezésben élni vagy halni: Hídja vagyunk mi mindnyáján a szebb jövőnek, kiknek vigaszunk az, hogy a túlpartra, a jobb jövőbe legalább tekintetnek. Múlt évben nálatok levén - jóllehet, hogy magamat úgy érzém, mintha csak saját tűzhelyemnél lettem volna, mégis emlékeztetve kellett lennem, név- és határelkülönözés által, hogy más hazában valék, most név és határ leroskadozandnak és minket egy föld és egy ég karoland, és mi egy föld és egy égnek, egy jog és egy kötelességnek polgárai lettünk - úgy hiszem okvetlenül május 29-ke óta. Volnék szabad, ott volnék akkor köztetek, értetek és veletek. De érzem, itt lesztok ti, úgy hiszem, még e nyáron köztünk, értünk és velünk, azaz az egy közös ügyért, egy közös hazának a javáért. Ne rémíttessétek el magatokat, hogy nekünk sok az ellenségünk, sőt csak annyival inkább siessetek velünk, mint mi ti veletek egyesülni, mert valamint nem boldog ember az, akinek irigylői és ellenségei nincsenek - legalább az én képzeletem szerint nem szabad és nem erős azon ország, a melynek minduntalan alkalmá nincsen szabadságát újból kiküzdeni és megvédeni, hazáját újból megalkotni és felépíteni, nem kincs az, melyet ellenségtől nincs féltetni. Kincsünk a haza és ennek java, azért kellend azt örökké irigy, ármányos és fondorkodó németek, tótok, szerbek, oláhok sat. ellen védenünk. Hiszem a hívők képzeletében az ég sem mennyi pokol nélkül! De hagyjuk ezt, mert a végzet könyvében is meg vagyunk írva, hogy egy leszen a két hon és halhatatlan a magyar!

Jelenleg küldöm két új iratkámat, egy igen radikális röpiratot a „pap és tanító közti viszonyról”. Bár még csak pár napja, hogy a sajtó alul kigördült és máris zaklat sok elmét és befűt sok maradi féle embernek. Levelek azok Sükösd felünkhöz, címezve Erdélybe. Ugyanazért nem is küldhetem e füzetkét csak pár példányban a te fáradalma gondja alá, hanem egyszerre húszban, és így is, szabad legyen hinnem, hogy kevés lesz. Egy huszas egy példány, pedig nekem egy ívnyi nyomtatás 700 példány 23 ftba került - egyéb költségeken kívül. Szeretném, hogy ne lenne pap és tanító széles e magyar birodalomban, falun és városon, ki ezt meg nem olvasná, az ügy kedvéért kívánnám ezt, a tanoda üdvéért. Hogy bővebben ajánljam, arra szükség nincs, elolvastad után maga magát fogja azt ajánlani. E mellett kérlek, hogy még a többi idemellékelteket is küldenéd szét, a mint idő és alkalom engedni fogja.

A „pap és tanító” című iraton kívül, küldök még nagyobb körű tanítói gyűlésről is néhány előleges gondolatot. Egy röpir 4 pkrjával. Engedd, hogy ezt is 20 példányban nevedre küldjem. Brassai Samu feküdt itt és akkor olvasott belőle már néhány sort és a megküldényt kérte, akkor korrektúra alatt volt az ív. Így a Nevelési füzet is nemsokára kikerülend a sajtó

²⁹A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

alul. Szabad lesz-e megküldeni? - Ebből láthatod, hogy mi is munkások vagyunk, mert bizony a tanító henyesége most országos veszedelem volna.

De nem szabad még e sorok mellett sem időznöm. Itt a szedő, ki kurekturát sürget, itt barátim, kik tanácskozmányra visznek, itt az alakuló nevelési társaságnak pályaműve melyet még holnap reggelig kell átolvasnom és 3 aranyomat mit jutalomra adtam befizetnem; még egy órám is van, hol tanításra megyek; pedig még temérdek sok dolgról szeretnék e levélben ha csak említést is tenni. Így könyveitekről - az olvasó könyvekről, mik jó keletnek örvendenek köztünk, így azon örömről, melyet érzünk, midőn az erdélyi lapban olvasók nevelői körötök új életbeléptét, így a nyáron tartandó köztanítói gyűlésről, arról, hogy az oktatási miniszter már tanodánkat is meglátogatá; hogy a kath. papság minő mozgalmakat és reformokat indít meg Izraelben, azaz az ezer évig megmerevült egyházban; egy helybéli tanodánk reformjavaslatairól, a magyarországi némely tanodák reformmozgalmairól; a tanári nimbuszoknak elosztásáról sat. sat. De megbocsáss, hogy mind ezt elhagyom ezuttal s csak annyit írhasak meg, hogy ez legutolsó levelem Magyarországról Erdélybe, s hogy ezentúl csak a Magyar Birodalom egyik kerületéből a másikban történjék levélváltásunk. Kedveseinknek üdvét. Te boldog nős, és boldogok, kik véled együtt azok. Köszöntöm őket s el fogjuk várni nyári gyűlésekre. Szívből ölel szívfeled

Tavasi Lajos

Kasza Dániel - Gáspár Jánoshoz³⁰

Budapest, 1848. Nov. 28.

Édes Jancsim!

Leveledet vettem - jó hogy szerencsésen kiérkezhettetek Rofra, hol valóban a legjobb emberek közé jutottatok.

Pest tele erdélyi menekültekkel - s ide mind jó egészségbe érkeznek - tennapelőtt érkeztek fel Poliék, Simon, Kendefi Samu, Virágháti Károly, Mentovich, Vajda Miklós. Tényleg Horváth Samu, Pogány Szabó Jósi - ezek csak a miéinkek közül - s még sok mások. Az ide érkezetteknek nincs semmijök legnagyobbára - végreményök a katonaság.

Itt van Jánosi, Jancsó - szóval egész Enyed felköltözött - gondolhatod mily jól találna magát az ember - ha nem ennyi bajok - kétes körülmények - s bizonytalan jövő lenne előttük - de már csak vagy így vagy amúgy el lesznek látva, mert mind ügyes fiak.

Anyósod szállást fogadott 30 pengőn Sz. György napig - két szoba és egy konyhából állót. Misi bátsi gondja alá vevé őket. - Mint hallom, Elek és Lajos katonák lesznek, mert a [Káro?] ennyi veszteségek s hivatala bizonyos letétele után nem tarthatja meg Lajost, - annyival is inkább, mert az oláhok gondoskodtak róla, hogy semmi dolga nem legyen.

Külföldről nem tudunk semmit, egyes átszivárgott hírek kevésbé fontosak - s jóllehet majd mindenütt népszűgásról tudósítanak, de mivel majd mindenütt az absolutismus véres leckét ad a fellázadtaknak, nem sok okunk van rajta örvendeni.

Itt most politikánk, reményeink s előhaladásunkat illetőleg teljes csend van. Feszült figyelemmel vannak a Kossuth által alakítandó felelős kormány - és Austria felőli megtámadtatásunkra; az első még nem létesült bizonyos egyének vonakodása miatt a kormányban részt venni, a második, beszélnek már, megtörtént s éppen ma lenne Posonnál ütközetünk.

Itt nem félnek - valami virágod remények sincsenek igaz; a külföldtől várnak legtöbbet - azonban gyűjtik nagy szorgalommal a fegyveres erőt itt is.

Újság semmi. 'top bé ide úgy egy napon.

Az ottaniakat illetőleg J. Daninak mondd meg, hogy Ádám itt van, hivatalt kapott a belügynél 600 pftal. Ez jó segítség neki. Mivel már külföldre nem megyünk, - egy kis roffi dohány nem, ártana úgy hosszan vagy kurtán megvágva.

Lilidet ezer meg ezerszer üdvözlöm a nagy magyar országon - ha kirándulhatok Rofra - aztán majd megszorítom, csókolom a kezét, hogy meg fog győződni, mint vágytam látni. Adjon isten neki jó egészséget.

Isten áldjon édes Jánosom!

K.D.

³⁰ u.o.

Fekete Mihály - Gáspár Jánoshoz³¹

U.i. Ah! A kis huszár káplárnak gratulálok.

Debrecen, apr. 2. 1849.

Édes barátom!

A Vajna bácsitól küldött levélben írottakat az illetők nagy örömére közzétették. Erre válaszem is elment volna, ha t. i. alkalom lett volna, csak azt akarom ezáltal tudtadra adni, hogy rajtam legkevésbé sem múlt, hogy egy pár örvendetes újdonsággal meglepjelek. Azóta már, a mi akkor új volt, óság lett, most az akkor vett tudósítások közül csak kettőre térhetek vissza, mint amelyekről remélem érdeklél fogtok olvasni. Egyik az, hogy Bogdán Lajos a 67. z aljhoz állott katonának s azon időben, mikor leveledet kapám, mentek itt keresztül Újvárosra, hol állomásuk kijelölve vala. Őrnagya volt Mártonfi (Zs.), de most a dolgok úgy hallom, megváltoztak, Mártonfi át volt téve egy vadász z. aljhoz s Lajos z. alja bomlófélben van. Most tán a vadászokhoz akar L. is átmenni, hogy ismét Mártonfival lehessen, mert nekije volt leginkább sarkantyúja a katonává lételhez. Itt már tiszteletbeli őrmester volt. Szabó Józsi is ennél a zászlóaljnál van, mint szintén Hunyady Károly főhadnagy is. Lajost, úgy lehet, néhány nap múlva Roffon látjátok. A másik újságom az, hogy Jánosy nagy ember lett, az az, hogy olyan hivatalt kapott, ahol dolgozni nagy kedve van s gázsit is szebbet fog húzni az eddiginél, N. Váradon gyutacsot, rakétákat csinál Irinyivel, aki a világosságot feltalálta. Jancsó Á. és Mentovichről semmit sem tudok. Szász kérvényedre a jövő héten reméli, hogy válaszolni fognak, a honv. bizotm. az országgyűlési kérvényt a választmányhoz utasítja s a jövő héten talán előkerül. A Szász gyermeki mind itt vannak szerencsésen. A kása fontja 6 garas volt. Kajszikát és mézet küldök - maradván egész Roff iránt nagy tisztelettel.

F.M.

³¹ u.o.

Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz³²

Gernyeszeg, Dec. 5. 851.

Barátom!

Újra bizománnyal terhellek s épen a múltkorival. Szíveskedjél az idezárt Székely úrnak címzett levelet a gr. Mikes Benedek címzete alatt postára tenni, éppen mint a múlt alkalommal küldöttet, s tudósítsd mielőbb, hogy hol telel Mikes, melyik utolsó postaállomáson, mert meg kell írnom Lisznyainak. Ugyan is ő M. Vásárhelyt maradt, iratai felküldését még a nyáron rám bízta s én azokat kézhez kerítvén, átadtam Székelynek - alias Szabó Richard - gr. Mikes nevelőjének; ő mindedig nem adta kézbe, Lisznyai pedig nagy aggodalomban van és szüntelen sürget. Ebből láthatod, hogy mennyire érdekemben van, hogy a levél az illetőhöz jusson. Előbb írt levelem tán eltévedt, mert eddig csak kaptunk volna választ vagy én vagy Lisznyai. Még egyszer kérlek hát, hogy járj utána: hol szokta kivenni leveleit Mikes s e Székelynek szóló levelet borítékba tévén címezsd és küldd el Mikesnek, ki majd átadja neki, nekem pedig írd meg a legközelebbi alkalommal vagy jobb lesz postán: elküldted-e a leveleket, mi a Mikes címe? Egy 9-es levéljegyet is zárva ide, a Mikes levelére.

A napokban hozzáfogtam a gyermek-költeményekhez. Dolgoztam két eredetit s egy átdolgozást. A magyar népdalokból választottam valami hat s igen szép darabot és költőkből ""tet. Ezeket, valamint az ezután készítendőket közelebből ""tén elküldöm, de a könyveket valamilyen a magyar költő Albumat, melyből te tetszésed szerint választhatsz még, nem tudom, elküldhetem-e, mert itt Gernyeszegen nagyon ritka a Kolozsvárra menő alkalom. Hanem holnap bemegyek Vásárhelyre s tudakozodom, hogy Karácsony és újév közt megy-e valaki Kolozsvárra. Ho! Éppen most jut eszembe, hogy Stein útján legjobb lesz: Tehát nincs semmi baj; a költeményeket is általa küldöm.

Ez öcsémnek szóló levelet juttasd kézbe. S még egy szivességre kérnélek. Régeninek megvan a Nemes Székely nemzet ismertetése Kállaitól. Kérd el a nevemben tőle és küldd el nekem Stein útján. Egy hónap múlva visszaküldöm. Némi székely szokások és törvények kérdésében szükségem van rá. A tanárságról hegedült Sz. Dávid: későre ébredtünk s keltünk. Hanem minden úgy jó, amint van - azt mondja talán bölcs Salamon, a Vörösmarti tót deákja pedig: az ég le nem szakad, a föld csák [!] megmarad.

Újságot is írok. Szilágyi Sándort 24 napra bezárták az Újépületbe. Ő maga írt nekem egy órával mielőbb [!] elfoglalta volna díszes állomását. Abból a fiúból még nagy embert csinálnak.

Nődet köszöntöm, gyermekeidnek kemény egészséget kívánok a kemény télre.

Az ég áldjon! Válaszodat elvárom

Gy

³²Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Bp., 1961.

Gyulai Pál Gáspár Jánoshoz³³

Gernyeszeg, dec. 29. 851.

Kedves barátom!

Most sem küldhetem az ígért dolgozatokat. De neked éppen nincs jogod engem azért hanyagnak nevezni. Te sem vagy jobb a deákné vásznánál.

Utolsó levelemre, melyet reám nézve oly sürgetős ügyben, a Lisznai iratainak dolgában írtam, egy betűt sem válaszoltál; pedig ugyancsak megkértelek. Különben nem vádképp mondom - isten őrizzen! Nem vagyok oly szűkkeblű, oly önző. Csak menteni akarom magam. Nincs jogod zúgolódni, habár okod is lehetne rá.

A dolgozatokban annyira haladtam, hogy két három nap múlva mindazt, mi nem a csemegébe való, elküldöm Steinhöz. Most azért nem küldhetem, mert az alkalom, mely e levelemet viszi, csak úgy történetből, hirtelen adta elő magát s étetvén mindjárt indul. Az alatt, ha gyorsíró volnék sem tisztázhatnám le azt a sok [!] ménkü ritmust. Január elején mind megkapod.

Hiecke olvasókönyvét kívánságod szerint küldöm vissza. Különben sem használhattam. Részin [!] mert elég fordítás van már s a magyar költőkből is sokat lehet kiszedegetni, részint, mert a mi jobb már le van fordítva, például a „Guten Morgen” Szásztól, vagyha nincs a többi nálam levő könyvekben megvan. A többi keveset ér, például a Wer hat die Blumen sat...

A gróf könyvei közt is találtam néhány olvasókönyvet s azokat a tieddel együtt átolvasván azon meggyőződésre jöttem, hogy a csemegéken s az elemieken kívül mentől kevesebbé kell a németekre szorulnunk. A mi náluk e tekintetben jó, az mind nagy vagy jeles költőktől van. Ezeket pedig könnyű-szerűen és magyarizálva nem szabad átdolgoznunk. Itt nekem csak Bajza és Petőfi van kezemnél meg egy versgyűjtemény s ezekből is 30-nál többet gyűjtöttem össze. De erről jövő levelemben bővebben.

Írj valamit a szerkesztés alatti olvasókönyvről. Én azt is elfeledtem már: hány folyama lesz. Az utolsó folyam szerkesztését én szinte lehetetlennek tartom, míg megelőzőt nem látom. Mert azt hiszem, egyik főszempontnak kellene lenni, hogy ez utolsóba semmi olyan ne menjen át, mi az azelőttiekbe inkább helyen volna. Baj, hogy nem lehetek köztetek. A dolgon úgy segítetek, hogy minden költeményt, melyeket az utolsókat megelőzőkben gondolok megállhatónak még azokat is, melyekről kétségeskedem elküldöm hozzátok, ti aztán válasszatok belátástok szerint, félretevén mi a legutolsó folyamra tartozik.

A Gervaisnek [?!] szóló köteget sziveskedjél neki átadni, valamint ez öcsémnek szóló levelet is.

Írj mielőbb s az olvasókönyvről kimerítőleg. Ha nemzeti könyvtár régi folyamát - az új megvan - elküldhetnéd egy hónapra, igen jó volna. Belőlök válogatnék célunkra.

Az ég áldjon!

Gy.

³³ u.o.

Gyulai Pál Gáspár Jánoshoz³⁴

Gernyeszeg, Feb. 20. 852.

Kedves barátom!

Közelebbről Szilágyi Virgil imezt írta nekem: „Ön az erdélyi capacitásokkal talán érintkezésben levén eszközölhetne valamit a részben, hogy valaki megírná lapom számára Erdély ipar kereskedelmi állapotának rövid ismertetését és érintené egy úttal azon teendőket, melyek Erdély anyagi érdekeinek emelésére, jobb létének előmozdítására szükségesek volnának. Nem kívánok valamely hosszú és unalmasságig komoly tanszéki előadást, jobban szeretem a rövid összeállítást találó elmés megjegyzésekkel.”

Nem tudnál-e te valahol oly embert, ki a cikket így megírhatná? Nézz körül Kolozsvárt s tudósíts az eredményről, hogy aztán Szilágyi mielőbb felszólíthassa. Ha németül írják sem baj. Könnyen lehetne fordítani. Mindenesetre olyant ajánlj, kit én bizton ajánlhassak. Különben legjobb volna, ha te vagy más egy harmadik segítségével íratok meg, mert ha találnál is olyat, ki ismeret és adatok tekintetében semmi kívánni valót nem hágy; félek, hogy alig ha ügyesen megírja.

Még egy más kéréssel is alkalmatlankodnom kell. Lévai adj a költeményeit s néhány előfizetési ívet küldött hozzám, hogy küldjem szét Erdélyben ismerőseim barátaimhoz. Neked is küldök egyet.

Járj el benne oly lelkesen, mintha az én költeményeim volnának. Add át Krizának is, hogy az unit. collegiumban küldje fel, valamint Baczót is nézd meg az én szavammal, hogy diákjainkat járja el. Egy felől Lévai megérdemli, más felől irántam, annyi szívességet mutatott, hogy nagy öröm érne, ha legalább 20 előfizetőt sajtolhatnék ki egész Erdélyből költeményeire. Ez egyszersmind a legjobb mód lesz arra, hogy az olvasókönyv érdekében mind szellemileg, mind anyagilag minden lehetőt tegyen. A netalán begyülemző pénzt egyenesen hozzám címezve küldd a Napló szerkesztőségéhez a receptiss³⁵ és portobért belőle levonván nem pedig Emichhez, mint az ív mondja, mert Emich a pénz kezeléséért nagy uzsorát vesz. Remélem mindent meg fogsz tenni, mit megtehetsz.

Vasst köszöntsd a nevemben s mondd meg neki, azokban, miket reám bízott, még nem járhattam el. Mihelyt eljárak, tudósítani fogom. Addig is annyit bizonyosan írhatok, hogy Apáczai Logikája nincs meg a m. vásárhelyi könyvtárban. De ezt alkalmasint tudja már, mert Bodola már rég utánajárt és megizentette. Add át neki az ívet. Tán a papok között is találkozok valaki, aki aláír.

Kaptad-e ezelőtt négy nappal küldött leveletem? Nem jöttök-e tavasszal Gernyeszegre? Oly rég ígértek, hogy már megtarthatnátok.

Köszöntöm nődet, ismerőseimet. Ez idezárt levelet szíveskedjél átadni öcsémnek.

Az ég áldjon!

Gy.

³⁴ u.o.

³⁵ átvételi elismervény

Gyulai Pál Gáspár Jánoshoz³⁶

Gernyeszeg Maj. 3. 852.

Kedves barátom!

Bocsáss meg, hogy az ígért költeményeket mindeddig nem küldhetem el, s mi több, még most sem küldhetem. E héten csak csinállok valamit.

E leveletem b. Bánfy Kati viszi. A kocsi, melyen megy, visszajövend ide Gernyeszegre, szíveskedjél nekem küldeni néhány darab Goethét, akár a magadét - ha megvan - akár mástól kölcsönzöttet. Itt senkitől sem kaphatok, pedig nagy szükség van rájuk. Költeményei Faust, való és Ábránd megvannak itt, de egyéb semmi. Kivált drámáiból szeretnék kapni. Ha nem küldhetnél, akkor kérj Krizától Heine kötött vagy prózai munkáiból valamit vagy Uhlandon kívül akármi más német lyrikust. Mind neki, mind neked igen megköszönném.

A nálam levő könyveidet, valamint azokat, melyeket „netalán küldeni fogsz, ősszel, mikor bemegyek" vagy akármikor, pontosan visszaszolgáltatom.

Az alkalom nem tudom meddig mulat, de a báróné megígérte, hogy megizeni neked. Még egyszer kérlek, küldj Goethét, s ne öld meg bennem a jó akaratot. A világ legnagyobb dramaticusait olvasom s csak Goethe hiányzik. Igaz, Faust többet ér, mint Schiller valamennyi drámája, de a többit is szeretném olvasni vagy is inkább megérteni, mert régen olvastam a nélkül, hogy értsem.

A költemények elküldésekor többet. Meddig maradsz Kolozsvárt? Hogy állanak az olvasókönyv ügyeid?

Köszöntöm nődet, Krizát s minden jó barátot és ismerőst.

barátod

Gyulai

Az ősszel a Röpívek megjelent számait nálad hagytam volt. Tartsd magadnál s ügyelj, hogy el ne vesszenek.

³⁶ Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Bp., 1961

Vachott Sándorné - Gáspár Jánosnéhoz³⁷

Oly sok szépet s jót hallottam rólad kedvesem, s képzeletben annyi vonzóval árasztalak el, miként ha kedves férjed nem szólított volna is fel, hogy írjak neked, ön szívem ösztönére is felkereslek soraimmal. Rólad - kis gyermekeid - és családi szép boldogságtokról sokkal többet beszélt nekünk meleg szívű férjed, minthogy az érdekeltség mit eleinte irányotokba érzék, ne magasúlt volna valódi szeretetté, mely szeretetnél fogva, még inkább vágyom Magyarhon hegyes-völgyes szép testvérét: Erdélyt beutazni, hova nem egyedül utazási vágy vonja szívemet, hanem azzal párosúl az óhajtás: veletek megösmernedni, - és látni a már ismert derék Szász családot, melynek minden tagját külön külön a legmelegebben üdvözlöm, s a kedves Juliskát, ki miolta visszaköltözött Erdélybe, boldog férj szerető neje lőn, s most néhány hét előtt, mint kedves férjedtől hallám, kis fiacskája szerencsés születésével megízlelve az anyai szent boldogságot, bizonynyal az örömmel leginkább megáldott ifjú nők sorát díszíti, - Juliskát üdvözlöm, ölelem teljes szeretettel.

E héten volt itt jó férjed növendékével s én ígéretet tettem neki, hogy soraimmal előbb fölkereslek, mint ő hazaér. Íme, szavamat teljesítem.

Örömmel várom viszon soraidat, Kedvesem. Írj kérlek, örömről, bánatodról, írd bármi felől, s én szívesen fogadom.

Isten legjobb áldását kívánom mindnyájatokra, s az üdvözlés első hevével ölelve téged, meleg viszon vonzalmadat reményli ösmeretlen barátnéd:

Vachott Sándorné

N. Réde, júli 20^{án} 853.

³⁷ A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

Kolozsvár, április 25-kén, 1854.

Nagyon tisztelt Titoknak Úr!

Jelen hó 9-kén pesti kereskedő Weisz Miksa által Vass József barátunk magánlevele mellett egy készülöben levő latin-magyar tanodai szótárunk első szállítványát valánk bátrak a nagyon tisztelt Titoknak úrhoz felküldeni, és munkánk iránt becses pártfogását s a kiadás körül szíves közbenjárását kérni.

Ezen alkalmatlankodásunkra, a Kegyed iránti legőszintébb tiszteletünken kívül, azon körülménynél fogva véltük magunkat feljogosítva, mely szerint Kegyed nemcsak minden komolyabb tudományos vállalatnak buzgó pártfogója, hanem mint értésünkre jutott, éppen a mienkkel egy hasonvállalatra fel is szólította volt fönn említett barátunk- s illetőleg dolgozótársunkat Vass Józsefet, úgy-szintén egy más alkalommal nekem is szerencsém vala Kegyednek nagybecsű ígéretét bírnom az iránt, hogyha Olvasókönyvünket és Csemegéimet Pesten szándékoznám kiadni, szíves leend azoknak kiadót szerezni. - Mindez mentsen ki, hogy bátorkodánk bizományunkkal az irodalomnak szentelt becses idejéből néhány órát igénybe venni.

Küldeményünk eddig alkalmasint kézbesítve lön, mely a Vass barátunk levelén kívül ezekből áll: dolgozatunk ¹/₇ része, hozzácsatolva a munka terve, a rövidítések és műszók magyarázata, utasítás a nyomdai kiállítást illetőleg, végre az Új Magyar Múzeumba szánt egypár mutatvány cikk. Mindezekből alkalma lesz Kegyednek s az illető szakférfiaknak meggyőződni, mit, mennyit és hogyan adunk, minő lelkiösmeretességgel járunk el terhes és fáradtságos munkánkban; itt csak a szerkesztésről akarok egy-két felvilágosító szót mondani. Miután az egyes dolgozótársak (a szerkesztők azok sorában is dolgoznak) illető pensumokat a megállított elvek szerint kidolgozták és beadták, a két szerkesztő veszi saját dolgozása alá és felelőssége alatt minden cikket minden rendelkezésre álló forrásokkal gondosan összehasonlít, ahol szükséges változtat, bővít, pótol vagy teljesen újradolgoz, s csak akkor bocsátja ki kezei közül.

Ily lelkiösmeretes eljárás mellett képzelheti Kegyed mint szakértő, mennyi időt kell naponként a munkára fordítnunk, dacára azon szerencsés körülménynek, hogy a legclassicusabb latin tanodai szótárt, a Dr. Ingerslev-ét vehetők dolgozatunk alapjául. - Természetesnek fogja tehát Kegyed találni, hogy mi és társaink nehéz munkánknak méltányosan várhatjuk annyi gyümölcsét, hogy a megnyerendő kiadó szótárunkat tisztességesen s a munkához illő módon állítsa ki, és hogy mennyire körülményeink közt lehet, alkalmas tiszteletdíjjal jutalmazza, annyival inkább, mert ily munkára országszerte minden tanodának nélkülözhetetlen szüksége van, s ilyen munkát amúgy vásáriasan összeütni nem lehetséges, legalább megbocsáthatatlan könnyelműség lenne.

Mindezek igazságát, meg vagyunk győződve, senki sem érzi inkább, mint tisztelt Titoknak úr, s ez okbul kértük meg Vass barátunk által, hogy munkánk életrevalóságáról tudomást szerezvén, méltóztassék Pesten kiadót nyerni, ki a megállítottuk kiállítást elvállalná s minket illő tiszteletdíjban részesítené. Szótárunk latin-magyar része 65-70 olyan nyomtatott ív lenne, mint a mintául felküldöttünk Ingerslev-féle ív.

³⁸ A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában

Az eladási föltételekről nem írtunk azért, mert tudtuk, hogy Kegyed az írók érdekét szíven viseli, s aztán mint régi practicus, legjobban érti könyvárosainkkal a dolgot felfogadni és érdekünk biztosítását kieszközölni. Mi csak azt tartjuk fenn magunknak, hogy miután Kegyed ki-tudá, melyik kiadó vállalkoznék legméltányosabban, méltóztassék velünk tudatni a föltételeket, hogy mi is, ha elfogadhatók, beléegyezzünk s a nyomtatáshoz azonnal hozzákezdhessünk, annyival inkább, mert ha Pesten nem boldogulnánk, szándokunk Bécsbe folyamodni valamely ottani könyvároshoz, kilátásunk levén, hogy könyvünk minden magyar gymnasiumba fel fog vétetni.

Méltóztassék tehát Kegyed minél hamarább szólni a könyvárosokkal s becses eljárásáról minket értesíttetni, hogy mi is aszerint intézhessük további lépéseinket.

Ami a mutatóványul felküldött szokat s a munka tervét illeti, Kegyed bölcs belátására bízunk azokat egypár ajánló sorral az Új M. Múzeumban kinyomatni, hogy munkánkról az első benyomást a Kegyed aegise³⁹ alatt vegye a közönség. Ha Kegyed kívánná, az utolsó betűkből is küldhetünk egy-két mutatóványcikket.

Melyek után becses válaszát óhajtva várván, a legőszintébb tisztelettel vagyok

alázatos szolgája
Gáspár János sk
mint a szóban levő latin-magyar szótár egyik szerkesztője

³⁹ pártfogása

Kolozsvár, május 27-kén, 1854

Nagyon tisztelt Titoknok Úr!

Szótárunk ügyében e hó 14-kéről hozzám és Vass barátunkhoz intézett becses választ tisztelettel vettük. Fogadja eddigi szíves fáradozásáért hálás köszönetünket.

A munkánk tervére, nevezetesen a még fölveendő szók iránt tett észrevételeit a szerkesztők és dolgozótársaink komoly megfontolás alá vettük, az okokat, melyek minket jelen, ideiglenes előszavunkban bőven fölfejtett, tervünk elfogadására bírtak, még egyszer meghánytuk, vetettük, a Kegyed becses javaslatának minden lehető eredményével összehasonlítottuk, - és utoljára is mint a gyakorlat és tanoda emberei, abban állapodtunk meg, hogy tervünkben, hacsak lehetséges, ne változtassunk. - Nem akarván az előbeszédben elmondottakat ismételni, csak egyet érintünk, hogy miután ma a latin nyelv csak mint közege egy klasszikus példányirodalomnak lehet tanodai tantárgy és a tanoda falain kívül is, egypár szaktudós kivételével, csak a tulajdonképeni classicusok szolgálnak olvasmánytanulmányul: természetes, sőt mulhatlan, hogy egy jó latin-magyar szótárnak mindennek előtt figyelmét a classicusok magyarázására kell fordítania, s a nyelvanyagot egészen oktatástani elvek szerint akképpen tárgyalnia, hogy a tanuló annak szellemét felfogni és anyagelvével összehasonlítani képes legyen... Ennyi gondot, ily sokoldalúságot fordítani oly (jobbádán romlott ízlésű vagy sekélyes tartalmú) írókra, kiket egy tanodában sem olvasnak, kikkel csak a par excellence⁴¹ nyelvész vagy szakférfi foglalkozik, teljes lehetetlenség. Ez által, néhány emberért, a tanuló és tanító közönség szükségét tévesztenők el, a munka terjedelme a használhatást nehezítné vagy drágasága a megvételt lehetetlenítené.

De másfelől, a ki (legyen szakértő vagy műkedvelő) a fölvevők classicus írókat a mi szótárunk szövétneke mellett tanulmányozta és megértette, az oly képességeket szerzett magának, melynél fogva a kimaradt írókat, kik úgy is saját szerű tanulmányozást igényelnek, jó kiadások és latin magyarázatok után olvashatja; a görög műszók értésére pedig ezen nyelvnek életbe léptetett tanítása és tanulása képesíteni fogja. A későbbi (közép v. újabbkori) egyházi és törvénytudományi műszók és kifejezések, véleményünk szerint, úgy sem latin szótárba valók, annyival inkább, mert ezen tanok egyetemeken szakifjaknak élőnyelven adatnak elé, ott minden érdemileg meg lesz magyarázva. - Egyébiránt a szerkesztőség, ha éppen szükség lenne, nem volna idegen a kimaradt, vagyis készakarva kihagyott szókból egy pótlékszótárt készíteni, csak arra határozná el magát nehezebben, hogy jelen önálló s meggyőződése szerint tökéletesen kielégítő munkájába olvassza; egyebek között attól is tartván, hogy ezáltal szótárát talán éppen a cultus ministérium előtt tenné kevesebbé ajánlatossá, holott mostani, didacticus elveken nyugvó alakjában nevezetes előnyt vél látni. Mi igen sajnáljuk Heckenast kisebb latin szótár vállalatávali összeütközésünket, de nyíltan megvalljuk, hogy a mienknél kisebb tanodai, vagy éppen hogy auctorra⁴² készített specialis szótárt, didacticai szempontból egészen

⁴⁰ u.o.

⁴¹ valódi

⁴² szerzőre

elhibázottnak tartjuk. Egyszóval mi munkánkat jelen alakjában óhajtanók kiadni, a szükséges bővítéseket ezen kívül is lelkiösmeretesen béteven az Ingerslev-féle szövegbe.

Említnem kell még azon körülményt is, hogy szótárunk magyar-latin résszel együtt sem lesz 150 nyomtatott ív, mert tapasztalati adat, hogy bármely élő nyelv szavait, mint élőket és ismerteket, nem lehet, de nem is szükséges oly terjedelemben adni, mint az ismeretlen holt latint, aztán egy nagy tömeg (hitregei, történeti, régiség- és földrajzi) sajátul foglal helyet a latin részben, míg az élő nyelvben ezeknek nincs helye, valamint vannak olyan újabb fogalmakat jelelő szavaink, melyekre latin szó nem is létezik.

Ez az oka, hogy minden nyelvben azon rész, mely az élőnyelvet magyarázza, kisebb. Mi azt hisszük, hogyha latin-magyar részünk 65-70 ív leend, a magyar-latin rész olyan nyomással felinél nem fog több lenni, tehát az egész munka legföllebb 110 ív, mi a könyváros számításán tetemesen változtat.

Kegyed felszólít a tiszteletdíj minimuma iránt. Megvalljuk, ehhez tudunk a legkevesebbé szólni: mi nem ösmerjük az ottani körülményeket, nem tudjuk, az ilyenszerű tudományos és roppant időt felemésztő munkákat hogyan szokták jutalmazni. Azt képzelheti Kegyed, hogy a munka belbecse vagy fáradságunk arányában leendő jutalmazásról már akkor lemondánk, mikor elhatározók szótáríráshoz fogni - hátha még tekintetbe vesszük, hogy magyar-latin részt is kell a semmiből eléreremtenünk! Azonban csak magunk nem hozhatjuk az áldozatot, a könyváros is tegye meg számítását a méltányosság arányában, - az a körülmény, hogy H.⁴³ örökre vesz munkát, tehát mi és maradékaink ki lesznek zárva egy lehető osztalékból, változtat a dolgon. Mi úgy véljük, hogy miután minden nyomtatott ívre részünkről 100 óranyi összmunkaidő van fordítva, a minimum egy kiadásra nem lesz sok 30 pengőforint, örökösen eladva pedig 50 pfor... Már lássa Kegyed, puhatolgassa ki, hogy és miképp lehetne a mi és könyváros érdekét legjobban egyeztetni, s az eredményt méltóztassék velünk a szerződés előtt közölni. Mi most éppen egy kis füzetet készítünk Bécsbe, míg Pesten foly a tájékozás, onnan is érkezik válasz. Jövő hó 16-kán én is megyek Pestre, s akkor véglegesen intézkedhetünk.

Melyek után ügyünket még egyszer hazafi pártfogásába ajánlván, hódoló tisztelettel vagyok

Kegyednek

alázatos szolgája
Gáspár János sk.
Külsőmonostor utca 6. szám.

⁴³ Heckenast

Gáspár János - Toldy Ferenchez⁴⁴

Vettem oct. 26. 854.
Kolozsvár, Octobr. 19kén, 1854.

Nagyon tisztelt Titoknok Úr!

Utolsó találkozásunk alkalmával (júl. 29kén), szokott elkötelező szívességgel ígéré, hogy latin-magyar szótárunk ügyében Heckenasttal, mihelyt ez fürdőről megjött, a megállítottuk elvek szellemében, végezni fog, és az eredményt Bécsből Pesten át hazatérő munkatársunk Régeni István tanárral - kit e tárgyban a szükséges lépések megtehetésére fölhatalmáztunk - közölni fogja... Azóta sok idő folyt le: talán Kegyed távol vala Pesttől, talán a könyvtáros halogatta nyilatkozatát vagy Kegyed is, mint [a] mi említett megbízottunk jövetelére várt. Ezt szegényt nagy betegség rekeszté Bécsbe, úgyhogy legfőllebb e hó vége felé mozdulhat onnan. Engem is tovább két hónapnál nőm súlyos betegsége s e miatt megtorult családi bajaim kötöttek le.

Most azonban Isten segélyével nőm veszélyen túl levén, újra gondolhatok nagy munkánkra; a kész szerkesztménynek még az második négy fürete is be van végezve, s tovább dolgozandók ismét aggódva várjuk, mi lesz fáradalmaink sorsa. Némely dolgozótársunk azon is kezd gyanakodni, vajon a könyvtáros nem azért késik-e nyilatkozatával, hogy ezalatt tudvalevő szótára világot láthasson, ez talán tervünk- és kéziratunkat valami mellékcélra fölhasználhassa.

Én megvallom, ilyesmit nem teszek föl, de mindenesetre érdekel mielőbb megtudnom: vállalkozik-e Heckenast vagy nem?

Azért egész bizalommal bátor vagyok Kegyedet fölkérni, méltóztassék, ha Régeni tán e hó végéig sem jelentkezne Kegyednél, nekem pár sorban megírni fáradozása eredményét, hogy mi aszerint tehessük lépéseinket.

Mely szíves kérésem után, alkalmatlanságomról engedelmet kérve, társaimmal együtt a legőszintébb tisztelettel vagyok

Kegyed

alázatos szolgálja
Gáspár János
sk.

⁴⁴A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában

Gáspár János - Toldy Ferenchez⁴⁵

Nagyon tisztel Titoknak Úr!

Legújabb gyermekkönyvemből két példányt zárok ide, egyiket a magyar akadémiai könyvtár számára, másikat méltóztassék Kegyed, mint tiszteletem parányi jelét elfogadni... Ez az a munka, melynek kiadót szerezni Kegyed oly szívesen ígérkezett. De minthogy már itteni vállalommal szót tettem volt, jobban gondoltam itt, szem előtt adni ki.

Munkám történetét és tervét az Utószóban bőven kifejtettem... Ha Kegyed nagybecsű ideje megengedné azt elolvasni s könyvecskémet átlapozni, talán bátorodhatnám egy pár ajánló szavát az „Új Magyar Múzeum”-ban fölkeríteni. Egyébiránt e célra rövid tájékoztató jelentést is zárok ide, melyet vállalom erdélyi vevőikhez bocsátott, mely a korábban készült címlapot is világosan adja, s úgy hiszem, az ott elmondottak sem térnek el a valótól.

Alkalmatlanságomról bocsánatot kérve, hódoló tisztelettel vagyok a nagy. tisztelt Titoknak úrnak:

alázatos szolgálója

Kolozsvártt, május 15. 1855.

Gáspár János

⁴⁵ u.o.

Toldy Ferenc - Gáspár Jánoshoz⁴⁶

Tisztelt Barátom Uram,

Íme tehát az a kevés, a mit nagy fáradsággal adhattam. A böngészőnek még lesz mit hozzá adnia, mert ahhoz nem férhettem, ami ide tartozott volna.

Nagyon jó volna ha Gáspár úr tudtomra adná mikor sajtó alá menend e cikk. Szólanék majd a szerzővel, hogy nyomdai elrendelés által is világosságot lehessen hozni e lajstromba.

Megkülönböztetett tisztelettel

Aug. 24.

Toldy

⁴⁶ A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

Tompa Mihály - Gáspár Jánoshoz⁴⁷

Édes barátom!

Íme átnéztem a Csemegét, nem úgy, mint más körülmények közt tehettem volna, mert egy az: hogy az én lelkem mindenre alkalmatlan lett, más az: hogy a könyvnek pusztá előkeresése is hangos jajjal tölté be a házat. Kedves fiamnak szeretett könyve, játékszere volt a kutya, gyermekek, sat. csaknem minden lapon van olyan, melyet tudott, olvasásakor tört éreztem szívemben, - de hagyjuk ezt, sok beszéd nélkül is átlátod: minő áldozat és kinszenvedés volt nekem ezt a könyvet olyan szemekkel, melyek bírálni akartak s szünet nélkül sírtak, átolvasni.

Engem a sors semmivé tön, életem legjavában kettévágta pályámat, megbénította karomat és lelkemet!

Jakab Eleknek a minapában írtam, vagyis inkább címe alatt Mikó őexcellenciájának és Mentovichnak szóló leveleket küldtem egy borítékban. Szeretném tudni, ha kapta-e?

Isten áldjon meg a tieddel együtt, kedves nődnek igen nagy tiszteletemet küldöm, védjen az ég minden szomorú változástól.

Hanva, jan. 19. 1858.

igaz barátod
Tompa Mihály

U.i. Gömörmegyében Tornallyán, Styller postamesternél több, múzeumba való tárgyak vannak, amint mondja: szeretné eladni. Könyvek, érmek, sat. sat; ha szükség lenne a tárgyakra, szívesen közölné a tárgyak jegyzékét. Azért írom, hogy szükség esetére közlekedésre tehetnék magokat vele az illetők.

- Kolozsvári jóakaróimat szívesen üdvözlöm és tisztelem.

A versek

9 vagy az első sort kitoldani Itten, vagy a 2-ik és 3-ikat is megrövidíteni

11 körútat cifra szó ide, aztán caesura sincs

23 Jó gyermeknél nincsen szebb, jobb lesz tán caes-val.

24 magára caesurátlan. De magára, jól vigyázzon sat.

38 és 39 mindkettő alkalmasint, de az utóbbi mindenesetre igen komoly az ölben tartott kisedek rovatba; a 38-dikban szarvas büszkén megis ha nem kezdetű sorokban nincsen caesura.

50 hányva helyett tán vetve lenne jobb; úgy is sok ott már az A hangzó és az A rím.

50 szépeket ál- caes. nincs. álmodik szépet róla.

99 nálunk kukuriku-nak mondják

37 két utolsó sora nehézkes és caezurátlan. Ő rest fiút nem fizet. Megszúrja a szemedet.

⁴⁷ Tompa Mihály levelezése, 1-2. Bp., 1964.

272 az az isten annak neve nálunk így hallottam.

258 van egy kis házam:

Sem ajtaja
Sem ablaka
Mégis négyen
Laknak benne a rithmus így jó

288 Kialja [=kiáltja] az egy lábú: gyere ki te két lábú, mert megesz' a négylábú.

292 Lepke repül hang nélkül

Jó egy ember láb nélkül igaz, hogy az első sor így fejezi jól ki a sok hócsillagot, de a
Mind megeszi száj nélkül rithmus jobb

Nálunk a gyertyáról mondják ezt: Egy fa felnőtt ág nélkül
Madár rászáll szárny nélkül
Mind megeszi száj nélkül; sok
helyütt így: ága, szárnya, szája

Kis híja, mi a? (tojás) a pajzán ifjak a zsidó egy tagjára is alkalmazzák

Egyenes a görbe formában
Sáros bocskorban, csizmában
Megtalálhatsz minden várban.
De nem télben, hanem nyárban (ár)

300 3 -- 4 cazuratlan

303 De jobb a víz - de a vízben jobb usz.

304 Hol az éte- Hol ételét feltalálja. 5-ik sor caesura 7 - 8 nem jó szereti a sajtot, mézet, s
rákot fog, ha hozzáférhet, ilyen forma valami a selypeknek között:

Meguntam gyönyörű Györnek, gyöngy várában laktomat,
Mert a Duna, Rába, Rábcza rákja rágt a lábomat.

Ha elvesznek belőle nagyobb, ha hozzátesznek kisebb, rés lyuk

Hány font a hold? egy, mert 4 fertály van benne.

Ezer madár indula, egynek szárnya szakada, mind az ezer megáll. szövőszék szövés

Van egy kis lovam, maga elől kihányja a szemetet, (trágyát) fúró!

Sír rí, mért rí? mert nincs véri. Hegedű.

Úton megyen döndörű, hátán van a göndörű.

Ha nem szánnám emberét: megújtanám kenderét. Juh.

Tompa Mihály - Gáspár Jánoshoz⁴⁸

Édes barátom!

Néhány héttel ezelőtt írtam hozzád, küldvén a Csemegékre tett jegyzeteket is, kérvén egyszer mind hogy tudósíts: valljon Jakab Elek kapta-e postán azon leveletem, melyben a többek közt gr. Mikó ő excellenciájának is volt egy? Tudósításod elmaradt. Igen sajnálnám, ha annyi lelki fájdalmak közt írt Jegyzeteim elvesztek volna!

Mi folyvást testi és lelki nagy fájdalmakkal küzdünk, levertve, megbénítva, elnyomorítva...!

Kedves nőddel s gyermekeiddel szívesen tisztellek, öllelek!

Őszinte barátod
Tompa Mihály

Hanva Mart 28 1858.

[Címzés:] Gáspár János úrnak.

Kolozsvárt.

⁴⁸ u.o.

Fekete Mihály - Gáspár Jánoshoz⁴⁹

Pest, oct. 20-n 1860

De bíz itt vannak azok a versek. Tegnap előtt, költözködésem alkalmával régi tárcámban akadtam rájuk, melybe azért tettem volt, hogy biztosabb helyen legyenek, mint más hánytvetett kézirataim között. S épen ezért eszem ágában sem volt itt keresni őket. Bízom a kolozsvári sajtó lassúságában s reménylem, még beszúrhatod őket valahová: azaz, a magadéit bizonyosan betetted, de az enyémekeket, mint most látom, nem tartottad volt meg magadnál másolatban s így csak most olvashatod, ha t. i. tetszeni fognak.

Kedveseidet egytől egyig csókolom; önyként értetik, hogy drága komámasszonynak csak kezeit érintők csókjaim, melyeket tiszteletem átadása mellett azonnal kézbesíts neki.

Kaszát, Virág Farkast (azt a rossz muzulmán K-át, aki nem ír) s több jó embereinket üdvözlöd nevemben.

barátod
Fekete M.

Újvilág utca 6. sz.

⁴⁹ A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

Gáspár János - Arany Jánoshoz⁵⁰

Nagy-Enyed, nov. 18kán, 1862.

Tisztelt Barátom!

A mily váratlan és megtisztelő vala reám nézve, midőn a „Koszorú”⁵¹ ügyében író társaidhoz intézett lelkes felhívásod régi barátaidnál is bekopogtatott, mondhatom szintoly nagy zavarba ejtett, s kételkedve kérdém: vajon nem vétetted-e el az ajtót? Mit keres az igénytelen iskola-mesternél a szépirodalmi díszes Koszorú?

Azonban közelebbről vizsgálva programodat, látom, hogy a magamszerű Schulmeistereknek⁵² is hagyta szervezett lapodban egy zugocskát; nevezetesen a könyvismertetések, irodalmi és társadalmi közlések, föld- és népismereti cikkek számára is... És így remélem - mennyiben hivatalos teendőim engedik - ha arannyal, ezüsttel nem is, legalább is egy kis mirhával kedveskedhetem Koszorúdnak.

Azt, hogy becses lapodat itt, ez ultima Thulén,⁵³ ismertetni, ajánlani kötelességemnek ismerem, fölösleges mondanom. Vállalatod itt is minden jóknál visszhangot talál. Egyetlen sajnálkozó szót hallani itt ott a terméketlen évek, nyomasztó adók és pénzértéktelenség miatt elszegényedett vidéken, hogy t. i. miért nem lehetne új lapodat is a Szépir. Figyelő eddigi árán adnod. Azt kevesen gondolják meg, hogy a költségesebb kiállítás, az írók díjazása hasonlíthatatlanul többbe kerül.

Végül egy szíves kéréssel alkalmatlankodom neked tisztelt barátom. Szíveskedjél ezen Gyulai Pali barátunkhoz szóló levelet személyesen kézbe adni. Ez már a negyedik levelem hozzá, mely sietős választ sürget.

Melyekután fogadd kedveseiddel a legszívesb baráti üdvözlétemet, s lapodhoz legőszintébb szerencsekívánataimat!

Tisztelt barátom

igaz barátod
Gáspár János

⁵⁰ A Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében

⁵¹ Arany János irodalmi folyóirata

⁵² Iskolamestereknek

⁵³ Thulén túl, azaz a világ végén

Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz⁵⁴

Pest, dec. 19. 862.

Kedves Barátom!

Ezer bocsánat, ha ugyan bocsánatra vagyok érdemes. Csak az utolsó leveledet vettem s hogy erre ily későn válaszolok oka az, hogy [a] dolgozatokat el akartam küldeni, addig nem írni, míg nem igazítok el mindent, amit elvállaltam. De lehetetlen volt, a múlt héten 5 napig beteg voltam, aztán az általam Petőfi vegyes műveit lefoglalván a rendőrség, ez ügyben kellett futkosnom, most pedig az Arany lapjába kell írnom, mert nincs egy betű kéziratunk is, s egy hét múlva szerkeszteniünk kell az első számot.

Bocsáss meg, bocsáss meg! A jövő héten akárhogy szakítani fogok egy napot a te dolgaidnak, s tüstént küldöm. E sorokat csak megnyugtatóul írom.

Az ég áldjon! Csókolom nőd kezeit,

barátod
Gyulai Pál

⁵⁴ Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Bp., 1961.

Nagy Péter - Gáspár Jánoshoz⁵⁵

Édes János!

Szomorú levele rendkívül megrázott; nekem e hír merőben váratlan volt, tudtam ugyan az Andor betegeskedéséről, de reméltem, hogy a nyár, a falusi jó lég, mindennek felett pedig az ő 11 éve szegyenbe hagyand doctort, patikát. Annál meglepőbb volt a kis Zoltán halála és az a fatalitás, mely csapásra halmozott csapást!

Apai szívem borzad még a gondolatra is; mert hiába, a legszívesebb részvétbe is vegyül valamicske az önzésből, ha nem több, legalább annyi, mit e gondolat felkölt: hát én mit éreznék hasonló körülmények között? És itt én olyan szerüleg vagyok, mint a szegény ember kis kunyhója mellett, mikor a gazdagabb házaiból lát néhányat a lángok martalékává lenni: mert édes János, ha az Isten elvett magoktól, hagyott is, én ellenben - hasonló körülmények között - semmivé volnék téve, életem minden törekvéseivel, áldozataival egyetemben.

Lássa, lássa, tényleg bizonyítom fentebbi állításomat: a legszívesebb részvétben is van valamicske az önzésből; Önök sorján kezdém leveletem s a magaméra, saját félelmeimre, aggodalmaimra facsarodott tollam; de e tán csálhatatlanabb bizonyítéka annak, hogy melegen érzek önökkel és nem száraz szemmel írom e sorokat.

Vigasztalást! Úgy van, vigasztalást kíván ilyenkor az ember, csak hogy én nem tudom, lehet-e hasonló esetekben vigasztalódni? Feledni, igen idővel, de teljesen feledni sohasem. Egy van csak: megtört reményeit, vonzalmait a megmaradottakra fordítja, mint a folyam erejét fordítná a beiszapolt ároktól a másikba. Ezt nincs miért mondjam önnek, ki előtt gyermekei oly kedvesek; de azt igenis mondom, mert szívemből kívánom, hogy aki ily keserves és nagy dézsmát adott, az már csak örömet lásson a megmaradottakban!

A szomorú jelentést összetákolom, úgy ahogy tudom; meglehet kívánságától s még a rendes szokástól is eltértem valamennyiben, hanem erre feljogosítva érzem magam a rendkívüli körülmény által; szóval önfejlő valék, vajha önnek rosszul ne esnék! Igyekeztem egyszerűen és minden szavak nélkül írni, mert hitem szerint a valódi bánat nem él cifra szavakkal, mihelyt [az] önök nevében kell szólanom, csak a tiszteletet igénylő fájdalom tartózkodó szerénységével szólhattam.

Barátságos bizalmát - noha ily szomorú esetben - szívesen köszönöm, vajha kellőleg megfelelhettem volna neki!

Kedves nejét üdvözlöm, kérem, mondja meg nevemben; én csak azt izenem, hogy egy pillanatilag se feledje, hogy nem két, hanem hat gyermek anyja, kik közül kettő - ha már az Istennek is úgy tetszett - jó helyt van, a más négynek ellenben nagy szüksége van az édesanyára; e négy ellen vétene, ha bár méltó bánatát nem tudná legyőzni, különben is a fiúk egy bizonyos időn túl könnyen nélkülözik az anyát, de a leányok édesanya nélkül árvák.

Isten óvja édes János minden az ily csapást is még távolról is megközelíthető szomorúságtól; Isten vigasztalja és tartsa meg a megmaradottakat.

igazán résztvevő barátja
Nagy Péter

Kolozsvárott, aug. 19. 1863.

⁵⁵ A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

Tompa Mihály - Gáspár Jánoshoz⁵⁶

Kedves barátom!

Nagy megdöbbenéssel olvastam azon szerencsétlenséget, mely benneteket oly különös és szívrázó körülmények közt, oly ritkán hallott egybetornyosulással ért.

Hivatalomnál fogva gyakran kell másokat vigasztalnom; de nem egyszer érzem, hogy sok vesztegségben azon eljárás nem egyéb üres, cél- és haszon nélkül való szószaporításnál.

Vigasztalni nem is akarlak. Cselekedje meg azt a mindenható Isten azt, és hogy élni maradt gyermekeitekben enyhüljön az iszonyú veszteség!

Csupán arra kérlek: számíts engem is azon barátid közé, akik magok is elvesztve gyermekeikben életök reményét: fájdalmaikat mélyen érzik s abban őszinte igaz szívvel résztvesznek.

Én három év óta koldús, félvak ember vagyok. Isten legyen veletek.

Hanva, sept. 25. 1863.

igaz barátod
Tompa Mihály

⁵⁶ u.o. Először Farnos Dezső közölte az Erdélyi Múzeumban: Arany és Tompa kiadatlan levelei. - Erd.Múz., 1896. p. 446-449.

Ballagi Mór - Gáspár Jánoshoz⁵⁷

1865 2/27

Tekintetes Gáspár János igazgató úrnak

Nagy Enyed
Erdély

Tisztelt Collega úr!

Protestáns Naptáram egyik főfeladata, hogy a protestáns szellem közmíveltségi áldásait feltüntesse. E tekintetből a N. enyedi iskola múltját és jelenjét azon szempontból ismertetni, hogy mikép tette és teszi mai nap is amaz iskola különösen a sok lelki de kevés anyagi tehetséggel megáldott Székely nép fiainak lehetővé magokat minden költség nélkül kiművelni.

A dolgozat egy naptári egész ívet tehetne, de többet semmi esetre sem.

Lehetetlen, hogy ne találkozzék a felsőbb tanuló ifjúság közt egy ügyes tollú fiatal ember, ki ha tiszt. Collega úr szíves lesz őt az adatokkal megismertetni, azt népszerű nyelven le nem írhatná és én kész vagyok az ívnyi munkáért 25-30 Pftot fizetni. Magától értetik, hogy egy íven kimerítő történetet nem adhatni, nem is a történelem gazdagítása itt a cél, hanem buzdítás.

Ezen kívül szükségem van az intézet photographikai képére, a mely kétségkívül létezik is már, s csak a figyelmemet elkerülte; erre tehát t. Collega úr utalását kérem.

A munkának Apr. 14keig készen kell lenni és szíves kérésem még a volna, méltóztassék még t. Collega úr engem mielőbb tudósítani, hogy számolhatok-e akkorára a kért dolgozattal.

Ki is egyként viszonzszolgálatra készen vagyok őszinte szeretettel

alázatos szolgálója
Ballagi Mór

Pesten 27/2 1865

⁵⁷ u.o.

Fekete Mihály - Gáspár Jánoshoz⁵⁸

Kolozsvár, nov. 24-n 1866.

Édes Jankóm!

Nem tudom, használhatónak tartod-e a mostani alakban menő Istenházát, de úgy segéljen, de úgy segéljen, nem igen fog érzésem e tárgyhoz, - a mint látod, mind csak egy körben mozgok; ha ismerném a prózát, a melyhez kiegészítőnek járul, tán tovább is mehettem volna, így azonban nem tudtam. Használd, ha mehet, ha nem, tégy valami más formát helyette, mert én már ebbe az egybe belefáradtam: ha közreműködése, még e kötet számára igénybe akarod venni, csak ezt ne küldd többet, mást hármát, négyet inkább helyette, mert amint a fegyver rosszul vág bele valamibe, nem igen lesz aztán belőle mestervágás.

A hozzám küldött számok jelen mellékletemben már mind ki vannak faragva, - váljanak olvasó könyved egészségére!

Üdvözlünk mindnyájatokat kedves nőmmel együtt, aki a gratulatiokért maga is hálás köszönetét küldi - Lili mama kezeit csókolom.

barátod

Fekete M.

⁵⁸ u.o.

Eötvös József - Gáspár Jánoshoz⁵⁹

Tekintetes Gáspár János úrnak
Nagy Enyeden

Vallás és közoktatási
m. kir. Minister
Budán, 15/6 868.

Tekintetes úr!

Hazai közoktatásunk egyébféle ágazatai között, kiváló figyelmet a köznép oktatásának előmozdítására fordítván, szándokom a közvetlenül felügyeletem alatt álló népiskolai tanítók és tanulók számára tervezetemmél egybehangzó, hazai viszonyainkhoz alkalmazott, egyszersmind a paedagogia tudomány mai színvonalán álló tan-, vezér- és kézikönyveket készíttetni.

Ez ügy fontossága, nehézségeinél, az előkészületek és az ide tartozó combinatiók megállapításának szükségességénél fogva határoztam el magamat arra, hogy előleges tanácskozássra, f. é. augusztus hó 2dikán, ez ügy körül tapasztalással és gyakorlati jártassággal bíró szakférfiakat hívjak egybe.

Ismervén tekintetes uraságodnak a népiskolai oktatás és az iskolai irodalom terén szerzett tapasztalatait, érdemeit és kitüntetett buzgalmát, egész bizalommal kérem fel Önt, méltóztassék a kitűzött napon délelőtti 9 órakor Budán, ministeriumom kebelében megjelenni s a megnevezett célra rendelt tanácskozmányban munkást részt venni; intézkedés levén az iránt téve, hogy tekintetes uraságod költségei az állam által megtéríttetnek.

Kérésem megújítása mellett hazafiúi tisztelettel vagyok

alázatos szolgálja
B. Eötvös József

⁵⁹ u.o.

**HAZÁNK
SZERKESZTŐSÉGE**

Édes Jánosom!

Te, aki szintén jártál azon kellemes ösvényen, melyen én botorkálok, nem fogod rossz néven vehetni, hogy válaszómmal megkéstem; annyival kevésbé, ha tudni fogod, hogy ugyane napokban Aranka is Rómába volt, honnan egy pufók barna kis fiú- akarom mondani leánnyal tért haza. Mama és leánya ez ideig hála istennek egészségesek.

A mint vitáinkból látható, közelebből időnként a közoktatási törvényjavaslat veszi igénybe. Remélem, hogy mint egykor, úgy most is egy véleményben vagyunk ezt illetően; legalább én az ügyet pártszempontból egy percig sem tekintém; sőt alapul részemről el is fogadtam volna azon módosításokkal, melyeket lapomban jeleztem.

Általában az a baj, hogy Eötvös csak velünk szemben erős, saját papjaival ellenben nem mer kikötni. Ez itt a bökkenő. Mikó, Deák, Csengeri ebben mint úgy vélekednek, mint csekélységem.

Hát ti oda lenn hogy vagytok? A harcról hallottam. Azt hiszem, úgy vál el, a mint én mindig vélekedtem, hogy egy referens inspectorotok lesz, de curator rang nélkül. Csak arra való embert kapjatok.

A tanári felügyelet lehetséges mint Controll, de hogy a tanárok gazdálkodjanak, az nehéz még kísérletnek is.

Aranka és mindnyájan szívesen üdvözljük a komámasszonyt és egész családotokat; én pedig szépen kérem, hogy a miért tigris vagyok, csak tartson meg régi jó akaratában és vonzalmában mely előttem és előttünk becses.

Hát Jánossal mi a kinézés? Nem jobb lett volna neki is már ez évben feljönie és a statistika tanfolyamot hallgatnia?

Írj, édes Jánosom. Írd meg véleményedet Eötvös javaslatáról is.

Ölel

Szerető barátod
P. Szathmáry K.

Pest, 21 oct. 1868.

⁶⁰ u.o.

Eötvös József - Gáspár Jánoshoz⁶¹

Tekintetes Gáspár János
képezdei igazgató úrnak

Nagy Enyeden

A vallás és közoktatási m. kir. ministertől
1022. szám.
eln.

A népiskolai könyvek készítésére általam egybehívott bizottság Iső jegyzőkönyvét, a hozzácsatolt fölhívással együtt tek. Uraságodnak azon kéressel küldöm meg, hogy mint ez ügyben már fölkért és megbízott, a magára vállalt népiskolai könyvet vagy könyveket, a már kitűzött vagy jövőben kitűzendő időre méltóztassék megírni; kijelentvén egyszersmind, hogy dolgozata még azon esetben is, ha az a szabályszerű bírálat után közhasználatra és kinyomtatásra méltónak nem találatnék, illő tiszteletdíjban fog részesíttetni.

Ki egyébiránt hazafiúi tisztelettel maradok
tekintetes Uraságodnak

Budán, 1868. évi november hó 13-kán

B. Eötvös József

⁶¹ u.o.

Gáspár János - Gyulai Pálhoz⁶²

Édes Palim!

Tudatni kívánom, hogy boldogult báró Eötvös minster által kiadott községi népiskolai könyvem III. és IV. kötetébe tőled a következő költeményeket vettem föl:

A IV. kötetbe Szél és Nap (30 sor)
" " Régi időből 20 - -
" " Az óriás leányka 45 - -
A III. kötetbe Erdei dal 21 - -
" " A csillagok 26 - -

összesen 145 sor vagy 66 sorjával 2 ¼ levél. Levelét 1 ½ aranyával honorálva, kerek számban jó három arany a kedves gyermekeid közt megosztandó.

Néhai sógorasszonyod Szendrei Júliától fölvettem a „Lyukas mogyoró” című mesét (1 ¾ levél). Ezért ide fogok két aranyat. Szíveskedjél édes Palim, kis leányának nevemben átadni

Minthogy szegény Tompa barátomtól számos költeményt vettem föl, óhajtanám özvegyét néhány arany tiszteletdíjban részesíteni; de nem tudom tartózkodási helyét. Szíveskedjél édes Palim, hazajövő fiamtól a Tompáné lakását megizenni, az utolsó postájával együtt.

Nem tudom, a báró Eötvös halálával mi lesz a sorsa az olvasókönyv két hátrabbi kötetének, az anyagot azonban gyűjteni akarom. Erről neked is írok közelébb.

Isten áldjon meg kedveseiddel együtt! Fogadd az én és enyéim legszívesb üdvözlétét!

Nagyenyed, márc. 12kén, 1871.

igaz barátod
Gáspár János

⁶² Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában

Kriza János - Gáspár Jánoshoz⁶³

Igen tisztelt Barátom!

Eddig is tudtam, hogy kedves barátom egyike a legigazabb embereknek, úgy amint azt idvezítőnk magasztos felfogása szerint gondolnunk kell, de mégis szerfelett meg valék lepve ama példátlan lelkiismeretessége által, mely szépen kiszámítá, hogy nekem 3 szép aranyat kell juttatnia. Hadd legyen hát kedves barátom gondoskodása szerint! Részemről s különösen az én küss zongorázni is nagyon szenvedélyesen tanuló leánkám részéről legyen a legszívesebb köszönet a szép háromságért. Csak attól félek, hogy az ily bűvös fémek erősen felköltik bennem az „auri sacra fames”⁶⁴-t - jól van rendelve tehát, hogy ritkán van alkalmam ily kísértések közé jutni.

Egész családom szíves üdvözlétét nyilatkoztatja általam kedves barátom szeretett háznépéhez, erőt és egészséget s hosszú életörömöket kívánva.

Igen tisztelt barátom

őszinte barátja
Kriza János

Kolozsvár, Marc 20 1871

⁶³ A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

⁶⁴ az arany iránti szent éhséget

Gyulai Pál - Gáspár Jánoshoz⁶⁵

Kedves barátom!

Vettem leveledet és a hozzá csatolt 5 arany tiszteletdíjat. Köszönöm szívességedet. Amire kérsz szívesen teljesítem, bár nem tudom, lesz-e annyi időm, hogy úgy teljesítsem, amint óhajtanám.

Ami az ismétlő osztály olvasó könyve természettudományi cikkeit illeti, figyelmeztetlek Csengery Vegytani Képeire, ebben sok használható cikket fogsz találni. Lázár Kálmán munkái (A lég urai sat.) szintén nyújtanak egy pár használható adalékot. Amit Galgóczy és Pelz Kolozsvárott csinálnának, abban nem sok köszönet lesz. Szilyt szólítsd fel, ő tud a legjobban írni a természettudósok között. Ajánlok még neked egy fiatal íróat Imre Józsefet, Imre Sándor fiát, aki Kolozsvárott lakik, s nekem a Szemlébe egy jó cikket írt. Szabó Józsefnek a Szemlében most folyik egy értekezése a Drága kövekről, ennek második közleményében van egy önálló szakasz a Magyar opálról, ezt szintén felhasználhatnád (Szemle 9-ik sz.) májusban jelen meg.

Arra nézve, amire engem kérsz, írd meg: mi készleted van, mit jegyeztél ki magadnak, hogy ne legyek kénytelen olyat is följegyezni, amit te már kikerestél. Egyszersmind figyelmeztetlek a Baráth Ferenc olvasókönyvére, akinek szintén segítettem a szerkesztésben. Ott sok jó prózai dolgozat van, úgy a szépirodalmi, mint a történeti szakban, amit te is használhatnál. Mihelyt a jegyzéket megkapom, én is hozzáfogok a munkához, és ajánlásaimat a jegyzékhez csatolom.

Tompánénak lakása Putnokon van, ez az utolsó postaállomás. Nagyon jól fog neki esni, ha küldesz valamit, mert legnagyobb részt abból az 500 forintból él, melyet az írói segély egylet küld évenként számára.

Köszöntöm kedves nődet, gyermekeidet. Az ég áldjon.

Barátod
Gyulai Pál

⁶⁵A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

Tompa Mihályné - Gáspár Jánoshoz⁶⁶

Igen tisztelt hazafi!

Mióta kedves férjemtől elszakadva az egyedüliség bús napjait töltöm, igen gyakran volt alkalmam tapasztalni számos nemesebb szívek részvétét, amelyek az ő emlékeért engemet is figyelmökre méltatni kegyeskedtek. S megvallom, az ily nyilatkozatok mindenkor jóleső vigasztalást nyújtottak.

Alig volt azonban reám oly meglepő hatású valami, mint a Kegyedtől legközelebb vett szép levele, amelyben midőn az én kedvesem iránt táplált baráti érzelmeiről gyöngéden emlékezik, azzal összefüggésben a küldött 12 arannyal oly váratlan jelét adja tettleges jóságának.

Fogadja érette hálás köszönetemet, fogadja hálámat a fölemelő érzésért, amelyet a Kegyed ez alkalom által is erősített bennem hogy az ő szelleme engemet még a halálban s után is áldásával és jóltévő szeretetével kísér.

Minden jó kívánása után, szíves üdvözlettel vagyok ismeretlenül is

igaz tisztelője
Tompa Mihályné

Putnok, april. 17 1874

⁶⁶ u.o.

Rill József - Gáspár Jánoshoz⁶⁷

A „MAGYAR PAEDAGOGIAI SZEMLE” SZERKESZTŐSÉGE
(Budapest, VIII. Stacio-utca 9.)

Budapest, 1880. 26/4

Igen tisztelt Nagyságos úr!

Ismét beállítunk, mert nem tudom hallgatását mire magyarázzam. Ha csak lehet, cabinet-alakú fényképét és életrajzát mentül előbb legyen szíves beküldeni, mert május 9-én vagy 10-én a fénykép nyomattatást okvetlen meg kell kezdenem, ha elkészni nem akarunk. Az olvasókönyvek ügye napirenden van, tanfelügyelőt Kegyed előtt hozni nem akarok.

Azért kérem, siessen becses küldeményével. Legszívesebben önéletírást hoznék Kegyedről. Ha lehet, ezt küldjön.

Fogadja, kérem, kiváló tiszteletem nyilvánítását, mellyel vagyok

őszinte híve és tisztelője
Rill József

⁶⁷ u.o.

Arany János - Gáspár Jánoshoz⁶⁸

Buda-Pest, 1880. nov. 18-án

Kedves barátom!

Tegnap, midőn becses soraidat vettem, még nem érkezett volt meg szíves küldeményed; de estefelé csakugyan kaptam az értesítést, hogy megjött, még pedig, nagy csodálkozásomra, a losonci vaspálya indóházához. Azt gondoltam, tévedésből jutott oda, s valószínűleg bejárta egész felső Magyarországot, de a szállítólevélen semmi ilyes vargabetűnek nyomára nem akadván, később rájöttem, hogy a tiszai vaspálya a tehervonatait a szolnok-hatvani pályán szállíttatja, s így csakugyan nem az osztrák, hanem a magyar államvasút pályaudvarába érkeznek. Legyen akárhogy: a küldemény igen szép és sok, fogadd érte legforróbb köszönetünket. Valóban zavarba hoztál, mikép szolgálhatjuk ezt mi neked valaha vissza.

Egészségi állapotunk most tűrhető, amilyen a fentjáró betegeké szokott lenni; az én szememtől is - nagy ritkán, hetek, hónapok múltával kitelik ennyi kis írás, de már tovább nem folytathatom. Isten áldjon téged s a tieidet minden jóval!

szerető barátod

Arany János

⁶⁸ u.o. Először Farnos Dezső közölte az Erdélyi Múzeumban: Arany és Tompa kiadatlan levelei. - Erd.Múz., 1896. p. 446-449.

Pétersberger Janka - Gáspár Jánoshoz⁶⁹

Méltóságos Tanfelügyelő Úr!

Jelen alázatos soraimmal azért vagyok bátor Méltóságodnál alkalmatlankodni, miszerint méltóztassék az én csekély tiszteletdíjam kiadatását, illetőleg utalványoztatását minél előbb kieszközölni.

Ezt azért voltam bátor megemlíteni, mivel oly szorult anyagi körülmények közt vagyok, hogy nem tudom, mi tévő legyek.

Beállanak a téli napok s minden krajcárra roppant szükségem van.

Ha Méltóságod lenne oly szíves és addig, míg az utalványozás megjőne, az iskolai pénztárból utalványoztatná fizetésem, igen nagy jótéteményt tenne velem.

Alkalmatlankodásomért bocsánatot kérve s becses pártfogását továbbra is kikérve maradok

Méltóságodnak

alázatos szolgája
Pétersberger Janka

Marosújvártt, 1881. okt. 21én

⁶⁹ u.o.

Hegedűs Lajos - Gáspár Jánoshoz⁷⁰

Kedves barátom!

Leveled olvastán még most is a hideg a hátamon - szívemen s szintűgy reszket a toll kezemben. Bizonyára az isteni gondviselésnek meghálálhatatlan áldása, hogy egy szörszálon életben maradtál. Bizony, nyomorult az élet! Nem tudja az ember, melyik pillanatban s mily módon szakad ketté annak fonala!

Ördög vigye a lovat - kár az igaz - az is, de jó, hogy csak ő pusztult el s te csudálatosan megmaradtál!

Köszönöm, szívesen köszönöm, hogy átküldötted kocsisodat, de ez idő szerént nincs szükség ráá, mert kaptam egy megbízható kocsist, kivel már nyugalmasan mehetek, fájdalom nálad nélkül!

Házigazdádát⁷¹ személyesen felkeresem s megmondom izenetedet.

Újból és köszönve szíves jószágodat Zsófiával együtt mindnyájatokat szívesen üdvözölve maradtam

Kedves Barátom

szerető barátod
Hegedűs Lajos

Gerend, 1881. okt. 28.

⁷⁰ u.o.

⁷¹ Potsa József

Gáspár János - Szász Károlyhoz⁷²

Maroscsúcs, 1886. május 28.

Kedves Károlyom!

Megbocsáss nekem, hogy egy családomhoz igen közeli viszonyban levő derék fiatalember érdekében hozzád fordulok.

Ez a szépreményű fiatalember dr. Farnos Dezső, a szerencsétlen véget ért Farnos Elek nagyobbik fia, Domokos testvéred protegeje, ki pár év óta a nagyenyedi ref. collegiumban segédtanár szerény fizetés mellett; és aki továbbra is szívesen maradna itt, ha éppen családalkotás küszöbén nem lenne, s ha egyhamar remélni lehetne egy második magyar és német irodalmi tanszék felállítását. De erre mostanság nem levén kilátás, óhajtozná kedvenc szakmájára s jobban díjazott állomásra menni.

Ilyen nyílt meg a brassói új állami főreáliskolánál a magyar nyelv és irodalom s mellékesen a német nyelvi szakmára; melynek elnyeréséért nevezett fiatalember be is adta szabályszerű pályázatát az illető tankerületi főigazgatóhoz, Elischerhez.

Azt nem is akarom említeni, hogy ez a szép készültségű, szerény fiatalember kisebbik leányom, Jolán jegyese, mert különben is éppen ily melegen írnék mellette, ki egész lelkesedéssel tanulmányozza a magyar és német irodalmat, s most, mint segédtanár a latin és német nyelv tanításával is foglalkozik; tanári és tudori oklevele van a kolozsvári egyetemről, a német nyelvet Berlinben s pár évig Lugoson egy német családnál, mint nevelő, sajátította el. Mindehhez még hozzá kell tennem, hogy kitűnő hegedűjátékos a kolozsvári Gyergyai-ágon, az egyik virtuóz Gyergyai nagytyja levén.

Az én bizalmas kérésem hozzád, édes Károlyom, ki oly közeli viszonyban vagy mtts Trefort minister úr önmagyméltóságához, mint Klamarik ministeri tanácsos úrhoz, hogy légy szíves az én becsületszavamra jó lélekkel ajánlani dr. Farnos Dezső kitűnő képzettségű nagyenyedi gymn. segédtanárt a brassói állami főreáltanodánál rendszeresített magyar nyelv és irodalmi tanszékre leendő kinevezés végett.

Még egyszer bocsánatot kérve alkalmatlankodásomért, nőmmel együtt őszinte baráti érülettel vagyok

Édes Károlyom

igaz híved
Gáspár János

⁷² Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában

Arany László - Gáspár Jánoshoz⁷³

Tisztelt Urambátyám!

Bár évek hosszú sora óta elválasztottak az élet útjai egymástól, tudom, emlékezik még reám, s e meggyőződésben nem mulaszthatom el, hogy én is szívből jövő jó kívánságaimmal hozzájáruljak az üdvözlők seregéhez, akik jubilauma alkalmával megkeresték, még számos évi munkás tevékeny életet kívánva erőben, egészségben megélnie.

Őszinte igaz tisztelettel

Budapest, Bálvány utca 14.

1886. december 14.

régi tisztelője
Arany László

⁷³ A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

Barabás Miklós - Gáspár Jánoshoz⁷⁴

Budapest, 1887. február 23.

Múzeum utca 3.

Tisztelt barátom!

Fogadja a 43-ban volt baráti colporteur 43 év utáni szíves megemlékezéséért és jó kívánságaiért hálás köszönetemet, adja a mindenható, hogy 43 év múlva is jó egészségben találkozhassunk.

Sokszor olvastam a hírlapokban utólagosan, hogy Budapesten járt, és megvallom, kissé neheztem, hogy elfeledett, de most bémagyintván, hogy nem úgy van, más hangulatba jöttem, annak reményében, hogy nem fog megint 43 évig várni, hogy egyszer Budapesten járva becses látogatásában szerencsétessen.

Magamat egy kissé erősebb becses emlékébe és jó indulatába ajánlva maradok

tisztelő barátja

Barabás Miklós

U.I. éppen rám sötétedett, mikor levelem végeztem és éppen az emlék szónál a k betűt hosszúúra húztam, most látom a lámpánál, de nem vagyok babonás.

⁷⁴ u.o.

Visszaemlékezés életpályámra⁷⁵

Erdély egyik bércektől koszorúzott kies völgye születésem helye: Torockó-Szent-György község a mostani Torda-Aranyos vármegyében. Születtem 1816. évi október 27-én. Atyám Gáspár András a helybeli református kis egyházközség iskolamestere, Háromszékről, Sepsi-Martonosról kiszármazott székely, a nagyenyedi ref. főtanodában végezte gymnasialis tanulmányait, mikor az írt szerény kántortanítói állomásra nyert meghívást, mely a ref. papsággal együtt inkább udvari állomás volt a Thoroczkai grófi család kegyúri szerény dotációján.⁷⁶ Anyám Deme Klára a szintén székely földről, Kovásznáról származó felvinci ref. kántortanító kisebbik leánya, s így szülői ágon a szó teljes értelmében igénytelen iskolamesterek gyermeke vagyok, mely származásomra nemcsak kegyelettel emlékeztem meg életem minden kedvező fordulatánál, hanem maga a néptanítói nagyfontosságú állás iránt is mindig tisztelettel viseltetem.

Atyám megnyerő külsejű, kedélyes, szolgálatra kész és barátságos ember volt, valóságos typusa a régi jó magyar táblabíráknak. Minthogy szerény évi fizetése öt tagból álló családja fenntartására elégtelen volt, öt szomszéd kis helységnek jegyzői teendőire vállalkozott a szegény contribuens⁷⁷ nép kérésére, különösen az uradalom jobbágyainak panaszos és egyéb úrbéri viszonyokból keletkezett ügyeit ő vezette, s engem már zsenge koromban íródakjaúl használt, s mint a patronus-földesúr regiusa a havasi községek gazdag mézszüretkor a dézmáláskor segíteni magával vitt. Anyám férjét és gyermekeit gyöngéden szerető, vallásos, különben egyszerű nő volt, ki minket rendesen védszárnyai alá vett, ha atyánk néha túl szigorú vala irányunkban.

Elemi tanulásomat részint atyám kis felekezeti iskolájában, részint a helybeli népesebb unitárius hitközség virágzó iskolájában, a derék Kovács Péter rektor, atyámnak lelkiparátja vezetése alatt végeztem. Az írást és olvasást, mint az atyám tanítványai közt cellengő kis fiú, játszva sajátítottam el egy rendkívül kedves magyar Ábéce és kis olvasókönyvből, mely még a mai nagy igényekkel fellépő kornak is becsületére vált volna, melyre ma is élvezettel gondolok, s két zamatos, átdolgozásban közölt meséjét (A két pumi kutya és Egy méh és egy galamb) népiskolai olvasókönyvembe is felvettem.

De a Kovács Péter rekt'uram falusi iskolája is ritkította ám párját! A fiúk és leányok külön épületbe voltak elhelyezve, sajátságos volt a bútorzat a fiúiskolában: izmos, hosszú bükkfa-asztalok, kemény boronaasztalok kétfelől, melyen sorban ültünk kisebb-nagyobb gyermekek. Taneszközök: a rendes fekete tábla, írásra juharfa kis táblák símára csiszolva, olvasásra az öreg énekeskönyv, az úgynevezett impressum. Fenyítő eszköz a fiúknál a ritkán használt vessző és mindennapi plága leányoknál a 3-4 ágú scutica (korbács) de nem durva bőrből... Rekt'uram nem közönséges képzettségű ember volt: gymnasiumot s némi theológiát végzett; mindig tartott maga mellett iskolájában 2-3 serdültebb székely fiút, mint monitorokat, kiket külön órákon valamely gymnasium alsó osztályaira készített elő s kik neki segédkeztek mind a fiú, mind a lányiskolában, nemkülönben a templomi szolgálatnál. Mindezt örömmel is tették,

⁷⁵ Részben megjelent a Magyar Paedagogiai Szemle 1880. évfolyamában. Kiegészítve a Bethlen Dokumentációs Könyvtárban talált kéziratrésszel

⁷⁶ javadalmazásán

⁷⁷ adófizető

mert az ingyen tanulhatáson, lakáson és fűtésen kívül, a jómódú földműves, de egyszersmind kovácsmesterséget vagy kereskedést űző szülék gazdag, úgynevezett parasztebédde (d.e. 9 órákor) látták el, naponkint gyermekeiknek annyi ételt küldvén fel az iskolába, hogy a korrepetáló székely monitoroknak is egész napra kijutott.

A tanítás a magyar írás- és olvasáson kívül (mely különben ezen iskolában betűnevező vagy abéabos módon történt) vallástan- és némi földrajzból állt, mert a főszó a deák nyelv tanítására volt fektetve declinista, comparista, conjugista s a nagyobbaknak syntaxista csapatokban. A deákul beszélés szigorú kötelesség levén - melyet a szintén deákul beszélni tudott szülék magok megkívántak - súlyos plága-büntetés várt arra, kinél ez a plága a magyar szóra utoljára rekedt.

A torockó-szentgyörgyi szülék, mint említém, magok is iskolázottak levén, örömet, minden külső kényszer nélkül jártatták fel gyermekeiket az iskolába. A téli hónapokban is már reggel 6 órákor mind fennvoltunk az iskolában, mindenikünk egy-egy hasáb fát vivén vállán tanterem fűtésére.

Ezen nem közönséges falusi iskolában ügyes tanítók és élénk pajtásaim közt tízéves koromig annyira megkedveltem a tanulást, hogy alig vártam 1827 szeptemberét, mikor édes atyám a helybeli ref. pap joghallgató öccsével a német nyelv elemeibe is bevezettetvén, a nagyenyedi híres ref. kollégiumba bevitt, s mint szegény szolgácskát beíratott az akkori gymnasium 2-ik (conjunctica) osztályába, egy úgynevezett gratis (kegy-) cipó mint iskolamester fiának biztosítva levén. Távozásakor szegény atyám, mint az egykori székely, nekem is azon szókkal mutatta meg az akkor még dúsgazdag kollégium asztagokkal rakott csűrét: „Lásd, fiam, e mind a tiétek, ne búsulj, nem éheztek meg, én is azon végeztem a kollégiumot, mint szegény fiú, aztán, ha jól viseled magad, mi is küldünk hébe-korba egy kis elemozsinát.”

A bennlakással egybekötött s Bethlen Gábor nagy fejedelem bőkezűségéből gazdagon dotált intézetben, hol az osztálytanítókon kívül minden tanulónak felügyelő és korrepetáló (privatus praeceptor) is jutott a felsőbb (philosophiai, jogi és theologiai) tudományok hallgatóiból - elég gond volt fordítva nemcsak tanulásonkra (a tantárgyak közt a súlypont akkor még a latin nyelvre volt fektetve gymnasiumainkban), hanem nevelésünkre is, habár az akkori kor szelleme szerint kissé durva fegyelmezővel. A gymnasium tanvezetője (paedagogarcha) beléptemkor a nagyhírű tanár és ékesszóló Hegedűs Sámuel volt, ki nemsokára a kolozsvári ref. kollégiumhoz távozván, a szintén országos hírű Szász Károly jog- s később természet- és mennyiségtanár lépett helyébe, mígnem 1835-ben az akkori logika (9-ik) osztályból átmentem a szokott subscriptionalis (quasi érettségi) szigorlat letéte után az úgynevezett felsőbb tudományok hallgatására, mely akkor három 2-2 éves tanfolyamból állott, ú.m. philosophiai, jogi (és államtudományi) s theologiaiból.

Gymnasialis, néha érzékeny anyagi nélkülözésekkel járó tanulásom alatt két kedvező körülmény, mondhatni irányadó hatással volt fejlődésemmre, egyik, hogy mind a 8 év alatt ugyanazon derék és solid privát praeceptorom⁷⁸ volt, a hamvaiban is áldott Molnár András, ki, mint maga is, szegény fiúból szorgalma után előkelő deák, - különösen minket, szintén szegény tanulókat szigorúan, de szeretettel rászorított kötelességünk teljesítésére. Ily kegyelettel kell megemlékeznem úgynevezett osztálytanítóim (classis praeceptor) nagyobb részéről is, kik a népes, néha 110 tanulóval bíró osztályok megszabott tárgyait sikerrel exequálták,⁷⁹ különösen

⁷⁸ tanító, nevelő

⁷⁹ végrehajtották

Zoványi Samu az V. (nagy német), Bocskai János a VII. (oratoria), és Filep Elek a IX. (logica) osztályok vezetőinek sokat köszönhetünk, a két első szigorú, de mindig igazságos és javunkra célzó, az utolsó szeretetre méltó kedves és gyöngéd modorával hatott s lelkesített minket... Másik, hogy 1833-ban, mint b. Kemény Zsigmond (a későbbi híres publicista és író) kollégium szolgálja, szerencsém volt bejutni a nagy b. Kemény Simonné házához, hol mint minden iránt érdeklődő serdülőnek alkalmam lőn Erdély ott gyakran megforduló notabilitásait, vándor patriotáit (b. Wesselényi Miklós, b. Kemény Dénes, B. Bánffy László, Szász Károly, Zeyk József, Bethlen János gróf stb.) látni, s mint az asztal körül felszolgálónak érdekes hazafi beszélgetéseit hallgatni. A kegyes úrnő és honleány észrevevén nagy érdeklődésemet, üres óráimnak arra fordítását, hogy cselédjeinek érdekes dolgokat felolvastam, s vagy kettőt írni, olvasni tanítottam, s különösen azon törekvésemet látva, hogy magamnak a német nyelvet alaposabban elsajátítandó, lefordítani kíséreltettem Kotzebue egy pár kisebb vígjátékát - megnyitotta gazdag könyvtárát s mindennek előtt Campe érdekes utazási gyűjteményét (Sammlung interessanter Reisebeschreibungen für die Jugend) adatá kezembe, ki máskülönben is a földrajz és népisme iránt különös mozgalommal voltam (egy arany pályadíjat is nyervén térképeimért az oratoria VII. gymn. osztályban). A nagylelkű úrnőnek köszönhettem a német nyelv alaposb megtanulását s a német irodalom némi ismeretét.

De ugyan gymnasialis tanulásom utolsó előtti évben egy megrendítő gyászos esemény válságosan hatott szegény családukra. A jó édes atyát egy öt hétig tartó súlyos betegség 1834. március 24-én, alig 43 éves legszebb korában hirtelen elragadta, s a szegény iskolamester családja azonnal szétzüllött, mint a pásztor nélküli nyáj. Özvegy édes anyám s a 3 kiskorú testvér világgá mehetett. A dolgok rendi szerint közrészvét kíséretében eltemettük a szeretett régi tanítót, s mikor nemsokára az új iskolamestert elhozták, az árván maradt családnak el kellett hagyni a kedves hajlékot és a gyönyörű vidéket... Haj, akkor híre sem volt a néptanítói özvegy- és árvaalap intézetnek... E súlyos csapás azonban megsokszorozta szorgalmamat, én valék a nagyobb testvér, kire már nemcsak a magam fenntartásának, hanem édesanyám s kis testvéreim (egy fiú s egy leány) gondozásának terhe is nehezedett. A fiú sorsa annyiban kedvezőbb volt, hogy már a nagyenyedi gymnasiumban tanult (jelenleg aldobolyi, háromszék-megyei ref. pap). Említésre méltó még gymnasialis tanuló koromból, hogy mint IV. és VII. osztályos tanuló több tanulótársammal kétszer tettem meg gyalog a nagy útát Háromszéken lakó nagyszüleim s atyám két testvérének látogatására, hol a nyári nagy szünetet töltve, Brassót, Sepsi-szentgyörgyét és Kézdi-Vásárhelyt is felkerestem. Érdekes utazást tettem még egy tanulótársammal 1835. júliusában is, szintén gyalog Belső Szolnok és Szatmármegye bányavidékén át Szatmár, Szinyérváralja, Nagy-Károly felé Debrecenig, s onnan, az Érmelléknek tartva, Zilah, Meszes vidéke, Kolozsvár felé vissza, melyet „Egy logikus háromheti útjának naplója” cím alatt barátaim számára le is írtam volt.

A felsőbb tudományokat 5 évig 1840-ig hallgattam az akkori rendes tanárok (Szász Károly, Herepei Károly, Péterfi László és Albert, Kovács József, Csorja Ferenc, Farnos Károly) alatt - még egy évet töltve 1841 júliusáig Enyeden, béfejezve magántanítóságomat Zeyk Miklós növendékemmel, a derék hazafi s volt kormányzféki tanácsos Zeyk Dániel úr fiával, s hallgatva a berlini egyetemről akkor leérkezett s beiktatott Zeyk Miklós kitűnő természetrajzi ifjú tanár szellemes előadásait, pótolva ebbeli hiányos ismereteimet. Diáki életem utolsó évében (1838/9-1840/41) még azon ritka s jövő életpályámra döntő befolyással volt szerencse is ért, hogy növendékemmel együtt a nagy Szász Károly tanár házában is lakhattam, mívelt családja körében lehettem, az iskolai szüneteket pedig növendékem úri családjánál, vagy a kies Diód községben, vagy növendékem s idősb testvéreivel Erdély különböző vidékeinek beutazásában tölthettem.

Többek közt bejártuk Hunyadmegyét a regényes Hátszeg vidékével, fölkeresve a várhelyi római romokat s az akkor még ép gyönyörű mozaikművet, a vadregényes Zsilvölgyét, Vulkán-szorost, már akkor rábukkanva egy ½ négyszögölnyi feltárt helyen a gazdag kőszéntelepre, hol kevéssel azelőtt egy cigánykovács primitív eszközeivel megpróbálta fel is használni. Továbbá meglátogattuk a ruszkbergi vasműveket, Alsó-fejérmegye bányavidékét, az akkor virágzó Zalatna és Offenbánya nemes érckohóit, Abrudbánya, Verespatak bányáit, Detonátát, vidrai vízesést és ponori bűvópatakat stb.

Mindkét család, különösen Szász Károly (ki „Parthenon, tanulmányok tára” nagyszabású munkájából a megjelent két első kötet correctorául alkalmazott s a magyar nyelv tanulmányozásában támogatót) és a legidősebb Zeyk Miklós, Erdély legtanultabb és humanusabb férfija, az ajkáról folyó bölcsesség és roppant ismerete mellett, finom, gyöngéd, megnyerő modora által mély és maradandó hatással voltak reám is, az ábrándos ifjúra. Nevezetesen egyfelől az akkori időben országszerte forrongásban volt alkotmányos eszmék, a nemzet nyelvének létjoga, a diák iga alóli kiszabadítása érdekében keletkezett küzdelem, a hazafias lelkesedés, másfelől akkori nevelés- és tanrendszerünk minden oldalról feltárt hiányai, a reformok utáni sóvárgás ifjú barátaimmal engem is, a már érettebb ifjat, mindinkább lelkesítettek az öntanulásra, hézagossági ismereteim kipótlására, - köznevelésünk és tanintézeteink mélyen érzett hiányainak kutatására, orvoslást egyelőre a mívelt külföld paedagogiai irodalmában keresve, - mire nekem az impulsust Szilasi és Ángyán Neveléstudományán és Warga István Mi kell a magyarnak? című könyvének kívül Campéék ily című, nagyterjedelmű gyűjteményes munkája adta: „Allgem. Revision des gesammten Erziehungs- und Unterricht Wesens” (benne Locke és Rousseau tanulságos jegyzetekkel kísért paedagogiai művei) melyből hangyaszorgalommal gyűjtöttem jegyzeteimet.

Magántanulmányaink ösztönöztek az irodalommal való foglalkozásra is, az akkori jelesb szép- és komolyirodalmi folyóiratokat néhányan közöltségen meghozattuk, olvastunk, vitatkoztunk tartalmuk fölött... Zsenge irodalmi kísérleteimet részint az általam 1837-1839 években szerkesztett, nagy részében dolgozott és szép papirosra szintén általam le is tisztázott „Reg” című hetenként megjelenő kézirati lapban s „Villám” című mellékletében álnevek (Csongor, Hábor, Komoly, Népfő stb.) alatt és több heti folyóiratban (Regelő, Honművész, Jelenkor Társalkodója, Erdélyi Nemzeti Társalkodó) közzé adtam.

Ezen irodalmi műkedvelő foglalkozások mindinkább érleltek azon tervben, hogy legjobb barátaimmal az általam készített program alapján (mely minden vallásos és politikai kérdést szigorúan kizárt) „Önképző kört” alakítsak, melynek a nagyfontosságú öntanulás és önképzés mellett a munkafelosztás szép célja is volt. A magyar irodalom egyre szaporodó jelesb termékeit s folyóiratokat elolvasás és referálás végett egymás közt kiosztottuk, a régi és hozzáférhető újabb literatúrából fordítási kísérletekre egyesek vállalkoztak s hetenkénti összejegyzetünk alkalmával e referádákat, könyvismertetéseket, saját dolgozataink felolvasását meghallgattuk, eszmecsere tárgyává tettük s ez a kölcsönös tanulás, a keletkezett nemes verseny, új pezsgő életet ébresztett és szorosabb baráti viszonyba hozá a kör önkényt vállalkozott 27 tagját.

Fájdalom, az a szép együttartás némi feltűnést és féltékenységet keltett néhány távolabb álló és hiúságában sértett tanuló ifjában, s mivel éppen azon időben az erélyi alkotmánypártnak, a bécsi udvarral tartó konzervatívokkal való éles küzdelme a kollégium tanárai s részben az ifjúság közt is meghasonlást idézett elő, szerény önképzőkörünket azzal kezdték gyanúsítani, hogy az felforgató politikai eszmékkel van saturálva, a politikailag üldözött nagy Szász Károly vezetése alatt állna, más hasonló egyletekkel lenne szövetségben stb.

A Szász Károly ellenségei kapva kaptak a gyanúsító rémhíreken, nemtelen feladásokat tettek, mire a kollégium megijedt előljárósága szigorú nyomozatot tartott s mind az alaptalan feladókra, mind reánk fegyelmi büntetést szabott. De mivel e nyomozás híre nagyított alakban az erdélyi ref. egyházkerület állandó tanácsához is elhatott, ez a büntetést a pronunciálás előtt felkérte s maga még szigorúbban büntetett, engem pl. a programírót, egy havi börtönre, minden kegyéletem (stipendium) vesztésére, remélve, hogy az ártatlan, magában csak dicséretre méltó de a Szász Károly politikai ellenei által oly rémületes forradalmároknak kikiáltott ifjak ügye ezzel végleg be lesz fejezve... Csalódtak. A politikai szenvedély a feladást az udvarig vitte s nemsokára egy kir. nyomozóbizottságot (a kir. kormányzók két tanácsosa, a kir. ítélőtábla egy ítélőmestere) küldtek reánk, a túlszigorú fegyelmi büntetést már kiálltakra. A bizottság hetekig részletes nyomozatot tartott, az általam szerkesztett „Reg” kézirati lapot lefoglalta; de ránk még árnyékát sem tudta kideríteni a politikai bűnösségnek vagy forradalmi irányzatnak, sőt nemes önképzési törekvésünk iránt teljes elismeréssel volt, magával vivén a lefoglalt ártatlan kéziratokat.

Ezen kedélyizgató ügy lezajlásával magántanítóságom a Zeyk családdal szorosb összekötésbe hozván, e viszony nemsokára határozott közelebbi életpályámról. Ugyanis Zeyk József, Erdély egyik kitűnő publicistája, felhívott egyetlen árván maradt fia nevelésére, mely felhívást csak azon feltétel mellett vállaltam el, hogy e nagyfontosságú s oly terjedelmes encyclopaediai ismeretet igénylő pályára engem a berlini egyetemen saját költségen képeztesen, s ez alatt alkalmam nyíljon a mívelt külföld tan- és nevelőintézeteivel megismerkedni. A gyermekét rajongásig szerető derék hazafi szívesen beleegyezett föltételeimbe, s én a szükséges előkészületeket megtéve, Mentovich Ferenc (később marosvásárhelyi ref. kollégiumi jeles tanár és költő) barátommal - ki szintén ily feltételek mellett nevelői pályára vala készülendő - 1841. július 5.-én végkép megválva 14 feledhetetlen év után az anyaintézettől, barátimtól, Nagy-Enyed kies vidékétől a nagy külföldi útra indultunk. Előbb azonban júliustól szeptember 15.-ig a két testvérhonban két tanítványom kíséretében igen érdekes és tanulságos körutat téve - ú.m. Erdély keleti, éjszaki, Magyarhon szintén keleti s részben éjszaki vidékein (az egész Székelyföld, Mezőség, Belsőszolnok, Beszterce, Naszód vidéke, Mármaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Abaúj, Sáros, Szepes, Liptó, Zólyom, Hont, Nógrád megyét) Budapestig, s onnan a dunai „Nádor” gőzösen Pozsonyig, gyorskocsin Ganschendorfig, mert a vasút még csak onnan volt kiépítve...

Ezen 2 ½ hóig tartott hazai útunkban (Schedius-Blaschnek nagy térképe és Fényes koszorúzott Magyarország földleírása táskánkban) nemcsak közvetlen alkalmunk lőn megismerkedni hazánk ama vidékeink természeti szépségeivel, egy hosszú koszorúban egymást váltó nevezetes fürdőivel, történeti nevezetességű helységeivel, váraival, virágzó városaival, hanem számos ajánló leveleink utat nyitottak akkori jeles hazánkfiainak (publicisták, írók, tanárok, lelkesek) házi tűzhelyéhez, kiket színről-színre látni, tiszteletünket irányukba nyilvánítani boldogító érzés vala.

Nevezetesen, budapesti mulatásunk epochalis időre esett, azon napokra volt összehíva a híres Pest megye gyűlése, az országos Iparegyesület, a Magyar Tudós Társaság X.-ik nagygyűlése, a magyar természetvizsgálók és orvosok második gyűlése, melyen az „unio” eszméje Kossuth ragyogó átirata alapján egyhangúlag el lett fogadva.

Alkalmam lőn e sokrendbeli gyűléseken hazánk akkori mindenrendű notabilitásainak tekintélyes részét látni, hallani, szavaikon lelkesülni s néhánynál Mentovich barátommal tiszteletünket tenni. Egy Kossuthnál, kit a Pesti Hírlap szerkesztői irodájában a 71. sz. lap javításával elfoglalva találtunk. E számnak a szabadföldre vonatkozó vezércikkéből e szavakat sohasem feledtem el: „Ki szabadságát megosztja, nem vesz szabadságából, sőt ki szabadságot bocsát

osztályokra, szabadságot nyer, mert a szabadságnak nincs többes száma”... Örömet fejezte ki a nagy hazafi, hogy a magunk továbbképzése végett kimozdultunk az ősi fészekből. Egy Vörösmartynál, ki egész kedvteléssel kérdezősködött a székekről, kikről mondá: „olyak lehettek az ősmagyarok is, olyak vére szerzé nekünk a hazát.” Így Bajzánál, kinek az élénk tűzött nevelőpályáról tett nyilatkozatáról érdekes itt megemlékezni: ő e pályát mondhatatlan terhesnek s hazánkban egyik legnagyobb hálátlansággal járónak tartá, mi valóságos életfeláldozást kíván. „Bizony, bizony - úgy mond’ - még jobban igaz az ősi mondás: quem dii odere, paedagogum fecere, részemről e pályától mindig irtóztam.” Minket is sajnált, de mivel e pályán legkevésbé vannak alkalmas egyéneink, méltán lá választásunkat és kitűrésre erőt óhajtja... Hasonló szellemben nyilatkozott kebelbarátja Toldy (akkor még Schedel), ki méltányolván kiképeztetés végetti külföldre menetelünket: „E nagy fontosságú (nevelési) pálya még nálunk parlagon van, nincsenek egyéneink s jutalom nélküli nevelőink sorsa, annál méltánylandók kegyetek szent célja.”

De nem lévén itt helye tovább mulatnom úti benyomásainkon, csak annyit említek, hogy úti naplóból a híres Szentannatava, a mármarosai Vasérvölgye és Suliguli, valamint Tátrafüred s a Lomnici csúcs leírását fölvettem olvasókönyvünk II. folyam 2. kötetébe s részben a népiskolai V-VI. osztályú olvasókönyvbe.

Az akkori időben nehezen jutván a külföldi egyetemre menő magyar ifjú útlevélhez, Bécsben 2 ½ hónapot kellett töltenünk Mentovichcsal, míg ő útlevelét megkapta, mely időt gondosan felhasználtuk az egyetem és polytechnikum bonc-, természet- és vegytani leckéinek látogatására, s a francia nyelv tanulására, derék házigazdánk Pablašek M. udvari levéltári tiszt családjánál. 1842 január elején Cseh- és Szászországon át egyenesen Berlinbe mentünk s az egyetem polgáraivá avattattuk magunkat. Itteni egyetemi tanulmányaink 1844 júniusáig (2 ½) évre terjedtek, s az akkori európai híru tanárok közül Mitscherlich, Lichtenstein, Ritter Károly, Müller János, Ehrenberg, Dove, Magnus, Rose Gustáv, Link, Kunth, Schulz, Benecke, Trendelenburg, Neander, Vatke, Gneist, Riedel stb. természetrajzi, vegy- és természettani, életműtani, földrajzi, lélek- és neveléstani, egyháztörténelmi, nemzetgazdasági leckéit meghallgattam, a növénytani excursiókat különösen a derék Kunth kedélyes vezetése alatt soha el nem mulasztottam. Ma is tisztelettel és kegyelettel emlékezem e jeles tanárainkra, s mindig szerencsésnek tartottam magam, hogy a nagy Ritter, Dove és Müller korszakalkotó leckéit járhattam. De az elméleti tanulmányok mellett különösen érdekes, tanulságos és lelkesítő hatásúak voltak reám, a tudnivágyó élénk ifjúra, a nagy Disterweg, a „praeceptor Germaniae” vezetése alatt álló, városi tanítókat képző intézetnek s gyakorló iskolájának, valamint több városi s nagyrészen az ő jelesb tanítványai s kollegái által vezetett elemi és polgári fiú- és leányiskolák látogatására, a tanításokon való hospitálás. Mindezen alkalmakkal a derék tanítók nemcsak a derék tanítók nemcsak valódi, szíves kollegialitással fogadtak, s minden hozzájuk intézett kérdésemre a legnagyobb készséggel felvilágosítást, tájékoztatást adtak, hanem felhíttak látogatásukra, bevezettek az akkori berlini négy tanítói egyesület jovialis gyűléseire, ezeknek, különösen a geselliger Lehrerverein évi ünnepélyeire, melyeken a tanítók családjai is jelen szoktak lenni, s melyek rendesen társas ebéden, vacsorán s néha táncmulatságon végződtek, melyet a már idősecske Diesterweg nejével lassú lengyellel szokott megnyitni.

A tanítók ezen együleti gyűléseket rendesen az esti órákban tartották meg, mikor a napi terhes munkától megszabadulva, kedélyes baráti körben pihenhették és szívök szerint beszélhették ki magokat, az ifjabb nemzedék idősb és ünnepeltebb kollegáik (egy Bormann Károly, a híres tankönyvíró s későbbi tanfelügyelő, Merget, a kir. tanítónőképezde humorizáló kedélyes igazgatója, ki rendkívül becses bíráló szemlében mutatta be az ifjúság számára megjelent német munkákat, a hercules-termetű Dielitz, néhány derék, ifjúsági olvasmány képes írója, a kedélyes öreg Kalisch Vilmos, egyik genialis barátja és életrajzírója Pestalozzinak, dr. Zabel,

a publicista, ki a később oly tekintéllyé vált „Nationalzeitung”-ot alapította stb.) köré sora-kozva. A központ, a valódi tisztelet és ragaszkodás tárgya, valahányszor megjelent, mindig Diesterweg, az „Altmeister” volt Aki szerencsés volt a genialis Diesterweget látni, akár családja körében a forrongó napi kérdésekről, szereplő egyéniségekről szokott gyors, szaggatott modorában, szikrázó éllel és élccel nyilatkozni, akár a tanítóképezde tantermében nagy-szabású nevelés- és oktatástani elveit fejtegetni (melyeket epochalis⁸⁰ „Wegweiser”-éből ismernek a szakértő kollegák), az obscurantizmust,⁸¹ schlendrianismust⁸² kíméletlenül osto-rozni, a polgári erényt és hazaszeretetet dicsőíteni, vagy mintaleckét tartva lelkes és a mestert rajongásig szerető tanítványainak kedvenc tantárgyaiból (anyanyelv, szám- és mértan, melyek-ről vezérkönyvei örökbecsűek) mikor a kifogástalan dispositio, a talpraesett illusztráló példák, a világos, szabatos kifejezések, a kísérő tűz, erély s a felvett tárgy iránti lelkesedés a szó valódi értelmében gyűjtő és lélekemelő hatással valának minden jelenlevőre, mondom, aki mindezeknek tanúja lehetett, sohasem fogja elfelejteni a nagy mester bűvös hatását. És aki nem hallhatta őt, olvassa el valamelyik methodikai vagy polemikus munkáját, s képzelje hozzá azt az élénk, azt a gyűjtő élőszóvali előadást, azt a nemes fejtegető (katekizáló⁸³) modort, melyet halványan vázoltam.

Képzeltetni, mily hatása volt a mester utolérhetetlen modorának lelkesb tanítványaira, s magokra a kollegákra, egy Erk, Gabler, Hintze, Bürstenbinder, Wetzel, stb-re, mily nemes verseny és ambíció ragadta meg úgy őket, mint a kezeik alatt levő elemi s egyszersmind gyakorló iskola növendékeit!

Ez a lelkesedés keltette volt bennem akkor azt a gondolatot, hogy hazajöve, néhány paedagogus barátommal szövetkezve, dolgozzuk át magyarra a Wegweisernek akkor előkészíteni kezdett második kiadását. Milyen szívesen ígérte Diesterweg, hogy ha tervem sikerülne, a lényegesebb javításokat szívesen közölné kéziratban velünk. Majd bekövetkeztek az 1848-iki események és mindent eltemettek!

Berlini akadémiái életemet emlékezetessé tette az a körülmény is, hogy azon 2 ½ év alatt számos lelkes magyar fiatalember fordult meg ott, részint mint egyetemi tanulók, részint mint átutazók... Csak a még életben levőkből említem meg Liszt Ferenc zeneművészt első nagy diadalútjában, Takács János országos távirdaigazgatót, Révész Bálint és Nagy Péter ref. püspököket, dr. Török József, Tóth Ferenc, Lengyel Zsiga debreceni tanárokat, Terray Károly tanárt Losoncon, dr. Peregriny Eleket a gr. Andrássy fiúkkal, Berde Áron kolozsvári egyetemi, Kovácsi Antal gymn. tanárokat, Haan Lajos b. csabai ev. lelkészt, gr. Teleki Sándor originalis emlékirónkat, Jancsó Ádám kecskeméti, Kiss Ferenc udvarhelyi tanárokat stb...

E szép magyar kör egy lelkesült pillanatban (1842. július 18.-án) elhatározá azon együtt átélt kedves napokat megörökíteni, nyitván egy könyvet „Berlini magyarok emlékkönyve” cím alatt, melynek I. részébe minden ott megforduló magyar tanuló vagy utazó emlékül sajátkezűleg beírja nevét, a II. rész kalauz az újonnan érkeztek számára, t. i. gyakorlati tájékoztatás, utasítások, a berlini tanintézetek, háztartás és a város nevezetességei felől, végre II. egy kis válogatott magyar könyvtár a magyar vagy magyar viszonyokra vonatkozó idegen irodalom jelesb termékeiből, kötelezve levén minden ott megforduló netán kiadandó munkájából egy

⁸⁰ korszakalkotó

⁸¹ népbudítást

⁸² hanyagságot

⁸³ kérdés-felelet formájában tanító

példányt abba megküldeni... Nekem, mint az Emlékkönyv és könyvtár első őrének s Berlinből utoljára távozó alapítónak sikerült a híres dr. Pertz kir. főkönyvtárnoktól írásbeli engedélyt nyerni, hogy e könyvtár helyiségében külön szekrényben, magyar bélyeg- és etikettal, mint „Bibliotheca hungarica” őriztessék, s melyet én 1856-ban másodszori ottlétem alkalmával de. Mundt könyvtárnoksága alatt újra rendeztem.

Az egyetemi húsvéti és nyári szüneteket nagyobb utazásra fordítottam, egy 1842 szept. és októberében Takács barátommal meglátogattuk Hamburgot, Helgoland, Norderney tengeri fürdőket: bejártuk éjszaki és nyugati Hollandiát; onnan egy londoni tanuló társunk, Ronalds Edmund hívására postagőzhajón átrepültünk brit földre. London és vidéke nevezetességeit a mi barátunk vagy rokonai kalauzolója mellett minden irányban megismereltük; a mi derék szepesi hazánk fia Mayer János nagykereskedő vendégszerető házában tanulságos tájékoztatást adott a világ város üzletéről; angol barátunk meghordozott a neves intézetekben; szíves közvetítésével az angol családi életbe is bepillanthattunk. Visszajövet Belgium, Rajnavidék, Nassau, Kurhessen (marburgi és gieseni egyetemek jeles tanárait felkeresve), Hanoverán (Göttinga), továbbá Eisleben, Hallén át vissza Berlinbe...

1843 húsvéti szüneten oderai Frankfurton át porosz Sziléziába mentem Vajna Antal enyedi új tanárral és Ugron növendékével. Boroszló derék tanintézeteit és jeles tanfő fiait felkerestük, többi közt a derék kedélyes Scholzt, a néptanítók ez eredeti típusát, Nösselt, a kedves történelmi tankönyvíró, Seltzsam testvéreket, a Jacotot-féle tanmód német apostolait. Onnan átrándultunk néhány napra Neissén keresztül Gräfenbergbe, az ott gyógyulást kereső br. Wesselényi Miklós és néhány barátunk meglátogatására, s a híres gyógyintézettel való megismerkedés végett. Visszamenő utunkat Görlitz, Bautzen felé a szász Schweiz megjárására irányoztuk; onnan Drezda műkincseit, jeles tanintézeteit szemléltek meg, ismeretséget kötve Blochmann egyik kitűnő Pestalozzi-növendékkel és intézeti tulajdonossal. Lipcse és Hallé útbaejtett virágzó tanintézeteinek s akkori kitűnő tanítóinak meglátogatása, tanításaikon való hospitálásaink a legnemesebb élvezetben részesített. Ámde különösen Vogel Károly hírneves paedagogus és geographus, az általa szervezett virágzó polgáriskolák igazgatója, a szerencsétlen véget ért ifjú afrikai utazó Vogelnek és Elise (a később szintén nevezetes „Elise Polko”) irónőnek atyja egészen elbájolt szeretetre méltó szíves fogadásával. Akkor még újdonság volt az ő iskoláiba behozott olvasztanítási módszer, a kiszemelt és tárgyat le is rajzolt példányszavakon az utánhangoztatás és utánrajzolás mellett azon tárgy rajzainak még kisebb képben (hangjegyek, betűk) való bemutatása és iratása... Halléban pedig a Franke-féle terjedelmes árvaintézet a híres Niemeyer fiának vezetése alatt különböző irányú iskoláival, könyvtára- és nyomdájával bő alkalmul szolgált a tanulmányra... A halléi egyetemen levő magyar barátaink dr. Tavasi (akkor Teichengraber) Lajos, Tatai István szarvasi gimnáziumi igazgató stb. fogadtak. Még meglátogattuk Magdeburg nevezetességeit és ezzel befejeztük kirándulásunkat.

Bármily szűk keretben mozoghatnak igénytelen visszaemlékezéseim, meg kell emlékeznem a magyarok pár őszinte barátjáról, kiknek mívelt családi körében nemcsak élvezetes órákat, hanem kettőjüknek (a magyar nyelv- és irodalommal is óhajtván megismerkedni) szabad időnkben nyelvünkben oktatást adtam. Egyik Peterman Henrik, az egyetem tudós orientalistája és ázsiai utazója, kit annyira vittem, hogy másodszori ottlétemkor, 1856-ban már Arany „Toldi-estéjére” el tudott készülni, s kinek vendégszerető háza a kelet utazói, török követség tagjai mindig felkeresték. Másik Judae Károly polgári iskolai igazgató, kinél a berlini magyar ifjúság annyi szép napot töltött, s még Veres László, később debreceni képezdei igazgatótól tanult magyarul. Ide sorozom dr. Mundt Tivadar egyetemi magántanár, könyvtárnok és irodalomtörténet-író, ki tanult és mívelt nevével, a híres Mühlbach Luiza regényíró nővel szintén őszinte barátja volt a magyar nemzet ügyének.

Szólhatnék még arról a néhány törőlszakadt magyar iparos családról, kik évek óta megtelepedve Berlinben, becsületet szereztek a magyar névnek s nemzetiségüket híven megőrizték. De az idő int s be kell zárni egyetemi életem száraz vázlatát, csak azt teszem hozzá, 1844. júniusában távoztam roffi Borbély Lajos és dr. Arndt (most spandau-i gymn. tanár) barátommal Berlinből s egy thüringiai és altenburgi kedélyes kirándulás után Szász- és Csehországon át hazatértem nevelői pályám elfoglalására... Hála [Istennek], Schulpforta, Weimar, Jena, Gera, Altenburg, Lipcse és Drezda szintén és részben újból tanulmányom tárgya lett. A schulpfortai, erdélyi kollégiumunk belső szervezetéhez sokban hasonló híres intézet tanárai, különösen a barátságos Koberstein irodalomtörténet-író ismertetett meg részletesen az intézettel. Szükségfeletti mondanom, hogy a weimari és jénai tanintézeteket, a Schiller és Goethe-re vonatkozó emlékeket, a jénai egyetem jeles tanárait (Luden, Hase, Schleiden stb.) s többek leckéit meglátogattuk.

Halléból kirándulást tettünk a lützeni híres csatatérre, hol a hős svéd király elesett; meglátogattuk a német népnevelés történetében egyik elsőrangú tényezőt, a weissenfelsi tanítóképezdét, melynek derék tanítókarán (Hentschel, Prange) és növendékein még ott volt nyoma a nemrég távozott nagyhírű Harnisch szellemének. A kedélyes jó Hentschel, a kitűnő mennyiség-tani és zenésztanár, kinek módszeres számtani tankönyvei korszakalkotók a tankönyv-irodalomban, úgyszintén az élénk és szabadon gondolkozó Prange, a földrajz és történelemnek jeles tanára, mindketten a Lüben-féle „Jahresbericht”-nek éveken át díszül szolgáló referensei és bírálói saját szakmájokban... Most is kegyelettel emlékszem a körükben töltött néhány órára.

Bécsben és Pozsonyban (hol éppen a nevezetes 1844-ik országgyűlés folyamatban volt) és Budapesten néhány érdekes és tanulságos napot töltve, Debrecen és Nagyváradon át rendeltetésem helyére érkeztem. Nevelői pályámat az írt 1844 július közepén elfoglalván, említett Arndt kitűnő mathematicus, zeneértő és gymnasticus segédemmel, 1847 végeig egészen választott pályámnak s a rokon paedagogiai mozgalmaknak éltem. 1845 és 1846-ban a Pestalozzi századik születési évfordulójának, Erdély fővárosában is megünneplésére, illetőleg annak előkészítésében tevékeny részt vettem. Már 1845-ben kiadtam Pestalozzi Henrik életét és halhatlan érdemeit az „Erdélyi Híradó” tárcájában D. A. (Diesterweg Adolf) ily című röpirata nyomán: „Heinrich Pestalozzi. Ein Wort über ihn und seine umsterblichen Verdienste für die Kinder und deren Aeltern, zur den ersten Säcularfeste seiner Geburt.”, melyet ugyanazon év novemberében növendékem családjával Pesten levén, az ágostai gymn. több tanárismerőseim s tanügybarátok körében is felolvastam.

Ez által és személyes megkeresésemmel szerencsés voltam az 1846 január 12-én Kolozsvárra tartandó százados emlékűnnep rendező elnökének megnyerni néhai idősb Teleki Domokos grófot, a köznevelésügy nemcsak lelkes, hanem szakavatott barátját; - az ünnepély programjának kivitelére még néhány tanügybarátot, az emlékversek megírására a ref. kollégium két jeles ifját Lőrinc Endrét és Gyulai Pált.

Így tartottuk meg ez emlékező ünnepet, fényes gyülekezet előtt, lélekemelő sikerrel. Az én ott tartott, s később az „Erdélyi Híradó” tárcájában megjelent értekezésem „Pestalozzi nevelés- és oktatáselvei” szintén Diesterweg nyomdokán készült, tekintettel a mi hazai iskolai viszonyainkra.

Azon ünnepély lelkesítő hatását maradandóvá kívánván tenni, megalkottuk a programban indítványozott nevelői kört „Kolozsvári nevelői kör” cím alatt - célul tűzvé ki a kolozsvári (később vidéki) nevelők- és tanítóknak barátságos találkozássra alkalmat nyújtani, hol nevelés-oktatás körüli eszméiket, tapasztalataikat és methodikai műfogásaikat kölcsönösen kicserélve

és egymást világosítva, fontos hivatásukra magokat képesebbé tehessék. Havonként két kis gyűlés, január 12-én mint a kör évnapján nagy gyűlés lesz vala tartandó.

Örömmel fogadta minden tanügybarát a kör megalakulását; az egyszerű szabályzat azonnal fel lőn terjesztve megerősítés végett a felső kir. kormányhoz; a városi képviselő szívesen engedé át nagy termét a kör használatára, mely meg is kezdé működését Salamon József tanár elnöke és az én jegyzőségem mellett. Csakhamar oly élénk és pezsgő mozgalom indult meg, hogy a kör alig tíz havi rövid élete alatt 57 helybeli és vidéki tagot számlált, elkezdve Brassai Samu bácsin, mindhárom felekezet gymnasiuma és a felsőbb tudományok tanárai közül, ezenkívül csaknem minden jóra való házi nevelő sorakozott... Meghozatta a kör a jeles pedagógiai folyóiratokat, némely classicus paed. didacticai munkát; ezeket tagjai közt köröztette. Továbbá egyes szakmákat állítottak fel nevelés- és oktatástani szempontból, mindenik köteles levén az elvállalt szakma irodalmát, módszerét figyelemmel kísérni, és az észlelt haladásról vagy megjelent neves munkáról és idevágó saját tapasztalatairól referáló jelentést tartani. Tizenhat kis gyűlésében tárgyalt sok fontos didacticai és methodikai kérdést, két nagyobb szabású elemi iskolai tankönyvnek programját pártolás alá vette, ú.m. az én és Kovácsi első tan módszerű elemi magyar olvasókönyvünket, Sükösd „Népnevelő” című vezérkönyvét; a híres Sydow kartographussal pedig már-már szerződésre lépett a magyar birodalom tan módszerű nagy fal térképének elkészítésére ezer példányban stb. A tanácskozásokat napló-alakban jegyeztem, és a megállapodásokat szintén indokoltam, mely naplónak a régi „Vasárnapi Ujság”-ban leendő kinyomatására engedélyt nyert a kortól a szerkesztő Brassai bácsi, és azok ama (már most alig található) nevezetes folyóiratban meg is jelentek.

És ezen szép reményekre jogosító, és a Dr. Tavasiekbudapesti nevelőkörével is már érintkezésbe lépett egyes gyűléseit egy derült égből villámcsapásként jött felsőbb rendelet betiltotta. Elnökünk a nov. 28-ra összehívott rendkívüli gyűlésen mutatta be az erdélyi fő kormányzó elnökének 1846 nov. 18-ról 1623. sz. a. kelt, történelmileg nevezetes felfüggesztő rendeletét.

A kör tagjait fájdalmasan érinté a felfüggesztés, mikor ők éppen az idézett kormányzóki rendelethez tartva magokat, szabályaikat már a kör alakulásakor felterjesztették; tanácskozásait a legnagyobb nyilvánossággal tartották, a jegyzőkönyveiket a censura alatt álló lapokban azonnal kiadták stb. Ezen fájdalomnak egy felterjesztésben adtak kifejezést, ismételtén kérve szabályaik mielőbbi megerősítését, addig is a királyi rendeletnek hódolva, gyűléseit felfüggesztették, csupán a paedag. folyóiratok hozatalára szövetkezvén még egy (1847.) évre.

A felsőbb megerősítésre azonban úgy látszik, az erdélyi udvari kancellária nem is gondolt; legalább két év lefolyása alatt arról teljesen hallgatott, mígnem jöttek az 1848-iki mozgalmak és nevelői körünket az udvari kancelláriával együtt elseperték.

Bocsánat e kitérésért, de úgy vélem, tanulságos lesz korunk tanítóira nézve egy kis összehasonlítása a mai viszonyoknak az akkoriakkal... Hadd lássák, minő eszmék lelkesítettek minket, és minő akadályokkal kellett megküzdenünk azok megvalósítása körül!

Nevelői körünk pezsgő működésének ily váratlan felfüggesztése a mily elkeserítőleg hatott reám, azon mérvben serkentett paragon heverő elemi nevelés-oktatási irodalmunk egy kis terének művelésére, melyen a megelőző évben az Erdélyi Híradó tárcájában már egy ilyen című értekezésem „A francia boone-ok vagy a kisdedeknek korai nyelvtanulása káros voltáról” megjelent...

1847-ben Kovácsi Antal vállalkozó társammal, néhány barátunk közreműködése mellett, a fent érintett program szellemében elkészítettük „Magyar Olvasókönyvünk” I. (7-11 éves gyermekeknek szánt folyamának első felét; valamint „Csemegém” 70 gyermeki beszélykáját igénytelen alakban kiadhattam ily cím alatt: „Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek

számára: melyekkel a szülék-, testvérek- és kisdédóvóknak kedveskedik Gáspár J. nevelő Kolozsvártt 1847 végén”.

Modern tanodai olvasókönyvünk a szó teljes értelmében úttörő levén a magyar tankönyv-irodalomban, akkori nemzeti irodalmunk alig bírt egy kézhajtást nyújtani hozzá; ezért kényszerítve voltunk a prózai és költési darabokat saját kísérleteinken kívül, nagy részben a külföldi gyermekirodalom becsesb termékeiből nagy gonddal kiszemelni, úgy azonban, hogy célunkhoz, a nevelés-oktatás elveihez híven szinte mindnyáját átdolgoztuk, összhangzó egésszé öntöttük.

Mesekönyvünket az olvasási kedv élesztésén, a szép, nemes erkölcsi és nemzeti érzelmek ébresztésén és ápolásán kívül, egyszersmind az anyanyelv tanításnál központul, alapul, s tősgyökeres magyar nyelvezetével példány gyanánt kívántuk tekinteni. Nem tévesztve szem elől, hogy az olvasókönyv valósággal olvasható, élvezhető, s a kedélyt megtermékenyítő legyen. Már aztán a tartalom tanmódszerű feldolgoztatása, a tanulás ügyes kikerestetése és érzékelhető felfogatása a tanító kötelessége.

A kiszemelt külföldi darabok átdolgozására szerencsés voltam a geniális Kriza János barátomon kívül Fekete Mihály, Szász Károly, Gyulai Pál és az irodalomra nézve oly korán elhunyt Lőrincz Endre, akkor még fiatal barátomat megnyerni, kik a kiszemelt Rückert, Hey, Güll, Löwenstein-Dichter gyönyörű gyermekregéit, meséit s kedélyes dalait oly sikerült és népies alakban dolgozták fel, hogy legnagyobb részét ezen kirekesztőleg olvasókönyvünk számára készült műveknek az azután keletkezett különbféle olvasókönyvek szerkesztői rövid úton, (forrás megnevezése nélkül) átvették, forgalomba hozták.

A 3-7 éves, olvasni még nem tudó kisdedeknek szánt „Csemegék” illetőleg gyermekmesék és beszélykéek kiadására - az általánosan érzett hiányon kívül - az adta az első impulzust, hogy Curtman kitűnő paedagógus művei közt oly kevés ily beszélykére találtam, melyek nagyobb részben ölben tartott kisdedeknek mulattatása alkalmából keletkeztek, s melyek az életrevalóság, kedélyesség s eme kor játsziasan költői jellegét egészen magukon viselik. Azonnal elhatároztam a beszélyeket körülményeinkhez alkalmazva átültetni. Meg voltam ugyanis győződve, hogy csak az ragadhatja meg a gyermek kedélyét, csak azt éldelheti szelleme, mi úgy tartalomra, mint alakra nézve, saját kedélyes világából van merítve, szemléltetőleg derűlten eléadva, mi magában is érdekel bír s a megtanulásra és olykori ráemlékezésre méltó, végre ami a felnőttek is kedves olvasmány. Mert valóban nagy tévedés volna azt hinni, hogy ami a felnőttre nézve unalmas, éldelhetetlen - mint fájdalom, oly sok gyermekiromány - az a kiscsemeték költőies kedélyének éppen jó! A gyermeknek mindenben csak a legjobb a jó!

Mind az Olvasókönyv, mind a Csemegék ezen igénytelen első kiadása - bár megjelenésükre csakhamar bekövetkeztek 1848 és 1849 viharai - minden hirdetés nélkül, úgyszólván kéz alatt kelt el s ösztönül szolgált további folytatásokra, illetőleg teljes átdolgozásukra, s különösen a Csemegék prózai részének nagyszámú verscsemegéekkel (nagy részben általam a nép ajkáról gyűjtött dajkarímek, tréfák, bölcső-, altató- és játékdalok, szójátékok, talányok, vallásos hangok, stb.) való bővítésére.

De mindennek, kivált a Csemegék szerves, fokozatos tökélyesítésének valóságos története van, amire e rövid rajzban ki nem terjedhettem.

Egy másik irodalmi foglalkozásom nyitott tért 1846-47-ben Berde és Takács tanár barátaim által szerkesztett „Természetbarát” (természettudományi folyóirat), melyben saját nevem vagy *r jegy alatt mint dolgozótárs, több cikket adtam közzé s egyideig a szerkesztőket is helyettesítettem.

Ugyanezen időben az erdélyi ev. ref. egyházkerületi főtanács által a gymnasiumok szervezésére gróf Dégenfeld Imre főgondnok és kormányiszéki tanácsos elnöklete alatt, tervkészítés végett kiküldött bizottságnak, mint szintén 1848-ban az egyház és iskolák közt új viszonyok szerint leendő rendezésére, az egyházi főtanács és köz szent zsinat által kinevezett bizottságnak jegyzője voltam, s a Pestre küldendő egyházkerületi képviselők számára adott Utasítás készítéséhez szintén mint tollvivő résztvettem.

Nevezetes fordulópontja életemnek 1847 végére esik, mikor boldog házassági frigyre léphettem rég szeretett és tisztelt jegyesemmel Bogdán Juliannával, a korán elhunyt Bogdán Lajos csombordi derék gazdatiszt mívelt és széplelkű leányával. E boldog házasságot az ég 6 kedves gyermekkel (3 fiú és 3 leánnyal) áldotta meg, kik közül a nagyobbik fiú és leányok életben vannak, de a két kisebb fiút, mint kitűnő tanulókat 10 és 11 éves korukban, 1863 augusztusában veszítettük el, oly megrendítő körülmények között, melyek közrészvétet keltettek minden jó embernél. Az egymást forrón szerető két testvér közül a nagyobb kisebb öccse születésőráján, a kisebbik a nagyobbikén szakadt ki a többi testvére és vígasztalhatatlan szülői köréből.

De nem szándékom itt egyszerű elbeszélésem fonalát megszakítani. Hadd álljon itt még időrendben rövid váza életpályám további főbb mozzanatainak!

1848 világrengető eseményei új korszak felvirradását hirdették a nagyobb testvérházától oly végzetszerűleg elszakított volt kis Erdély bércein, s minden jóra való hazafí, elsősorban a lelkes fiatalság, (melyhez még magam is számítottam) már a szabadság napjának első feltűnésére valósnulni látá az oly forrón óhajtott uniót, a két testvérháza egyesülését egy hatalmas magyar birodalomká... A testvérülés és lelkesedés soha nem látott dicső napjait én is szerencsés voltam leírhatatlan örömmámor közt megünnepegni, amikor egy varázsűtőre szabad lett a föld, szabad annak minden ajkú és hitű eddigi úrbéres haszonélvezője, törvény előtti teljes egyenlőség, parlamentális közös kormány, közös törvényhozás, fényes kilátás a köznevelés és oktatásügy szabadelvű, modern rendezésére, a szegény lenézett cantoroknak és ludimagisterekből álló néptanítói karnak szabad polgárhoz illő jogok és megfelelő nemzeti státus élvezhetésére.

De nem sokáig tarthatott a magyar birodalom első pünkösztje. Ennyi szabadságot, a magyarnak visszaszerzett és minden ajkú polgártársaival testvériesen megosztott ősi jogait, az országot megillető önállóságot megsokallta a bécsi camarilla, szövetkezett több fanatisált s rövidlátó százsz, oláh vezetőkkal s a szerencsétlen elámított népet ráuszítván a rosszat nem sejtő magyar birtokos osztály szétszórva lakó védtelen családaira; a fanatisált nyers tömeg a camarilla aegise alatt mint fékevesztett ár tüzével-vassal pusztított mindent, aggnak, nőnek, gyermeknek sem kegyelmezve; jelszó lett a magyarságnak teljes kiirtása, hogy még írmag se maradjon belőle a magyarok földjén... Az emberiséget levetkezett fenevad vezetők különösen a magyar műveltség központjait igyekeztek megsemmisíteni, így kellett Zalatna virágzó bányaváros sok milliót érő kincstári épületeinek, Nagy Enyednek híres collegiumával, százezreket érő könyv- és kézirat, érem- és régiségtárával a föld színéről elpusztulni, ezeknek s az erdélyi hegyaljai védtelen lakosságnak tömegesen elvérezni ott.

A pusztítás elől menekült, ki menekülhetett. A Zeyk család is az utolsó órában, mikor már Urbán, az oláh felkelés vezetője Kolozsvár kapuihoz közeledett - menekült a magyar alföldi tiszaroffi rokonaihoz, én is vele ifjú nőmmel, alig egy úti táskával kezünkben. Egész 1849 decemberéig Roffon voltunk, a derék Borbély család szíves magyar vendégszeretetében részesülve. Oda menekült a nagyenyedi elpusztított collegium egyik kitűnő tanára Zeyk Miklós is családotul, kinek valódi mívelt és szellemes környezetében s a magyar ügy diadalában soha kételkedni nem tudó szellemes fejtegetései és érdekes irodalmi és nevelésügyi beszélgetései

közt láttuk lezajlani az 1849. évi nagy eseményeket, melyekből én színről-színre néhány napon át csak Buda ostromának és Pest embertelen bombázásának lehettem csak közvetlen szemlélője.

A nagy catastropha után 1849 decemberében a Zeyk család Pestre költözött, növendékem atyja, mint országos képviselő a tigris Haynau proscibaltjai közt levén. Egész 1850 novemberéig Pesten laktunk, Erdélyből is sok úri család odamenekült. Minthogy növendékem első unoka a tiszaroffiakkal, sokszor volt alkalmam azon úri család körében lenni mind itt, mind Pesten, s így baráti viszonyba jöttem Szőnyi Pál nevelőjükkal, aki 1848-1849-ben a b. Eötvös közoktatási ministeriumában szolgált. Szőnyi Pál, mint az utolsó két év alatt zavarba jött m. kir. Természettudományi Társulat másodelnöke felhívott annak irattári rendezésére, s a császári biztos ellenőrzése mellett összegyűlt pesti társulati tagok szívesek voltak engem bízni meg Évkönyvük második kötete szerkesztésével. Én a bejött s részben darabos magyarsággal írt dolgozatokat sajtó alá egyengettem, s a társulat 1851. június 7-én a megjelent kötet egy aranyetszészű díszpéldányával tisztelt meg.

A társulat ügyeinek rendezésében való részvétem több jelesünkkel (dr. Toldy, dr. Kovács S. Endre, Kovács Gyula, Petényi, Szabó József, Nendtvich, Gerenday, Pauer Lipót. Dienes, Virnau stb. hozván közelebbi érintkezésbe, feledtették a rémuralom nyomását. Az év végefelé, Erdélybe való visszautazásunk alkalmával a Zeyk család tovább mulatván Pesten a közeli Tisza család vendégszerető házánál, alkalmam lőn Arany János koszorús költőnk is meglátogatni N. Szalontán, mely látogatás arról is nevezetes, hogy kedves Julcsa leánya elbeszélése után „a kóró és a kismadár” s „a hólyag, szalmaszál és tüzes üszög” szép kis meséket olvasókönyvemnek megnyerhettem, s a kedves szülők barátságát máig élvezhetem.

Nevelői pályám, illetőleg kötelességem 1856 végén volt lejárandó. Ezen hat évről legyen csak néhány főbb mozzanatot megemlítenem. Az erdélyi vandál pusztítás s a gyökeresen megváltozott társadalmi viszonyok a főúri osztályt is oly érzékenyen sújtották, hogy alig lehetett gondolni a gyermekeknek olyan fényes házi neveltetésére, mint 1848 előtt szokásban volt, másfelől pedig középtanodáink teljes átalakítását parancsolá az absolut kormány, mely új áldozatot igényele. E külső okok hajlandóvá tettek néhány úri családot, hogy gyermekeiket nevelőik kérésére együtt taníttassák: a nevelőket természetesen azon belső, fontosabb paedagógiai meggyőződés vezetvén, hogy úgy a szülők, látván a közös tanítás nagyobb sikerét, hajlandóbbak lesznek fiaikat közintézetünkbe adni és ezáltal anyagilag és erkölcsileg támogatni. Új eszmékkal nyitottunk meg néhányan nevelőkül (Tanárki, Szász, Jancsó nevelők, Berde, Kovács tanárok) 1851-ben egy ilyen magániskolát több úri család gyermekei számára, mely 3 év múlva, miután engem és Sámi László barátomat az erdélyi ev. ref. egyházkerületi főtanács a kolozsvári ref. főtanodához magyar irodalmi segédtanárnak nevezett ki - az írt főtanodába be is olvadt.

Nem hallgathatom el, hogy 1851-54-ben növendékem komoly fülbaja orvoslása érdekében minden évben megfordultam Pesten, dr. Kovács Endre javaslatára négy nyarat a parádi fürdőn, ezen a Mátra regényes völgyében fekvő, s az akkori szomorú absolutismus alatt a magyarság kedvenc gyűlhelyén töltöttem, hol alkalmam nyílt több jeles hazánkfiával is érintkeznem, köztük szegény Bajzával, ki elborulni kezdő kedélyének üdítése végett jött; Vachott Sándorral és kedves családjával, Tompa Mihállyal, ki látván nálam Csemegéim első kiadását, szíves volt azt nyelvezeti tekintetben átnézni, sőt későbbi erdélyi útján engem is felkeresve, a 3-ik kiadás előkészítésénél becses tanácsával támogatni.

A jelzett időközre, jelesen 1853-ra esik Olvasókönyvünk I. folyam első felének második javított és második felének első kiadása valamint 1855-re a Csemegének második javított és versekkel bővített kiadása.

1855. év júliusáig tanítottam mint segédtanár a magyar nyelv és irodalmat a kolozsvári ref. gymnasium négy felső osztályában, ezen kívül nevelés-oktatást az úgynevezett hittani (philosophiai) előkészítő tanfolyamban az erdélyi ref. egyházkerület által akkor még csak kísérletképpen felállított elemi tanítóképezdében.

Ezen 1855-ik évben mint jegyző résztvettem azon tervezet elkészítésében, mely egy erős theológiai és néptanítói seminariumot célzott központosítani az addig négy collegiumba elforgácsolt theológiai tanítás helyett, s melynek alapján állítá fel az egyházkerületi főtanács azon évben a nagyenyedi ref. Bethlen főtanoda költségén és igazgatása alatt a ref. theológiai fakultást ideiglenesen Kolozsvárrt, míg a föld színéről elpusztított enyedi főtanoda alsó osztályai teljes gymnasiumi és előkészítő tanfolyammá kinövik magokat. Ezen új intézetben engem az azon év július 4-én tartott gyűlés a nevelés-oktatástan rendes tanárául s a szervezendő néptanító-képezde igazgatójául választott meg.

Nevelői kötelességem vége felé járván s új, tanári és képezde igazgatói pályám is még egy külföldi betetőző utazást igényelvén, az egyházkerületi főtanács engedélyével növendékemet 1855 őszén a berlini egyetemre kísérhettem; elébb a nyári hónapokban egy érdekes körutat tevén Erdélyben (Hátszeg vidékén a Retyezát csúcsát is megmászva), Magyarország délkeleti szögletén Orsováig s a Vaskapuig... Külföldre vivő utunkat is akként rendeztük, hogy Bécs, Prága, Drezda és Lipcse nevezetességeit tüzetesen megismerhettük. - Prágában ez alkalommal szerződtem a Haase-féle⁸⁴ betűöntő fejével a kolozsvári tanárok által dolgozott Ingerslev-féle latin-magyar szótárhoz (melynél távozásomig szerkesztőtárs voltam Finályval) alkalmas, szép betűk öntése és próbaív nyomása iránt.

Berlinben több derék magyar ifjú látogatta ez időben is a híres egyetemet (a korán elhalt gróf Nádasdy Tamás Gyulai Pál mentorsága alatt, Szent József, most budapesti áll. tanítónő-képezdei tanár, Kócsi Károly elhunyt kolozsvári tanár, Székely István kézdivásárhelyi pap stb.); ott volt a bujdosó originalis gróf Bethlen Ferenc, megfordult gróf Széchenyi Béla stb... Magam is látogattam egyik-másik régi egyetemi tanárom leckéit, a nevezetesebb tan- és nevelőintézeteket s a jeles tanítókat és paedagógusokat tűzhelyeiknél is fölkeresve, kik a már érett szakférfit a legszívesebben fogadják, s tanítói praxisuk és szakirodalmi ismereteik gazdag kincstárát részemre készséggel feltárták.

Az öreg Diesterweg már 1850 óta nyugalmazva volt; de az alkotása, a városi tanítók híres képzőintézete és gyakorló iskolája, vejének a jámbor Thilonak vezetése alatt, még nagyrészen a régi tanárok működése mellett eléggé virágzott. - Legélvezetesebb és lélekemelő óráim azok voltak sok jeles ismerősim (Petermann, Ranke, Mundt, Hintze, Voigt, Wunschmann stb.) között, melyeket a nagy Diesterweg házában töltöttem egy olyan epochalis korban és élet-halálharc szemléleténél, melyet Poroszország papi és tanítói kara soha nem ért: mikor a hírhedt Stiehl-Raumer-féle „culturalis reactio”, az orthodox és feudalis párt „Umkehr der Wissenschaft”⁸⁵ jelszava nem remélt diadalát ülte; mikor a hírhedt Stiehl-féle Regulativ⁸⁶ Poroszország eddigi büszkeségét, a Pestalozzi szellemében, s részben ennek tanítványai által szervezett modern népiskolákat egy csapással dressirozó intézetekké, s koncentrált tantárgyak, névszerént a vallás dogmatikai anyagának, a száraz kátéknak, számnélküli végtelen hosszú abstract templomi énekeknek és százakra menő bibliai locusoknak⁸⁷ szóról szóra bemagoltató

⁸⁴ A Bohumil Haase által alapított nyomdáról van szó

⁸⁵ A tudomány visszafordítása

⁸⁶ Rendszabály

⁸⁷ helyeknek

gépezeteivé; az eddig független és önállóan gondolkozó modern képzettségű szegény tanítókat pedig a retrográd rendszer bilincseiben a fanatikus klérus szolgáivá tevő; mikor az önálló tanítói egyleteknek eltiltották a szabad szót s a türelmetlen papfelügyelő hivatalos vesszeje alatt csak jámbor konferenciaként existálhattak; végre mikor a magát a civilisatio előharcosának tartó Poroszország tanítóinak hivatalvesztés alatt tiltva volt az egyetemes német tanítói gyűlésekben való részvétel.

Egy ilyen, mindent fenekestől felforgató obscurus rendszer és annak vérig sértő erőszakos intézkedései, melyek előtt csupán a „Kopfhänger”⁸⁸ papok- és tanítóknak volt kegyelem, oly vihart támasztottak, mely a szabadelvű, harc és háborút kedvelő oroszánt, a nyugalmazott Diesterweget élethaláltusára hitta fel. Az edzett harcosnak egy polemikus hadjárata sem volt letipróbb s fényesb diadalt hozó, mint amelyet a híres Regulatívák ellen folytatott, a hatalmas ellenfél teljes vereségével.

Szerencsésnek érzem magam még most is, hogy e nagy küzdelemnek (s a Regulatívák mérgező hatásának az iskolákban) nemcsak szemtanúja lehettem, hanem az ez évben május 13-15-én Gothában tartott 8-ik egyetemes német tanítói gyűlésen, a Diesterweg ajánló levelével, mint nem porosz alattvaló, egyedül jelenhetve meg Poroszországból, az ottani siralmas tanítói misériákról⁸⁹ az esti kedélyes üléseken jelentést tehettem. - Ha nem is levék vala a távol keleti magyar paedagógus, már csak e körülménynél fogva is meleg rokonszenvvel fogadott volna a 230 tanférfiúból álló nagyérdemű gyűlés. Kedvező alkalmam vala e kedélyes napokon sok jeles kollégával (Hoffmann Tivadar és Tiedemann Hamburgból, dr. Meier Lübeckből, dr. Laukhardt tanfelügyelő Weimarból, dr. Schulze Mór, Kehr, Köhler, Georgens, dr. Rost Gothából, Waitz marburgi egyetemi tanár stb.) a derék hazánkfia Steinacker Gusztáv akkori weimari iskolaigazgatóval közelebbről megismerkedni, s egyrészevel a gyűlések bezárása után a schnepfenthali híres Salzmann-féle nevelőintézetet meglátogatni, mely akkor amaz alapító unokája, Ausfeld vezetése alatt volt, az öreg Lenz is még működővén.

Berlinbe visszatérő utamat úgy intéztem, hogy az őseinkre is emlékezetes Merseburgban⁹⁰ tölthettem az estét az általam kitűnő tan- és olvasókönyveiről, epochalis „Pädagogisches Jahresbericht”-jéből (melyet első évfolyamán kezdve járatok) ismert és tisztelt Lübennél... A sokoldalú műveltségű kedves házigazda szintoly művelt (író) nejével valódi vendégszeretettel fogadtak; a gothai tanítói gyűlés, a poroszországi szánandó Regulatív-állapot bő anyagot adtak az érdekes társalgásra s a szabadelvű eszes férfi éles és csipős megjegyzéseire az akkori pietista szereplők fölött.⁹¹ Búcsúzásomkor olvasókönyve nagy „Kommentár”-ját nyújtotta nekem emlékül.

Berlini mulatásomat felhasználtam az általunk 1842-ben alapított, de a forradalom lezajlása alatt feledésbe ment magyar emlékkönyv és magyar könyvtár újra életbe léptetése s rendezésére, és az egykori egyetemi derék könyvtárnok dr. Mundtnak, a magyarok lelkes barátjának számba adására. Az emlékkönyvbe eljövetelemeig beírt hazánkfiainak száma 332, a könyvtár

⁸⁸ lehorgasztott fejű, itt fejet hajtó értelemben

⁸⁹ nyomorúságról

⁹⁰ Utalás a 933-as merseburgi csatavesztésre

⁹¹ Lüben beszélte, hogy a püspök egyik merseburgi iskola első osztályában a vallásból kérdeztetvén, egy kis gyermektől kérdé: „Aber mein Kind, was für ein Herz hast du?” Mire a gyermek felelé: „Ich habe ein kleines Herz.” A püspök ezt haragosan visszautasítván, még egyszer kérdé; a gyermek most azt felelé: „Ich habe ein kindliches Herz.” - Nein, mein Kind, szöla a türelmét vesztett püspök, - du hast ein grundverdobenes Herz.” (Gáspár János jegyzete)

kötetei száma közel volt a 400hoz. Ezekről, valamint a berlini egyetemről tájékoztatást adtam a Fribeisz 1857. évi naptárában. ...Felhasználtam ottlétemet arra is, hogy az enyedi collegiumi két theologus ifjú részére fennálló 80-80 talléros alapítvány - mely az osztrák kormány azon értesítésére, hogy az enyedi collegium az 1849-iki pusztításkor végképp megsemmisült, már a porosz theologusoknak volt kiosztva - kitisztazzam. Magam, mint a nagyenyedi theologiai fakultásnak egyik tanára, kézzelfoghatóan bizonyítottam be a miniszteri referensnek, hogy az osztrák minister által halottnak deklarált kollégium hamvaiból feltámadt.

Nem szükség említenem, hogy ott levő magyarokul mindnyájan tevékeny részt vettünk a berlini derék magyar iparosok egyleti életében, s tőlünk telhetőleg támogattuk őket hazafiúi törekvésükben. - Távozásom előtt meglátogattam a Regulativ szellemében berendezett köpniki tanítóképezdét is, melynek a derék Wetzel (az „Astronomische Geographie és Allgemeine Himmelskunde” írója) volt igazgatója és Menzel, Richter, Menges olvasókönyvükkel igyekeztek életet adni a merev rendszernek.

1856 augusztusában búcsút mondtunk berlini barátainknak, s egy érdekes körúttal tartottunk hazánk felé. Stettin, svinemüdei tengeri fürdő, Dánia, Schleswig-Holstein volt utunk első célja. Kielben felkerestem dr. Thaulow híres egyetemi tanárt és paed. seminariumi igazgatót. Onnan Hamburgba (hol meglátogattam Hoffmann és Tiedemann ismerőseimet a gothai gyűlésről); kirándulást tettem Hornba, az akkori híres és az „Umkehr” szolgálatában álló dr. Wichern igazgatása alatti Rauhes Haus missió-intézet megtekintésére. Onnan Harburgon s a lüneburgi pusztán át Hannover-, Kassel-, (Wilhelmshöhe) Marburg-, Giessenbe, megtekintve a nevezetességeket s jelesb tanintézeteket... siettem Friedbergbe, az ottani tanítóképezde általam klasszikus műveiről ismert tisztelt igazgatójának, Curtmannnak s intézetének meglátogatására. A jeles és szélesismeretű paedagogus imponáló, de mégis megnyerő megjelenése kedvező benyomást tett rám; nyílt szívessége fokozódott, amint megértette, hogy előadásaim vezérfonalául az ő Schwarz után átdolgozott nevelés-oktatástanát fogom használni, s egészen fölmelegedett, midőn „Csemegéim” második díszesb kiadásából egy példányt emlékül átnyújtottam, s említettem, hogy a mű kiadására az impulsust az ő kedélyes gyermektörténetkéi adtak s azok nagyobb részét át is ültettem nyelvünkre.

Utunk tovább vitt majnai Frankfurt, Darmstadt, Heidelbergig, hol szerencsés voltam a magyar nemzet igaz ügye iránt elfogulatlan nagy történetíró, Weber Györgynek vendége lenni, s ostromló kérdéseire az 1848-1949-iki eseményekről és „Ungarns gutes Recht?”-jéről tájékoztatást adhatni. Másnap a Neckar kis gőzösén Mannheimbe s innen a regényes Rajnavidékre rándultunk; Mainz, Wiesbaden, Biberich, Köln (világhírű dómjával); majd az elbeferdemrichi vonalon Hollandnak tartottunk. Utrecht, Amsterdam (kirándulással Saardamba s a tisztságot netovábbig hajtó Brock- (Bruk)-ba; Harlem, Leyden, Haag (kirándulással Scheveningeni tengeri fürdőre), majd Rotterdam, - valamennyinek nevezetességei megtekintésével. Innen Belgium, Antwerpen, Brüssel valának útunk és vizsgálódásunk főbb célja. Brüsseltől pár napi mulatás után a valenciennesi vonalon Franciaországba vasúton Párisig, mely világvárosnak a napoleoni átalakítása idejében, úgy a szép Versaillesnek világszerte ismert nevezetességeit napokon át tüzetesen megnéztük. Innen a Nancy felé vivő vonalon az ódon Strassbourgba, majd a felső Rajna vidékén Freiburgon át Baselenk vettük útunkat.

Svájcban töltött néhány szép napunkat Basel, Luzern, Vierwaldstätti tó, Schwyz, Rigi. Zug, Zürich és regényes vidéke megjárására fordítottuk, azon ritka szerencsében részesülvén, hogy a „Rigi-tető” (Rigi-kulm) páratlan szép panorámáját napfelkelés előtt és alatt egész nagyszerűségében élvezhettük a gyönyörű tiszta időben, mire ott több angol útas is napokig hasztalan várt.

Zürichből a Bodentón keresztül Lindauban kötöttünk ki, s innen a bajor felföldön Münchennek vettük utunkat, hol a temérdek műkincs szemlélésére pihenőt tartva, egy érdekes dunai útra vállalkoztunk. A történelmi nevezetességű Augsburgon át Donauwörthre érve, gőzhajón le Ingolstadt, Regensburg (gyönyörű dómjával), Passau, Linz megtekintésével jöttünk Bécsbe, Budapestre, onnan Erdélybe, Kolozsvárra, hol növendékemtől 12 évi folytonos együttlét után érzékenyen elbúcsúzva, s őt szárnyra bocsátva, új képezdei tanári állásomat végleg elfoglaltam.

A nagyenyedi theologiai fakultás és most újonnan szervezett tanítóképezde még ideiglenes helyén Kolozsvártt volt, de az ősi anyaintézet hamvaiból a gymnasium 8. osztályaig (érettségi vizsga adhatásáig) kinővén magát az 1857⁸ tanévben, eljött az idő a gymnasium fölött a következő hittani előkészítő (philosophiai) tanfolyam beállítására s egyelőre a vezetésem alatti tanítóképezde beköltöztetésére, - mi az egyházkerületi főtanács beleegyezésével 1858 szeptemberében meg is történt, s én Jancsó József tanártársammal könnyezve és kegyelettel tértünk vissza azon földig rombolt, de hamvaiból phönixként újra virágozni indult anyaintézethez, melynek első kiképzettetésünket köszönhattuk, s melynek magyar culturalis missiója egész déli Erdélyben annyira minden kétségen felül áll, hogy azt nemzetünk ellenségei országos viharok alkalmával első gondjuknak tartották elpusztítani, s az absolutismus magyargyűlölő vezérférfia ki is mondták, hogy a hírneves Bethlen főtanoda romjain nem szabad egyébként lenni trivialis iskolánál. Nemzetünk geniusa nem engedte a halálos ítélet végrehajtását.

A Bethlen főtanoda a nagy alapító dotatioján rendre ismét kiépülvén, s a theologiai fakultás többi része is haza költöztvén, az akkori ritka szép és egyetértő tanári kar és lelkes ifjúság körében fokozott eréllyel működtem 1869. év júliusáig s teljesítettem állásommal egybekötött hármas hivatásomat, mint tanítóképezdei igazgató s a nevelés-oktatástan s magyar irodalom tanára, mint a képezdével egybekötött négy osztályú elemi fiúiskola vezetője, mint a 400-on felül volt tanulók privát tanítóinak felügyelője, végül mint a bölcséleti tanfolyamban szintén a nevelés-oktatástan tanára. Ezen időszakra esik a absolutismus megtörése, az 1860. évi októberi diploma s az ezáltal megindult reformmozgalmak, középtanodáinknak az „Entwurf” bilincsből való kibontakozása. Az erdélyi ref. egyházkerület is eljöttnek látta az időt főtanodái megreformálásának megszakított fonalát újra felvenni, s 1860 dec. utolsó napjaira a püspök elnöklete alatt egy tanügyi bizottságot küldött ki főtanodáinknak önrendelkezési és önkormányzati jogunk alapján leendő célszerűbb rendezése, illetőleg az eléhaladott kor kívánalmainak megfelelő tanterv készítése végett. E tekintélyes bizottság az írt napokon és folytatólag 1861. február 7-9. napján megvitatta a felmerült nagy reformkérdéseket, tanácskozott, mit lehet főtanodáink régi, történelmileg kifejlődött szervezetéből megtartani, tovább fejleszteni, s úgy a tanterv, mint a bennlakást tekintetbe vevő rendtartásra vonatkozólag bizonyos pontokat állított meg, és engem, mint a bizottság tollvivőjét bízott meg, hogy ezen pontozatok alapján a tantervet részletesen és indokolva dolgozzam ki s egyszersmind legyen némi tekintettel a tanmódra és kézikönyvekre is.

A megtisztelő megbízatást készséggel teljesítettem s a terjedelmes, 116 nagy 8-rét lapra terjedő munkát az egyházi főtanács ilyen cím alatt ki is nyomatta: „Szervezeti javaslat az erdélyi ev. ref. főtanodák rendezésére.” Bizottsági megállapítás nyomán dolgozta Gáspár János nagyenyedi neveléstanár és képezdei igazgató, Kolozsvártt, 1861.

E munka ismertetésének itt nincs helye; elég megjegyezmem, hogy azt az egyházi közzsínt és népes gyűlése elfogadván, összes főtanodáinkra nézve törvényessé vált. A munkának tekintélyes részét (8-37. lapon) teszi a négy osztályú elemi iskola részletes tanterve, mely a népiskolai tanítókat is közelről érdekli, s melyet én a nagyenyedi főtanodával kapcsolatban levő elemi iskola vezetésének átvételekor 1858-ban készítettem volt.

Nemsokára a Rendtartási Szabályokat is részletesen kidolgoztatta az egyházkerületi főtanács; ezek közt a köz- és magántanítók utasítását szintén én készítettem. Az enyedi collegium közvetlen szolgálatában, derék tanártársaim szép körében töltött collegialis életemet, melyet az 1863 óta a két középtanodánál évenként rendre megtartott kedélyes tanári értekezletek fűszereztek csak az a lesújtó családi catastropha zavarta meg, melyről már föllebb emlékeztem, t. i.: két szépreményű fiamnak gyászos halála.

Szintén azon évekre esik magyar Olvasókönyvünknek (mely szerencsés volt országszerte felekezeti különbség nélkül tanítók és tanulók rokonszenvét megnyerni) teljes átalakítása. Ugyanis könyvünket iskoláink változott szervezetével összhangba hozandók, 1860-ban régi I. folyamunk első felét a gymnasiumi használatból kivéve, az elemi és többszintű népiskolák számára dolgoztuk át és bővítettük ki két kötetre, másik felét pedig hasonlólag átalakítva, a II. folyamba tettük át a gymnasiumok és reáltanodák I-IV. osztályainak szintén két kötetben.

Ugyanezen időben jelent meg szegényebb sorú falusi népiskoláink számára jutányos áron két kötetre hízott „Népiskolai Olvasókönyvünk” (Kolozsvár, 1866.), mely szerencsés volt az erdélyi ref. és unitárius egyházkerületek pártfogását megnyerni, elrendelvén azoknak illető népiskoláinkba való bevezetését.

Olvasókönyveink iránti részvét egész a legújabb időig nőttön nőtt (részben a hetedik kiadást is megérte). A tanügyi irodalomnak újabb, mind nagyobb arányokban jelentkező lendülete azonban, szám nélküli rokon és a miénket egy vagy más irányban alkalmasint túlszárnyaló olvasókönyvek, az idő rende szerint, lassanként leszorítják a pályatérrel. De nekünk mindenestre megmarad az a nemes jutalom, melyet majdnem négy rendbeli népiskolai nemzedék elismerése nyújt, hogy az úttörők a nemzet legnehezebb napjaiban mi valánk.

Végre legyen szabad megemlítnem, hogy az olvasókönyv megelőzőjéül családok, kisdédóvók és elemi tanítóknak elbeszélés végett kibocsátott „Csemegém” harmadik javított és tetemesen bővített kettős (egy népies és egy illusztrált dísz) kiadása 1863-ban jelent meg, melyből a szintén szépen kiállított igen olcsó népies kiadás példányai rég elkeltek.

Életpályám azon szakaszához értem, mely már Magyarország tisztelt néptanítói kara előtt is ismeretesebb, s mint nyitott könyv, elfogúlatlan ítéletök alatt állhat. Köztudomású ugyanis, hogy 1868-ban boldog emlékü b. Eötvös magy. közoktatási nagy ministerünk a népiskolai olvasó-, tan- és vezérkönyvek kidolgozása tárgyában 6-tagú szakbizottságot hívott össze, melynek szerencsés voltam egyik tagjának lenni, s az augusztus 3-11-ig tartott tanácskozásokon résztvenni... A javasolt tankönyvnek pályázás útján leendő elkészítése mellett a minister úr még 13 tanférfiút hívott fel megbízás útján való vállalkozásra; engem a népiskola 2-6. osztálya olvasókönyveinek s utasító vezérkönyveinek szerkesztésére; e férfiakkal minister úr azon év októberében a tervezett tankönyvek prospektusát is elkészítteté.

A bizottmány első tervjavaslata megjelent a „Néptanítók Lapja” 1868. évi 41. és 42. számában, a prospektusok a bírálók tájékoztatásául szolgáltak.

Még hozzá sem fogtam az olvasókönyv szerkesztéséhez, midőn a boldog emlékezetű b. Eötvös 1868. dec. 18-ról egy érdememen felüli megtisztelő levelében bizalmasan felszólított, hogy vállalnám el Alsó-Fehér- és Küüllőmegyében az első osztályú tanfelügyelői tisztséget... „Bizalommal várom - így végzi becses sorait - hogy mint ki egész eddigi életét a köznevelésnek szentelé, s mint ki szintén belátja mind ez állomás fontosságát, - nem vonakodand ajánlatom elfogadása által erejét és ismereteit tágabb körben érvényesíteni népünk közművelődésének javára.”

A váratlanul jött megtisztelő felhívás, megvallom, nagy zavarba hozott. Tanárságom egyike vala a legjobban jutalmazott független állásoknak; azon tanintézetnél szolgáltam, melyhez

hála és kegyelet kötött; hatásköröm, mint az erdélyi ref. egyházkerület igazgatójának, közvetlen kiterjedt felekezeti néptanítóink elméleti és gyakorlati fejtésére s ezáltal befolyásuk nevelésére, tanártársaimnak s a kedves ifjúságok körében megelégedett voltam. Ily viszonyok közt lehete vállalkoznom a fényesebb, de éppen Alsó-Fehérben, a majdnem 80%-nyi nem magyar nemzetiségű, s az 1848-49-iki események folytán oly kényes megyében, oly nehézségekkel járó tisztségre? És másfelől, lehetséges-e népoktatásunk regenerátorának bizalmas felhívását visszaútasítanom?

Istenben s tanácsoló legjobb embereim és barátaim támogatásában bízva elfogadtam a kegyesen felajánlott nehéz állomást, s vittem és viszem egész odaadással annak a mi kezdetleges társadalmi és iskolai viszonyaink között oly súlyos terheit, bár sokszor sisyphusi munkát végezve. 1876. év óta, a megyék új rendezésével, hatásköröm csak Alsó-Fehér megye területére terjed, egyetlen napidíjas segédkedése mellett.

A boldogult minister által reám bízott népiskolai tankönyvek 3 év alatt (ezerféle hivatalos teendőim közt) elkészültek, csak az V-VI. osztályának megjelenése késett volt a bírálóknak azon, a könyv előnyére vált kíváncsi következtében, hogy a megszabva volt korlátot túlmenve, több hazai tárgyú olvasmányt is vegyek fel.

Beszédek, tanulmányok

Pestalozzi Henrik és halhatlan érdemei⁹²

Szózat a szülék-, ifjak- és gyermekbarátokhoz

* * *

Engem bízván meg a nagyérdemű szerkesztőség Pestalozzi és halhatlan érdemeivel e lapok tisztelt olvasóit (egyszersmind a tervezett százados emkléknep- és Albumra előkészítőleg, l. f. é. Híradó 54. sz.) megismertetnem, sietek eme becses bizalomnak minél előbb megfelelni.⁹³

Óhajtasom levén ez alkalommal a szülék- és gyermekbarátok figyelmét a tanodákra s azok történetére is megnyerni, hogy így a Pestalozzi érdemeit annál világosb fényben láthassák s mellettök az iskolák iránt is részvétre ébredjenek: ezen óhajtasomat akképpen vélem legcél-szerűbben elérhetni, ha a nagyhírű Diesterwegnek éppen ily szempontból dolgozott tanolságos röpiratát⁹⁴ teszem a jelen szózat alapjául, azt természetesen körülményeinkhez alkalmazva némely helyt rövidítvén, más helyt tetemesen pótolván. Arra azonban bátorodom figyeltetni tisztelt olvasóimat, hogy szózatunkban több élvezetet tanálnának, az egésznek megjelenését bévárván, egyfolytában szíveskednének átolvasni. És e pár tájékozó szavak után kezdjünk tárgyunkhoz!

Hogy gyermekeink ifjúkorukig oskolába járnak, azt napjainkban mindnyájan rendén lenni tanáljuk. Már a felküldés előtt beszélgetünk kisdedeinknek az iskoláról, a tanító vagy mester-

⁹² Erdélyi Híradó 1845. 71-75. szám

⁹³ Volna ugyan még egy, a „kisdedeknek korai idegennyelvek-tanólása káros voltáról” e lapokban megjelent értekezésemet illetőleg némi lefizetendő adósságom. T. c. Szilágyi Miklós tudós doctor és professor úr ugyanis igénytelen cikkemet amolyan minnelius-féle clinicumába állítván, szíves volt azt egy elméletes anatomico-pathologiai szemlére méltatni. - És már nekem, csekély tehetségem szerint, meg kellene a tudós doctor úr fáradságát köszönnem. De Istennek hála, pártoló melegségre váró zsenge szülöttem, egyébiránt nem tagadható tökélytelenségeinek dacára is oly jó egészséggel juta a tudós doctor úr hideg bonckeze alá, hogy bár az erős scolasticai savanyok s oskolai szörszál-pincette-ek nem kíméltenek körülte, az irány és határ nélkül terjengő tudós szemle után is csaknem azon jó egészségben költ fel, milyennel azelőtt bírt.... Ez oknál s meg azon körülménynél fogva, hogy először a tudós szemle nagyobb része notákból áll, melyeknek, ha közelebről tekintjük, saját textusom interpretatiojával igen csekély közük van; másodszer mert cikkemben a lényegesekre nézve, tudomásom szerint, tisztelt olvasóimnak egy szép részével szerencsés vagyok azon-véleményen lenni - mindezen körülményeknél fogva, mondom, nem látok valamely fontos okot a nagyobb köszönetre, sem különös szükségét valamely bővebb paedagogiai recepthez nyúlnom. Legföllebb azon tisztelt olvasóim kedvéért, kiknek nincs idejük értekezésemet s az a felett tartott bírálati szemlét még egyszer átnézve összehasonlítani s úgy biztosan mondani ítéletet az ügy felett, kellene cikkemnek egy velős resumejet adnom s némelyeket szabatosabban előterjesztem; végre a tudós noták közt elszórt némely növelési szakmánkba vágó diagnosisi különbségek és eljárási műfogások körül legalább egy pár szót váltanom a t. c. professor úrral. - Mindez azonban még bátran halasztható, úgyis a pralectio alatt kifáradt olvasónak egy kevés nyugalomra nagyon szüksége.

Komoly (Gáspár János jegyzete)

⁹⁴ Heinrich Pestalozzi. Ein Wort über ihn, und seine unsterblichen Verdienste, für die Kinder, und deren Eltern zu dem ersten Säcularfeste seiner Geburt. Von A. D. einem seiner dankbaren Verehrer. 3-te Aufl. Berlin, 1845. (Gáspár János jegyzete)

bácsiról és óhajtván várjuk a napot, melyen kincseinket azoknak szívére köthetjük, s e perctől fogva az iskola és tanítók éveken át figyelmünk tárgyai. A gyermeket és iskolát, a tanolást és gyermeket nem is tudjuk külön gondolni; szóval az iskola nevezetes szerepet játszik a fiatal emberke életében, mondhatni élete a növendéknek. Mit is tudnánk kezdeni gyermekeinkkel iskola és tanítás nélkül! és hogy tudnák gyermekeink ezek hiányában az életre mulhatlan képzést megnyerni?

Az iskolák a mi polgári helyzetünkben nélkülözhetlen intézetek. Sok minden elenyészend az idő viharai közt és sok minden elenyészett már; az iskolák megmaradnak és terjednek. Hol még hiányzanak, ott vadság- és míveletlenséget látunk; hol pedig virágzásra jutottak, ott míveltséget és erkölcsöt keresünk. Semmi mentség tehát, ha gyermekeinket iskolába járattuk. Ők tanolnak ott, tanolják a nélkülözhetlen ismereteket és készségeket, magokévá tesznek különböző szükséges és kellemes tárgyakat, tanolnak a földről és terményeiről, a jelen- múlt- és jövőről... Csak egyről nem szokás a tanodákban beszélni, mi valóban csodálatosnak látszik első tekintetre t. i. magáról a tanodáról. Azonban ennek természetes oka van: a tanoda nem cél, hanem eszköz a gyermekre nézve, nekik elég hogy létezik. Hogy mindig létezett s mindig úgy mint most, az nem érdekli őt. Ezzel is úgy vagyunk, mint mindazon tárgyakkal, melyek oly természetesek, hogy önként értődnek, mert köztük, mert bennük élünk. Ha ez rendesen tán jól is van, a szabály alól vannak mégis kivételek. A tanodáknak múltja és története van: azok nem voltak mindig olyak mint korunkban; eléhaladtak vagy változtak s ha ennek tudása nem is mindennek való: mégis tanolságos és érdekes olykor-olykor erről beszélni, főleg ha valamely korszak a tanodák történetének fontos eseményeire emlékeztet minket, eseményekre, melyek a tanodák korábbi állapotját emlékünkből felújítják s visszagondolni van alkalmunk, miként enyészett el a régi és miként állt elő az új. Ily időpercekben igen üdvös, ha a szülék s gyermekek magok is egyszer a tanodák múltjába pillantanak. Mert bizony nem állíthatjuk, hogy a szülék az iskolát elég magasra vagy igen magasra becsülnék, sőt inkább azt mondhatnók, hogy a tanodákat igen magasra soha nem lehet becsülni. És valamint a buzgó s hivatásának fontosságát fölfogott tanító, úgy a lelkes szülék s növelés-barátok is bizonyosan örömmel ragadják meg a kedvező alkalmat, melyben az iskolákról épületesen és haszonnal szólhatnak a tanulókon kívül mindazokkal is, kiknek részvételéhez van kapcsolva az iskolák fölvirágzása és élete.

Egy ily kedvező alkalomhoz vezet a tanítókat és a növelés minden barátait az 1846-iki Januarius 12-ik napja. Ez az iskolák története- s a növelés fejletében azon nagyfontosságú nap, melyen száz év előtt egy jobb növelés- és tanításmód teremője és alapítója, Pestalozzi Henrik a nagy iskola reformator született. E név az egész földön, hol gondolkozó velők vannak és hol az okszerű növelés tanításról szó vagyon - már mindenütt ismeretes. Az ő élete- és hatásával új korszaka kezdődik a növelés- és tanításnak; ő a rossz régít a jobb új által szorította ki, vele a tanodák fölötti komor éj egy mosolygóbb regnek⁹⁵ adott helyet; ő saját kifejezése szerint: „az európai iskolaszekeret megfordította és új kerékvágásba tette.” Ezer meg ezeren élvezték a dicső férfi nemes fáradozásának gyümölcseit. És egy nagy, az egész emberiségre nézve hálára méltó jóltevőnek nevére, tettei- és viszontagságiról ne beszélénk a növelés- és gyermekbarátoknak; és egy derék emberről ne hallanának örömet a mi ifjaink és azoknak szüléi és ne gyúlna kedvök még olvasni is róla? Bizonyosan igen, s éppen ezért teljesen győződve vagyok, hogy a magyar olvasók is szintoly figyelemmel olvasandják ezen, a Pestalozzi érdemeivel néhány jellemző érintésekben megismertető sorokat, mint a német nemzet és ifjúság derék szerzőnkét, kinek nyomdokai kalauzolnak és olvasóinknál is szintúgy fölébrend

⁹⁵ reggelnek

a becsülés, tisztelet és hála érzése a nagy férfi iránt és szintúgy áldani fogják emlékét, mint a mívelt külföld.

Pestalozzi életéről s hosszú és sokoldalú hatásáról könyvet lehetne írni, de azon körülmény, hogy a tervezett Pestalozzi-album kimerítőbb s mit tennünk itt nem szabada, részletesb és tudományosb dolgozatot hozand, végre e lapok szűk köre is parancsolja terjedelmeseknek nem lennünk. Azonban Pestalozzi érdemeit kellő világba állítandók, célszerűnek látjuk a régi és új tanodákról is néhány szót szólnunk. Itt természetesen csak a nép- (elemi-) tanodákat értjük, mert ezek állítvák mindnyájunk gyermekei számára. A mondottak szerint három cikke leend szövegünknek:

- I. Milyenek voltak a néptanodák Pestalozzi előtt?
- II. Milyek lettek általa és utána, azaz, milyek most?
- III. Miként élt és hatott Pestalozzi?

I. A régi néptanodák

„elég volt írni, olvasni, énekelni s nadrágot viselni, hogy valaki iskolamesterül választassék.”

Szemere Bertalan

„Az iskolai apparatusok közt voltak harmadszor: egy csomó vessző, és egy tatár-korbács a memoriának élesítésére - hatodszor egy nagy plága az ítélőtehetség kifejtésére.”

Józsa János

(Lásd igen jeles Oskolavezér-ét 83. lap.)

Midőn én a magyar olvasóknak régi néptanodákról akarok szólni, homály nélkül rövid lehetek, mert fájdalom, a mi mostani néptanodáink általán alig vannak egy pár lépéssel előbb a régieknél, s tudom tisztelt olvasóim közül sokan még ily gépintézetekben végezték elemi tanulmányikat s azok képe még elég hűen él emlékökben. Inkább az új néptanodáknál legyünk bővebbek II-dik cikkünkben, mert azok nálunk fájdalom, még nem mindenhol áthatók s így célszerűbbségökről nem mindenki győződhetik meg.

A néptanodák egyáltalán az emberi míveltségre nézt oly nagy fontosságú könyvnyomda föl-tanálásának, mindenek fölött pedig a réformationnak köszönhetik születésüket. Amaz olcsóbbá tevén és megsokasítván a könyveket, a szegényebb sorsúak is képesíttetének megszerzésökre; emez a népnek nyelvünken adott oktatást a szent könyveket is magyarra fordítván, föléb-resztvén a buzgóbb hívekben a kívánságot: bírni és önerőn is használni ama szent könyveket. Már e végre múlhatlan kellék vala az olvasni tudás. Így születének az olvasni tanító népisko-lák, melyekben a gyermekek főképpen olvasni, mellesleg énekelni tanoltak. Kátét és zsoltá-rokat emlékeztek (könyv nélkülszettek). Ezekhez járult még némely felekezetenél az anyanyelv-és értelmiségnek pótolhatlan hátramaradására gépszerűleg üzött konyhadiákizálás, állván némi barbarus vartyogásból és a diák grammatika diákul betanított keserű elemeiből.

Ezen tanodák először a papokra, barátokra, majd kántorok-, egyházfiai-, mesteremberek-, inasok- és kiszolgált katonákra bízattak, kiktől valami különös képességet nem is kívántak. Ha

olvasni, és úgy-ahogy karcolni,⁹⁶ egynéhány templomi éneket elfúni tudának, ennél több nem kellett. Tanítóképződéktől (Schullehrerseminarién) szó sem volt, ma legalább a szó s némi kezdemény nálunk is megvan. Tulajdonképpeni iskolakönyveket nem ösmertek - a gyermekek olvasni a bibliából vagy énekeskönyvből tanoltak.

És most tekintsünk be néhány pillanatra egy ily régi iskolába. Ez rendesen egy félrefekvő, szűk, tisztátlan, szagos viskó, melynek falain több évi por üli fekete ünnepét, zúgaiban békák és tücskök tanyáznak. - Alig lépnek be a félelem miatt remegő gyermekek és alig tevék le a tűzre hozott darabfát vállokról, rájuk riad a növelésénél vagyis növeletlenségénél fogva már goromba, az élehetés súlyos körülményei miatt még mogorvább mester, hogy üljenek padjokra. És ezzel (néhol órákig tartó gépies imádkoztatás után) elkezdődék minden zúgban a tanolási zajgás és emlékezési éneklő peregés, melyből félelmesen hallszik ki a mester rekedtes hangja, élesen a megfenyítettek sívítása. Egyik gyermek a másik után a mester elé lép: az megmutatja a betűket, megmondja hogyan hívják és most a gyermeknek után kelle mondani, megismerni és emlékében megtartani; majd az egyes szavak betűit nevöknél fogva egymásután mondogatván - úgynevezett syllabizálás⁹⁷ (betűzés) által történt olvasási tanolás. - Ezen rendkívül bajos úton sokszor évek teltek el, míg némi készséghez jutának. Az olvastak megértésére kevés vagy semmi gond nem vala, sőt némely felekezetnél minden magyarázat tiltaték. A szótagok egyformán hangsúlyoztattak s az olvasás kinyomat és kellemnélküli volt. - Hát a könyvnélkülözés! az még természetellenesb s (ha csakugyan lehetséges) még gépiesebb vala: a gyermekek a káté tartalmát rövid kérdések- és hosszú feleletekkel, a zsoltárokat és imádságokat kezdettől végig egyhangúlag peregtetve énekeltek le. Ki ezt valaha hallotta (és hányan nem vagyunk ilyenek?) soha nem fogja elfelejteni. Ha mondom, hogy a gyermek annak tartalmából, mit a szóhang után úgy-ahogy megemlézett, semmit föl nem fogott s arra rendesen nem is ügyeltek, úgy az igazságot mondtam.

Az énektanítás sem vala jobb, a mester addig fűtta a zsoltárokat a gyermekek előtt, míg azok utánkiabálni megtanolák.

Ilyen vala a tanolás a múlt századok oskoláiban t. i. szegénység a tárgyban és gépiesség az idomításban (Abrichten.)

Természetes vala, hogy az ifjúság, mely egészséges levén, minden korban életvidorsággal van megáldva, fölötte kedvetlenül ment a tanodába. Naponként három négy, sőt több órán át oly gépies munkával foglalkozni nem vala tréfa. A gyermeket kényszeríteni kelle a csendes vesztegülésre. És minthogy az egész kor (főleg a szerencsétlen török-tatár táborozások, belviszályok, vallás fölötti szenvedélyes versengések és a föld népéveli vad bánás miatt) bárdolatlan-ságban szenvedett; a gyermekeknek is ily faragatlanul kelle tanodába jöniök. Meg kellett tehát fékezni őket és ez már a szintoly nyers és faragatlan mester s a kemény drákói fenyíték föladata volt. A szülék még föl nem járó gyermekeiket rendesen a mester- és iskolával fenyegették és így már korán rettegést és iszonyatot csepegtettek beléjük az iskola és a mester iránt. A vessző, korbács, bot, nagy és kis plága nélkülözhetlen idomító szerszámok voltak minden tanodában. És mily barbarus módon és mily kínpadi embertelen helyzetben történt a botolás! Pirulok leírni. Ezeken kívül más borzasztó fenyítő-eszközök is voltak napirenden: borsó- vagy

⁹⁶ itt: írni

⁹⁷ Például ezen szót: c s ő s z az itt írt syllabizáló modor szerint ekként tanolák be: cé - ess - ő - ess - zé - csősz; ezt g y ű j t e m é n y így: gé - ypsilon - ű - jé, gyűj; té - e , te- gyűjte; emm - é - enn - ypsilon, mény - gyűjtemény. Ezen ésszerűtlen gépies eljárás igen keserves és nehéz vala a szegény gyermekeknek.

háromélű tuskóra térdepeltetés, számársüveg-hordoztatás, az egész iskola általi lepisszegtetés, szégyenpadra ültetés, szégyenoszlop mellé vagy az utcára pellengérré kiállítás nyakukban vétek- tábla- vagy büncédulával, melyeken a hiba nagy betűkkel megírva állott; órákig féllábra állítás, veszélyes betegségeket vagy félszégeket előhozó pofon- fülön- és hátbacsapás és más ezekhez hasonló, az emberi érzést már a gyöngye gyermekszívben elfásító meggyaláztatási eszközök és tanálmányok s ezeket kísérő rettenetes szitkok, úgy, hogy a tanodák, az emberiség és míveltség ezen intézetei, örökös háborúk, verekedések és táborozások színhelyei valának.

A tanítás és növelés (fegyelem) méltóan megfelelték egymásnak: gépies kitanítás ott, testi fenyték itt. Mi csoda tehát, ha ily tanodákból durva emberek kerültek ki, ha a férfiak és nők holtiglan iszonytal gondoltak az iskolákra mint börtönökre, a mesterre mint hajdú- és porosz-lóra - ha a szegény embert senki nem becsülé, ha annak udvari bolonddá s a cselédség és nép gúnytárgyaul kelle lennie - ha a tanulást únt diákok, elaljasodott borbélylegények, kicsapott színészek a hazapolgárok nevelésére alkalmasoknak tanáltattak sat?

Ez így nem maradhatott; Istennek hála így nem maradt s hogy nem, férfiaknak köszönjük, kik századok hálájára érdemesíték magokat.

És most lássuk, milyenek az új néptanodák s hogy az ellentét a régi és az új közt, az újnak régi fölötti állása annál szembetűnőbb legyen, engedjék meg tisztelt olvasóim, hogy saját látásom után egy jelenkori porosz néptanodát mutathassak be néhány futólagos vonásban, mert nálunk az ilyek még a ritkaságok közé tartoznak.

II. Az új néptanodák

„A mostani iskolamesterek mívelt emberek, az álladalom képezte őket országos intézetekben.”

AD

„Az országban az iskolamesterek a legfontosabb személyek.”

Lord Brougham

„A botkormány és korbácsrendszer helyébe szelíden-komoly, atyailag értelmes és szeretetdús bánásmód lépett.”

Diesterweg

Kezdjük rövid szemlénket kívülről. Még a zöldfasor-árnyazta országúton vagyunk, kívül a szépen rendezett és gyümölcsösökkel körített helysége s már két ízletes és nagyobb szerű épület tűnik szemünkbe az egyház környékén. Magyar ember gondolná: azok kétségkívül a falu birtokosainak úrlakai. De megérkezvén, midőn a földesurak nevét tudakozná, csodálkozva hallja, hogy a falunak földesurai nincsenek, az rég megváltá magát mindennemű tartozástól és mint minden községnek minden tagja csak sajátjában és saját családjáért dolgozik s csak a haza arányos terheit hordozza. Azon nagyobb szerű épületek, tehát nem úrlakok, hanem - köz-épületek: Egyikében, amaz emeletesen a helybeli pap lakik, mert itt a községek papjai te-
kintélyes és illőleg jutalmazott személyek; a másik középület a helybeli néptanoda, csín-, nagyság- és fényben kitűnő. Mert ezen országban nemcsak álladalmi törvény parancsolja a legkisebb helységnek is tanodák építését, egyszersmind e végre különféle célszerű terv-

rajzokat is kiküldvén, hanem a községek is nemesen versenyeznek egymással s a legszívesben hozzák e célra a legnagyobb áldozatokat, s innen érthető ha az iskolák sokszor valóságos díszépületek.

Nézzünk egy kevéssé szét az épületek körül. Először is a szemünkbe tűnik egy fővényzett téres udvar különféle játék és gyakordai (gymnasticai) készülletekkel, továbbá egy téres nagy kert, melyben növény-, gyümölcs- és méhtenyésztésben kapnak oktatást és maguk is dolgoznak a növendékek. Mert itt úgy hiszik, hogy a szellemnek, ész és szívnek célszerű képzése mellé a test ügyesítése és szilárdítása s munkához szoktatása is múlhatlan és meggyőződéssé vált a hajdani hellen bölcs arany-mondata: „Csak ép testben lakhatik ép lélek” és hogy az ép egészséges test ismét csak munka s ügyesítő gyakorlatok által lehetséges.

Az épületben lakik az ifjúság növelője; a régi iskolamesterből, a felnőttek gúnytárgyából becsültést élvező és megérdemlő férfi, szóval tanító lett. A községek mindinkább igyekeznek őt a lesújtó és pálya nehezítő gondoktól megszabadítani; az aggottak és hivatalban elbetegesültekre becsületes nyugpénz vár; árváik iránt az iskolai alapítványok kiosztásában tekintet van. Itt minden ember meg van győződve, hogy valamit csak a tanítók érdekében teszünk, saját gyermekeinkért⁹⁸ tesszük; hogy minél inkább becsüljük a tanítót és tanodát, annál gyümölcsözőbb gyermekeinkre nézve az intézet, mert minbecsülésünkől függ az ők becsülése is. Az iskolamester itt mívelt ember; az álladalom képezteti őket országos intézetekben, úgynevezett tanítóképződékekben, melyeknek száma csak Poroszországban közel negyven. - Itt híre sincs többé, hogy a mesterek hivatalok mellett még kézmívet is üzzenek, osztatlan erővel és lélekemelő hivatással szentelik magokat fontos pályájoknak. Hogy mennyire meggyőződve ők annak fontosságáról s magok további képzése szükségéről, láthatjuk azon általános buzgalomból, mellyel olvasóegyleteket s önmívelő társulatokat alakítanak, hol aztán a növelési eszméket s tanításköri tapasztalataikat barátságos és derült társalgásban kicserélik, megvitatják s napi munkában kifáradt kedélyöknek új életerugékonyságot szereznek.

Most már lépünk be az intézetbe, lássuk, hogyan megy a tanítás!

Óraütéssel a gyermekek szép csöndesen összegyűltek. Mindenik a maga határozott helyén ül és a tanításra magát előkészíti. A világos, téres és nagyon tisztán tartott tanszobák- és termekben semmit nem látsz, mi a gyermekek figyelmét zavarhatná. A falakat különféle taneszközök pl. gyönyörű képek az érzékeltető tanításhoz (Anschauungsunterricht), a Sydow remek fali földképei, olvasó- és írpéldányok, növény- és állatképek sat. díszítik föl. A tanszék mellett áll egy tár, melyben úrtani (Raumlehre) alakok, testek, számvetési táblák és oszlopkák, földteke és szükséges iskolai könyvek vannak beszerezve mind a község költségén. A padok, asztalok oly célszerűen rendezvék, hogy a tanító egy pillanattal mindenik tanítványát láthassa, mindeiket hallhassa.

És most belép a tanító mosolygó arc- és hivatalához illő méltósággal, barátilag üdvözlí a gyermekeket, s ezek ők viszont, fölállás vagy kézadás által. A tanítást egy bájjengzésű és szelíden hangicsált vallásos ének és rövid fohász nyitja meg. Minden gyermek annyira készülve van, hogy mindenik osztály egyszerre dolgozhatik. Az egyenkénti tanításnak már nyoma sincs. Minden gyermek tanol mindent, mi az iskolában tanítandó tárgy. Régebben a gyermekek általán csak olvasni tanoltak és emlézni valamit; az írást és számvetést külön kelle fizetni;

⁹⁸ Pestalozzinak, midőn az apát és anyát, a szüléi házat s ezekkel kapcsolt befolyásokat, mint legelső, legmagasb és legfontosb növelőeszközöket ajánlá, a szülék forgának szeméi előtt, azon szülék, kik érzik eme nagyfontosságú szavait: „Nyerhetném meg bár az egész világot, ha gyermekemben kárt vallanék, mit tudna nekem az egészben hasonbecsút adni gyermekemért?” Munkái XI. kötet 68. lap.

azon tanító, ki e két utolsóban ingyen valamire viheté a gyermekeket, nagy hírben állott. Most a tanítók és az iskola-elöljáróság által megalapított tanrend szerint a gyermekek minden általán képző és tudni méltó tárgyakban oktatást nyernek.

Első tantárgy a vallás, isteni gondviselés, emberi rendeltetés és az erény. Ezen magas tárgyak iránt a gyermek kedélyét fogékonnyá tenni s az erkölcs-vallásos élet alapját benne megvetni, ez a tanító legmagasb és legszebb föladata. Bölcsen kiszemelt alapmondatokat, intések- és dalokat visznek ki a tanolók mint elsajátított kincsbányát az életbe. A vallás szolgálatában áll az ének, a vallásos ének. Szív- és lélekható s a szó valódi értelmében épületes hallani, mily összhangzólag és mily áhítatos érzéssel énekelnek a tanolók egyes, kettős, hármás vagy kar-énekeket. Ezeken kívül válogatott szövegű és dallamú (melodiájú) világi dalokat, melyek a társalgást nemesítik, a durva szokásokat szelidítik s azon leírhatlan bájt, kiapadhatlan élvezetforrást nyújtják a családi és társas életnek, melyről nekünk s főleg népünknek alig van fogalmunk.

Második tantárgy az olvasás; mert ki olvasni, azaz készséggel olvasni nem tud, annál a legfőbb képz-eszköz hiányzik a későbbi életre... És uraim, hogyan olvasnak ezen intézetekben? A régi betűnevezés, gépies syllabizálás és borzasztó olvasási kintornának még csak nyoma is elenyészett. A gyermekek már a második iskolai évben nemcsak készséggel olvasnak, hanem széphangzattal, nyomadék- s oly kedves előadással, hogy a jelenlevők egészen áthatva hallják, miképp az olvasók értik s teljesen érzik mindazt, mit olvasnak... És egy ily megnyerő, szívhezszóló bájolvasás nem megmérhetlen haladás-e a tanítás történetében? Ki a mi iskoláinkat ismeri, ilyek hallására alig tud ámulásából kifogyni.

Régen csak egyes gyermekek tanoltak elejökbe rajzolt betűkön vagy kezöket vezetve úgyahogy írni, most anélkül, hogy ily járszalagon vinnék őket, a legnagyobb könnyűséggel, már az olvasással kapcsolatban mindnyájan megtanolnak nemcsak helyesen írni, hanem gondolataikat is papírra tenni, értekezéseket s az életben szükséges némi irományokat is fogalmazni. Különös gond fordítatik arra, hogy a gyermekek már az első órán kezdve minden tantárgynál s általán minden alkalommal tisztán, helyesen, széphangzattal s a lehetségig összefüggőleg beszéljenek egyenként és karban; a tanolmányt vérökké hasonlítva (assimilálva), önerőn is szabadon előadhassák. A nyelverő- és beszéléstehetségnek anyanyelvbeni kiképzése ma rendkívül nagyfontosságú; e tekintetben az új tanodák egészen másnemű intézetek. A régi tanítók magok sem tudtak beszélni és most ezt a tanítványok tanolják.

Szóljunk-e a többi tantárgyokról, azoknak egészen megváltozott (természetszerű) tanításmódjáról? Szívesen tennők, ha e lapok köre és értekezésünk főtárgya a terjeszkedést megengednék. Legyen tehát elég csupán némely érintésekkel beérnünk.

A számvetés tanítása az új tanodákban teljesen át van alakítva: a hajdani értetlen szabályhalmazból dicső eszköz lőn a gondolkodáserő kifejtésére, úgy, hogy a tanolók általa most nemcsak könnyűséggel számítnak szóval és írásban, hanem megtanolnak fölfogni ítélni és következtetni; úgy, hogy a számtan és anyanyelv a szellem-fejlesztésre ez intézetekben nemcsak a logikát pótolja, de annak rendületlen alapot és utat készít.

A földrajz, világ- és hontörténet az új tanodákban többé nem csupán év- és lakosszámok száraz és élvezhetlen adattára; nem csupán táblákba szedett haszontalan lajstrom vagy illetőleg emlézendő szótár; hanem életteljes csoportulatok, kedélyesen rajzolt jellemképek, elmés szív- és észképző festések és gyakorlati reflexiók élműves egésze, melyet a gyermek elragadtatva hallgat és színtoly élvezettel teremt újra és építi föl rá rendíthetetlenül világ- és honpolgári kötelességét.

A természettannak, népszerű csillagászat- és terményrajznak⁹⁹ elemei, fontosabb szakaszai - kerülve minden lajstromozást és szoros rendszerezést - és aként adatnak elő vagyis jobban szólva aként dolgoztatnak föl a tanító és a tanítványok együtti társalgásuk és érzéklésök mellett, hogy a növendékek a természet csodajeleneteit, a nagyszerű tüneményeket nemcsak meglátni, bámulni, hanem megérteni és tisztelni is képesüljenek; hogy ezen tünemények fölött elmélkedve a szellemvakító és haladásbilincselő babona kiirtassék, a szív ájtatos vallásosság- és imádással teljék el a mindazok alkotója- és szeretettel minden teremtmények iránt...

De hagyjuk most a tantárgyakat és lássuk, ha röviden is, hogyan kezeltetik az új tanodákban a fegyelem az-az az engedelmesség, rend, erkölcs, illedelem s minden más tettei vezérlés! Valóban, ki a fegyelem körül tett dicső haladást nem látta, az nem tudja, mit képesek végrehajtani az új tanodák és rátermett növelő tanítók - az a porosz néptanodákat nem is ismeri.

A már otthon az iskola és a tanítók tiszteletre szoktatott növendékeket a mostani tanítók szeretettel fogadják karjaik közé és szeretettel bánnak velök. Ha a tanító kényszerítve látja magát valamely rakoncátlan, engedetlen s tunya tanítványa megfenyítésére (mert a rossz el nem tűretik) az fáj neki; de lelkiismeretessége nagyobb, mint fájdalma: mint emberismerő először komolyan megint, nem rettegtesd kormánypálcája - az csak rabszolgát és nem embert képezne - és csak ott, hol komoly kötelesség parancsolja, nyúl komolyabb eszközökhöz. Legfőbb törekvése gyermekeivel mindenhol és mindig úgy bánni mint lelkiismeretes atya: szeme mindenütt, füle mindenhol, de türedelme és szeretete is mindig jelen. A gyermeksereg díszlete nekie öröm és boldogság, abban látja nehéz hívatásának áldását s hátateljes szívvel pillant az égre, ha Isten segélyével fáradozása sikerült.

A tanodai sötét rekesz- és börtönből emberképző intézet lőn, hol egykor gyötrelem- és kínnal ültek a gyermekek, ma ott a legörömostebb mulatnak. Fontoljuk meg csak milyen kell lenni szív- és életre a gyermekek eme változott kedélyének. Hány millió könnycseppel gördül le évenként kevesebb a gyermekek arcán! Németországon öt milliónál több gyermek jár egyszerre iskolába s a világért sem csak azért, mert az álladalom megkívánja a szüléktől iskolaképes gyermekeiket följártni, hanem mert igazi lelkesedés van a tanodák iránt. Öröm- s kevélységgel mondhatja e nemzet és mondhatják a jeles tanítók: 'korunk gyermekei rendesen sehol sem vannak örömostebb mint az iskolában' reggel s délután alig várják a tanodába indulás idejét, feledik a reggelit, csak hogy el ne késsenek. S miként volt ez hajdanában! Hányszor nem kelle a szüléknek magoknak hurcolni iskolába ordító gyermekeiket! És ott mi várt reájok? Tisztelt olvasóim még saját példájukból is tudhatják. Isten áldja meg a férfiakat, kik sikerlők, hogy a gyermekek hogy a gyermekek soha vissza nem térendő kies tavaszokra, az ártatlan ifjúság boldog időszaka tudákos iskolazsarnokok kegyetlensége által többé meg nem zavartatik, kik eszközlők, hogy az iskolák oly intézetekké változtak, melyekben a gyermekek komoly és gyöngéd bánásmóddal minden jóra vezéreltetnek, intézetekké, hol a gondolkozó férfiak s a növelés iránt érdeklő gyermekbarátok is életök legszebb óráit tölthetik. Ily teremtből áldásnak kell elterjedni a földön. Ezt az óvilág érezte már, évezredek előtt magas dicsú vala: „Ő nekünk iskolát állított” és nem kevesebb e másik: „Ő a gyermekek szájában dicséretet készíté magának.”¹⁰⁰

A tanoda emberképző-intézet, a régi mesterek növelő-tanítókká lőnek. Embert csak bensőleg lehet képezni fogalmak által, amelyeket a fölmutatott tárgyakról kell elvonni s melyeket érteni

⁹⁹ Terményrajz - Naturgeschichte, mely mint név mint a szolgálilag fordított természethistória, természettörténet, - leírás stb. rosszul van alkalmazva. (Gáspár János jegyzete)

¹⁰⁰ Zsolt 3,8; Mt 21,16

kell; az ember nem gép, nem mozgony, nem tuskó: azért az értetlen könyvnélkülözés szolgai és becstelenítő szakmánya. És az emberi képzés és fejlem törvényei nem önkényszerűleg alkotandók, hanem keresendők s ha megtanáltuk, híven követendők. Ezen törvények az emberi természetben magában rejlenek. Az állatok külső szolgálatra tetszés szerint idomíttatnak; a fiatal embereket a beléjük Istentől adott törvények szerint értelemmel értelmességre kell növelni és képezni. Ezen törvényeket nem sejték a múlt századok iskolázó kézművesei; most minden gondolkozó növelő tanítását és eljárását a lehetőségig természetszerűen igyekszik elrendelni. E dicső fáradozásnak következményei nyilvánosan láthatók a külföldi tanodákban (s hála Istennek, több helyen nálunk is.) A hajdani sötét és nedves börtönök helyébe világos, tiszta és egészséges lakok állottak; a hiányos és egyoldalú gépies leckéztetés, könyvnélkülöztetés sat. helyébe szellemképző növelve-tanítás a tudományok elemeiben és életügyesítő készségekben, melyek által az ember emberré lesz; a botkormány és korbácsrendszer helyett szelíden komoly, atyailag értelmes és szeretetdús bánásmód a képezett és hivatásukban buzgó tanítók részéről. Szóval olyan állapot állott a régi helyébe, melyre a német nemzet büszke lehet s melyet megismerni és belőle a jót és célszerűt saját hazájokba átültetni a mívelt nemzetek kötelességül ismerik s nekünk forró óhajásunk.

Joggal kérheti tisztelt olvasóm, ki minket e cikkünkben eddig követni szíves volt, hogyan állott mindez elő, mimódon létesültek a mai néptanodák. És ha feleletünkben azon nemes férfiak említettnek, kiknek köszönhetjük e megbecsülhetlen eredményeket: akkor minden történetbúvár mély tisztelettel említendi a férfiat, kinek ragyogó neve értekezésünk homlokán áll.

III. Pestalozzi Henrik

„Nyerhetném meg bár az egész világot, ha gyermekemben kárt vallanék, mit tudna nekem az egészben hasonbecsűt adni gyermekemért?”

Pestalozzi

„Du Mann der Lehre. Mann der Liebe,
Wer auch mit tausend Armen schriebe,
Er schriebe deinen Ruhm nicht aus.”

Massman

(Te, férfias a szeretet- és oktatásnak,
Ha valaki ezer karral írna is,
Nem tudná hírneved megírni.)

Imé, tisztelt olvasóim, a nagy ember élete- és hatásának fővonalmai! Ha vélnétek, hogy nekie könnyű vala tennie, mit tett, igen csalódnátok. Élete szakadatlan láncsora munka- és fáradozásoknak. Nem egyszer állott közel bukáshoz, mely test- és szellemileg tönkre juttassa. Gátvetők- és ellenségből soha ki nem fogyott. Fájdalommal látandja olvasóm, miként végzé a több mint nyolcvan éves agg nemes és csak az embertársak sorsának javítására irányzott életét szinte kétségbeesve fáradozásának tetsző eredménytelensége fölött. Nékie is, mint jobbadán minden újitónak vértanui szenvedések jutának osztályrészül. Ezért áldani fogja emlékét mindig a hálás utókor!

Pestalozzi Henrik született előhó¹⁰¹ 12-én 1746. Schweiznak Zürich városában a hasonló nevű regényes tó mellett. Atyja seborvos volt s családja a tekintélyesbek közé tartozott. Fájdalom, ezen jó apát már hatéves korában elveszté, mi annál érezhetőbb vala ránézve, mivel érzelme- és képzelemdús természeténél fogva nagy szüksége lett volna erélyes férfinövelésre. Azonban derék anyja összevonván háztartását, még annyit megtakaríthata, hogy Henriket s még két testvérét följárathassa a városi tanodákba, melyek az időben ott is, mint mindenütt, rosszak valának. Itt Henrikünknek nem mindig folyt jó dolga. Tanítói nem igen valának vele megelégedve; a gépszerű tanítást unta s csak azon tárgyakhoz volt különösebb kedve, melyek szíve- és képzelemre hatottak; a római és hellén nyelv és irodalom korán megragadták szellemét. Fölötte nagy jószívűségével sokszor visszaéltek tanolótársai. Valami feltűnőt nem mondhatunk tanodai éveiből, miről a rendkívüli férfira következtetni lehetne. Csupán egy nagyszerű tulajdon ragyogott föl már itt jellemén: föltétlen igazságosság. Ő egyáltalán képtelen volt a színlelésre, mindig az igazságot szólá meg ott is, hol bizonyos kárát vallotta. Minthogy ezen fönséges tulajdonhoz még egy lángoló érzés társult minden iránt, mi egyszerű, természetes és mesterkéltlen, teljesen bírja a képességet: az igazat minden körülmények között föltanálhatni. Csak az igaz ember tanálhatja és láthatja meg az igazat, az álnok és gonosz ember elől az elrejtődzik. Pestalozzi mély kedélyű is vala, melyet a nagyatyja (egy Zürichhez közel lakó falusi pap) feddhetlen vallásos családköre korán fölébreszte és dúsan megtermékenyíte. Ifjú kort érvén, viszonyai - s némileg javító szándékánál fogvást pappá akara lenni, de látván a falusi pap hatáskörének korlátoltságát, lemonda arról és polgári pályára s különös szorgalommal a jogtanolmányra adá magát. De ebben is, bár bevégzé vala, nem érthette szerencsáját; egy terhes betegség megváltoztatta szándékát s irományait és kivonatait elégette. A nyilvános élet szomorú képei önkénytelen leköték az ifjú férfi figyelmét. Szülővárosa fensőbb köreiben pazarlás és fényelgés (luxus) uralkodott és megvetése az alsóbb osztályoknak, melynek következtében ezek gyűlölék amazokat, azonkívül nyomás, szükség és erkölcstelenség dúlt rajtok. E mérhetlen rosszak fájdalom- és szomorral tölték el Pestalozzi kebelét s ez érzések sarkalák őt elmélkedni a fölött: miképp lehetne a bajon segíteni. Az évekig tartott elmélkedésnek s főleg Rousseau „Emile” komoly tanolásának az lön eredménye a fölött: hogy a bajon csak a képezés, csak az ifjúság s jelesen a szegénység és nép gyermekeinek célszerűbb növeltetése segíthet. Villámként lövellt át agyán a gondolat: „iskolamester leszek, a szegény gyermekek tanítója és növelője!” És számot vete magával s egy hang emelkedék szíve mélyéből, mely mondá: kell. Ehhez egy második társult: lehetsz s most a férfi hozzátevő: akarok. Mily nagyszerűen váltá bé szavát! Ő egy egész világ iskolamesterévé lön.

Hol a kell, lehet és akar szép háromsága együtt van, ott nemcsak bájangzatnak, de eredménynek is lenni kell. Szerencsétlen az, ki tudja ugyan mit kell, de képtelen rá, vagy nem akar. Az sem szerencsés, kinél a lehetőség és akarat is megvan, de nem tudja, mit és hogyan kell. Szánandó végre az, ki ha akarja is amit kell, semmire nem képes. Azért háromszor boldog, ki akarja, állhatatosan akarja amit kell, tudniillik, mit télyének¹⁰² ismere és ki erőt is érez magában azt végrehajtani. Kinél tehát, sem a magához sem a gondviseléshez bizalom nem hiányzik. És így vala ez Pestalozzinál, őt egy fönséges gondolat, egy magas eszme sarkalá egész a sírig. Az ő eszménye volt az emberi nemzetnek nemesítése képzés és növelés által. Ezen eszménynek áldozá egész életét. Ő egyebet nem ismert, e mellett minden mást felede s magára mindig legutoljára gondolt. A mindennap emberei ábrándosnak nevezték őt vagy személyét s tetteit gúnynevekkel illeték.

¹⁰¹ január

¹⁰² kötelességének

Ő hajlamát és szeretetét örökre a szegények gyermekeinek szentelé. Hogy ezeknek az életre-növeltetése nem zárt és mesterként városi árvaintézetekben valósítható, arról ő csakhamar meggyőződött. „Falun kell növelni őket, gondolá, ha test- és szellemileg boldogítani akarjuk, mezei foglalkodásokban kell nekiök már korán résztvenniök s általán munkásságra és hasznos gyakorlati tevékenységre idomíttatniök és egyszersmind természetes egyszerű módon szellemileg képeztetniök.” Ezen gondolatait valósítandó, atyai örökségéből egy kis birtokocskát (100 holdnyi pusztát) vásárla Lenzburg mellett Aargau kantonban. Ezt Újlaknak (Neuhof) nevezé s itt mint 24 éves ifjú jóbarátja testvérét Schulteis Annát nőül vevé. Az első években arra törekvék hogy földjei jövedelmét főleg festő- és takarmányfüvek termesztésével szaporítsa; de az eredmény nem felelt meg a várakozásnak. Mindemellett 1775-ben nemeslelkű nejével egy szegényiskolát (Armenschule) nyitott meg, azaz gyűjte egy csoport szegény gyermeket maga köré úgy és ott, miként kaphatá. Egyes szülék fizettek valami csekély tápla-díjt, emberbarátok küldének némi segílyt, de a legtöbbet magáéból kelle földöznie. Ilymódon képzé ki magát egy csomó koldus-gyermek közt tanító- és növelővé. A napló, melyet saját gyermekének első évekeni fejleméről vive, tanúságot tesz, mily gonddal gyűjté észleteit, mily lelkesedéssel áldozá magát új hivatalának.

Minden gyermeknek, ha dologképes volt, részt kelle vennie a mezei foglalkodásokban s a háznál illő kézmívekben (gyapotfonás, szövés) gyakorolnia magát. Ezen kézmívi gyakorlat alatt oktatta őket. Csodálkozva látá Pestalozzi itt, mily kevésbé tudják a gyermekek érzékeiket használni, mily tompán halad el szemök és fülök a legnevezetesebb tünemények előtt s mily rosszul, mily hibásan beszéltek. E körülmény már most elhatározatá vele, hogy nagyobb fontosságot helyezzen az érzékek fejlesztésébe, nagyobb gondot fordítson a pontos látás-, hallás-, és helyes beszélésre, mint az olvasás- és írásra.

De az eredmény nem felelt meg a várakozásnak. A gyermekek nagyobb részének durvasága, a szülék zavaró befolyása, kiknek szemtelen követeléseit Pestalozzi a pénzszükség miatt nem mindig elégítheté ki, kik sokszor a már kiruházott és jól tartott gyermekeiket elorozták intézetéből, végre tán némely saját balfogások is megakadályozák az elémnetelt. A nemes férfi adósságokba veré magát, melyeket lefizetni nem tuda; utoljára is nemcsak hatáskörét föl kelle áldoznia, hanem birtokát is bérbeadnia (1780). „Másokon akar segítni, s íme önmagán nem segíthet!”¹⁰³ szólának a gúnyolódók. De ő nem esett kétségbe, habár sokszor nem volt falatkenyér és egy darab tűzifa házánál.

Minthogy már gyakorlatilag hatnia nem lehetett, egy könyvet íra, mely eddig gyűjtött tapasztalatait és a népnövelés fölötti elmélkedéseinek eredményeit tartalmazá. „Lénárt és Gertrud”¹⁰⁴ e könyv, mely 1781-ben jelent meg és ívéért 8½ pengő forintot kapa.

¹⁰³ Mt, 27,42

¹⁰⁴ Liekhard und Gertrud. Ein Buch für das Volk. Berlin, bei Decker 1781. E munka négy részből áll, de tulajdonkép csak a két első rész, mint bevégzett egész lehet föltétlenül népkönyv, a két utolsó az iskola, egyház és állam (status) rendezését magasabb rendezését magasb szempontból tárgyalja. Azért szerencsés gondolat vala az öreg (és azóta már idvezült) Krüsitől, Pestalozzi legelső dolgozó-társától, hogy a két első részt tavaly csinos képekkel újra kiadá (Zürich 1844, ára 1 fr. 30 kr. pengőben). Ezen gyönyörű nép- és növelésregényben valódi képét szemléljük a nép állapotának, életviszonyainak és szükségeinek, mindenhol legnemesebb javítási céllal s az eszközök bölcs megválasztásával. Én főleg (németül értő) ifjú olvasóimnak szívemből ajánlom ez új kiadást. A nemes szerző oly pályán vándorol itt, hol igazság, béke, egyenesség uralkodnak, hol a tettek igaz mérlegben méretnek meg; hol midőn egyfelől az élet és boldogság útja ki van mutatva, úgy másfelől élénk és sokszor borzasztó színek festik, miképp ‘rendetlenség és vétek mindig romlásra visznek’. (Gáspár János jegyzete)

Több nemes férfiak, fejedelmek és emberbarátok igyekezete által 1770-en kezdve egy szebb kor koránya¹⁰⁵ pirult föl Némethon- és Schweizra; mind általánosabb lön a meggyőződés, hogy az alsó osztályokon növelés és képezés által kell segíteni, a babonát elűzni s a műveltséget és fölvilágosulást terjeszteni. A növelési szakmában már gyümölcsözének a nagy Rousseau lángelmű gondolatai és eszméi, egy Basedow és Rochow karolá föl s fáradozásikban ezerek vőnek részt. Egy oly könyvnek mint Lénárt és Gertrud - a természet és igazság ezen könyvének - tetszéssel kelle fogadtatnia. Tiszteletet és becsülést hozza az a körében félreismeret férfinak. Osztrák pénzügyminister Zinzendorf gróf s vele többen hívák magokhoz a deréket, de ő nem hagyá szegény Újlakát, hol egy más népkönyvet („Kristóf és Eliz”) oly szegénységben végze, hogy nem szerezhethvén papírt, régi könyvek fehér széleire s üres lapjaira kelle irogatni..... Munkái azonban dicsőséget fonának hálántéki körül és fölleskésítve ezáltal - 1782-ben béutazta Némethont, hol a példány-tanodákat fölkereste, mások tapasztalatait és eljárásait észlelé s a nemzet első férfiaiival (Klopstock, Wieland, Göthe, Herder Jakobi sat.) kik tárt karokkal fogadák őt, megismerkedék. II. Lipót (Leopold) királyunk is, mint toskánai herceg, nemcsak nagy figyelemmel volt iránta, hanem a toskánai tanodákat is elvei szerént akará rendezni. De mindezek által a révet, hol hivatásának háborítatlan élhetett volna, még nem tanálta föl.

Azonközben (hosszasak nem lehetünk) kiütött a francia forradalom minden iszonyaival, Schweiz fenyegetve lön, és 1798-ban had vonúl el határain. A háború szokott következései elszegényülés, vadság és erkölcstelenség nem maradtak ki. Itt Pestalozzi hazafi szívének magasban kelle dobognia. Azon hírre, hogy kivált Stanz¹⁰⁶ főhely vidékén elhagyott gyermekek segély nélkül lézengenek, odasiet és a város előljáróságától egy üres apácakolostort kér, melyben több mint 80 koldus-gyermekeket veve föl. Maga eként szól erről: „A szerencsétlen földült Stanz s a viszony, melybe én ott egy csoport vesztélyre hagyott részint elvadult, de erőteljes természet- és havasi gyermekkel juték, szerencsés alapot adának nekem és külső akadályok közepette is elég tért arra, hogy eldöntő tapasztalatokat tehessen azon erők terjedelméről és fokáról, melyek a gyermekben, mint műveltség-alap, általán léteznek és egyszersmind ezzel tapasztalást szereznem lényegéről és terjedelméről annak, mennyi a népnövelésre nézve szintoly lehetséges és kivihető, mint szükség.” Ő e koldus-gyermekeknek atyjok, növelőjök, tanítójok és mindenök vala. Éjjel nappal körülők volt, reggel az első, estve az utolsó. Velök ett, velök aludt és velök játszott. Néhány hónap múlva már annyira valának erősölve a jóban, hogy estvéként, midőn lefekvéskor velök imádkozott, gyakran kérék őt: ‘még maradna nálók és tanítna még a sötétben.’ Megelégedés és boldogság, maga az Isten áldása nyugvék az Intézet fölött. Midőn 1799. Altdorf városka elégett, így szóla Pestalozzi gyermekeihez: „Hogyan lenne, ha mi a hajléktalan gyermekekből vagy húszat magunkhoz vennénk, kenyeretöket az igaz velök meg kellene osztanotok.” - „Jó lesz, jó lesz!” felelének mindnyájan és ujjongattak örömlükben. De az öröm nem tartott hosszason. Még azon évben elfoglalták az országot a franciák, elvevék az épületet kórháznak és - az öreg Pestalozzi kénytelen lön gyermekeit Istenre bízni. Gond, bánat és szerfötlötti önmegeröltetés egészségét földülták s annak helyreállítását kelle megkísérteni. Alig gyógyult föl a beteg, Burgdorfba - Bern második városába - sietie s a városan kívül a Lehrgotte asszony kisgyermekiskolájában aliskolamester lön fizetés nélkül, mert az előljáróság nem meré reábízni saját iskoláit, minthogy a genialis embernél a közönséges falusi mester hivatalos kellékei (tisztá kiejtés, csinos írás, ének sat.) hiányoztak. Új tanmódja nem tetszett a földészeknek: nem taníta eleget (!) a „Heidelbergi káté”ból; az ő

¹⁰⁵ hajnala

¹⁰⁶ Stans

gondolkodás- és beszélésfejtő gyakorlatai nekiök feleslegesnek látszának. De nyolc hó múlva megjelent a felügyelő biztosság tanodájában és - elbámult az eredmény fölött.... Fájdalom, a munka fölötté nagyon igénybe vevé Pestalozzi erejét; egy év múlva egészségi tekintetből föl kelle hagyni hivatalával.

Eddigi tapasztalatai után szilárdan elhatározá önálló növelő-intézetet alapítani. 1801-ben jöve létre ez Burgdorfban, mely később a münchenbuchsei várba Bern közelében, Hofwyl mellett, hol Fellenberg hatott, végre Ifertenbe (Yverdon)¹⁰⁷ téteték, hol aztán 1825-ben föloszlott. Pestalozzi-intézet vala neve; ezen név alatt hírvült el egész Európában sőt a nagy tengeren túl Ámerikában is. Sem azelőtt sem azután hasonló intézet nem kapott ily hírré. - Ami itt létrejött, szolgálja alapúl a német néptanodáknak, az alakítja és alakítja át a régi gépies iskolákat emberképző-intézetekké. Hogyan történt ez, lássuk néhány vonásban.

Midőn Pestalozzi intézetét alapítá már ötvenöt éves volt, de ereje önmegeőrltetésének dacára még töretlen vala.

Gyakorlati eljárása és írói tevékenysége jeles ifjakat és tanítványokat vontak körébe. Legelső segéde az appenzeli napszámosból iskolamesterré lett és Burgdorfba 20 szegény gyermekkel vándorolt Krüsi, ki Pestalozzi mellett töltött életét oly kedélyesen, a nagy férfit oly gyönyörű színben föltüntetve festi „Emlékezései”-ben (Erinnerungen, Stuttgart 1840). Ő szerzé meg Pestalozzihoz Toblert, földijét, ki azidőben hittanász és magánnövelő volt Baselben, ki később a terjtan (geometria) és földrajztanításban nagy nevet víva ki; ő szerzé meg Busst, a tübingi fiút, kit baseli könyvkötő pályáról hozza rajz- és énektanításra. És ezen négy lelkes férfi nyitá meg a burgdorfi intézetet; a később velök társult tanítósegédek közt, egy Näf, Ramsauer,¹⁰⁸ Schmidt¹⁰⁹ J. több rajz-, szám és terjtan írói, Niederer, a pestalozzi-módszer philosophusa és ennek szellemdús neje Kasthoffer asszony, egy remek nőnevelési mű szerző-nője megannyi nevezetességek a növelés történetében. - Mi az intézet növendékeit illeti, először a szegényebb, majd a tehetősebb szülék gyermekei is számosan jövének, főleg miután

¹⁰⁷ Yverdon

¹⁰⁸ Ramsauer, kit Pestalozzi mint koldusgyermeket veve és növele föl, megjelent önéletírásában (Das Pädagogische Deutschland I. Band.) érdekesen beszéli el: hogyan folytak dolgai az intézetben. Már mint gyermeknek segítnie kellett a háznál, például asztalt teríteni, az intézetet egy 380 öl mély sziklakútból 24 láb átmérőjű kerék által vízzel ellátni. Mint férfi így szól erről: „Régen köszönöm Istenemnek, hogy engedelmeskedni, tevékenykedni s magamon már korán megtanoltam. Amint korosodom, mind többekkel tanálkozom, kik főleg azért nem olyan boldogok mint azt különben míveltségök és helyzetök megengedhetné, mert ifjúságukban oly ritkán kelle magukon uralkodni s komolyan engedelmeskedni.”

Halljuk, mit mond búcsújáról, midőn Ifertent elhagyá: „A búcsú nekem, mint mindennek, ki hosszasabban volt az intézetben, végtelen nehéz vala. Nagy részét is töltém én életemnek Pestalozzi atyámnál, sok és sokféle örömet és bajt oszték meg vele és magam egész időn keresztül az intézet gyermekének tartottam. Mint ilyen, minden lehető viszonyban állék az intézethez: mint tanoló, mint gyámgyermek, mint inas, mint al-altanító, mint altanító s egyszersmind intézeti könyvkötő, intézeti dobos és bűgósípos (Fagotbläser) a rendes katonai gyakorlatoknál, mint Pestalozzi írnoka s más tanítók- és serdültekkel fölváltva, mint intézeti éji őrsat., - majd mint főtanító és két egész évig mint különös meghittje Pestalozzinak.”

Más helyt beszéli Ramsauer, hogy Pestalozzi ágyában feküve nékie sokszor éjfélü egy vagy két órától egész reggelig mondotta egy s más dolgozatait és értekezéseit az ő tolla alá, (dictálta). - (Gáspár János jegyzete)

¹⁰⁹ Helyesen: Schmid

a schweizi kormány vizsgáló biztossága következőleg nyilatkozék az intézetről: „hogy ebben föl lenne tanálva azon valódi elemi tanítás, melynek létezését már rég sejték, de eddig hasztalan keresék - azon tanítás tudniillik, mely a gyermeknek mindenre előgyakorlatokat ad, minden művészet- és tudományra előkészít, minden kar- és osztálybeliekre alkalmazható, és mint első alap, az emberképzésre nélkülözhetlen.” Mely jelentésre a kormány nemzeti intézetté nyilvánítá és tanítóképződét is akart kapcsolni hozzá.

Valami dicső, magasra törekvő élet fejlődék ki Burgdorfbán. Tavaszkor volt ez az intézetnek. Nappal dolgozott, tanolt, gyakorolta magát szorgalmasan mindenki. Derűtség és tanolásvágy ömlötték a növendékek arcain; ezeknek a kedély- és szívemelő játékaik- és sétéikben a tanítók is (mind megannyi tanoló pajtásaik) élénken részt vevének. A tanításórákra ifjak, férfiak és öregek is megjelentek s a tanítványok közé vegyülve, vetélkedve dolgoztak velök a gyakorlatokban. Az estve mindig összegyűjté a növelőket az intézet tapasztalatdús s ilyenkor kedélyileg és kellemileg megindult atyja köré; kicserélék itt a legszebb családi és baráti körben az azon nap tett tapasztalatokat, észrevételeket új tanmód- és új módszereket tanáltak föl és alapítottak meg.

És itt van helye néhány sorban érintenünk, mit tett a Pestalozzi-intézet a tanítás- és módszertan (Didactica, Methodica) mezején. A főbb elvek, melyek vezérül szolgáltak, következők:

A növelés elveit nem alkatni, hanem keresni kell, azok az emberi természetben rejlenek.

Az emberi természetben élő ösztön, hajlam van a kifejlésre, az emberi természet élműves természet (organische Natur), az ember maga élműves lény.

Az igazi növelésnek tehát főleg az akadályokat kell az útból elmozdítani; inkább nemleges, mint tevőleg hatnia.

A tevőleges hatás serkentés- és ébresztésből áll. A növelés-tudomány tehát ilyen ébresztő tudomány.

Az ember fejleme az érzéki benyomások által érzéki érzésekkel kezdődik; tetőpontja e fejlemnek egyfelől az értelmiség, másfelől az önállóság.

Az önállóságra és értelmiségre vivő eszköz az öntevékenység vagy önmunkáság.

A gyakorlati életrevalóság sokkal inkább függ a testi és szellemi erők bírásától, mint az ismeretekétől. Fő célnak marad eszerint minden növelésben (mely a tanítást is magában foglalja) az összes erők természetszerű, mindenoldalú és egyezményes kifejtése.

A gyermek vallásossága sokkal inkább föltételeztetik az istenfélő anya és szilárd jellemű atya társaságától, mint erkölcsi mondatok és valamely Káté bétanolásától. A vallási nevelést szintűgy, mint az egész nevelést már a gyermek születésénél kell elkezdeni; az főleg az édesanyák kezében van letéve.

Főtárgyai s egyszersmind főeszközei az erőképzésnek az „alak, (Form.) szám és nyelv.” S már „az elemi képzés eszméje” abban áll, hogy a hit és szeretet azon alapján, mely a családi növe-
lés (szülői és testvéri szeretet) által a gyermek kedélyében megvettetették, hogy mondom, ezen
hit- és szeretet alapon a gyermeknek érzéklési, nyelv- és gondoldás erejét az imént nevezett
általános képzeszközök (alak, szám, nyelv) által a természetű módszerben kifejtsük és szaka-
datlan gyakoroljuk.

Ez lényeges tartalma a Pestalozzi növelés- és képzés-elvének. A következtetések abból önkénytelenül folynak.

A lakszoba, a jól fölfogott családi (főleg anyai) kör, a legfontosabb nevelési hely, enélkül a későbbi tanintézeteknek hiányzandik alapjuk; a legfontosabb nevelési könyv az evégre szerkesztett „Anyák könyve.”¹¹⁰

Minden tanításnak közvetlen érzéklésen kell alapulni; az egész első tanítás érzékeltető tanítás; az elemi tanítás egy tárgyban sem lehet más ha termékeny, valódi és élő tartalommal akar bírni. Ellenkezője ennek (a léha és üres) szótanítás. Előbb mindig a tárgyat, azután (mennyire lehet) a képet, rajzot és szavakat.

Az első tanítás elő- és utánmutatásból, elő- és utánmondásból áll: a gyermeknek először észrevenni, észlelni, különböztetni, hasonlítani, ítélni, szóval gondolni kell tanulni és a gondoltakat egyszerűen és tisztán kifejezni tudni, mielőtt szabályokra menne át... Mindezekben fő teendője a tanítónak növendékeit öntevékenységre vezetni s ezért főképp az ébresztő, föltanáltató és fejtegető tanmódot kell alkalmazni.

Érthetlenséget nem szabad soha emlétetni, de a már megemléztet a tanolónak elveszhetlen birtokul kell elsajátítania. A szóvali előadás milyenségében van a mérle (Massztab) mely szerint a tanoló érzéklése- és ösmeretének tisztaságát és készségét megítélhetjük.

Fő ösztönül az igazra és jóra sem a félelem sem a büntetés nem alkalmazható, hanem a szeretet és jóakarat.

A többi következtetések Pestalozzi elveiből önkényt levonhatók. Pestalozzi okszerű képző elveit Diesterweg röviden így fejezi ki: „növelés öntevékenységre érzéklési megösmerés által.”

Ezen elv az egész tanodaügyet átalakította. Pestalozzi előtt az egész emberi természet úgy nézeték főképp a néptanodákban mint tuskó, utána - mint szent tárgy, előtte a tanodákban gépiesség - utána életműség, előtte könyvnélkülözés - utána érzékeltetés, előtte büntetés - utána fejlesztés, előtte ismeretek - utána erő, előtte általánosítás - utána egyedesítés stb.

A mai külföldi néptanodák az ő elveinek gyümölcsei. Nem hatottak el még ugyan minden tanodába, nem minden tanító- és tárgyhöz, de ez nem az elvek hibája. Százados szerkezetnek átalakítása, egészen új irányba helyezése nem lehet egy év vagy évtized, hanem egy vagy több század munkája. Egy nemzet fejlemében, mint az iskola ügyében is, vannak korszakok, állapotások, bonyodalmak és visszahatások, de Istennek hála, az idő haladása föltartóztatlan.

Azonban térjünk vissza Pestalozzi életviszonyaihoz Burgdorfba. Már a második évben nehéz föllegek kezdének tornyosulni az intézet látkörére. 1802. rendezni akarván Napoleon a schweizi ügyeket, fölszólíttaték az ország egy új alkotványterv fölötti tanácskozássra meghatalmazottakat küldeni Párisba; e szép és fontos hivatással Pestalozzi is megtisztelteték. Ő hazája függetlensége iránt leghőbb buzgalom- és szabadelmű nézetekkel lépett az első consul elébe. Tüzes demokrata nyilatkozatai kíséretében egy politcai röpiratot is nyújta be, de ezekben a köztársasági szellem nem tetszék a hatalmas világhódítónak. És Pestalozziék nemcsak sikeretlen jártak, de hazájokat is oly változások érik, melyek a következő évben, 1803. intézetét kiszorí-

¹¹⁰ „Buch der Mütter” E jeles könyvben beszéd és értelmi gyakorlatok vannak az anyák számára Pestalozzi és Krüsi által mesterileg összeállítva, melyeknél fogva az anyák kisdedeiket észrevenni és beszélni tanítsák, a környező tárgyakat érzékeltessék. - Csak az a kár, hogy e gyakorlatokra az emberi test van alapul véve, mit a mai neveléstan egészen nem helyeselhet. De mindemellett is tömérdek kincs van e munkában és értelmes anyák (az első hat szakasz részletességeit elkerülvén) sikerdúsan használhatják és az ott elszórt szellemdús nézeteket és intéseket gyönyörrel tanolhatják. (Gáspár János jegyzete)

ták születése és fölvirágzása kies mezejéről; a várépület, ezen néma tanúja Pestalozzi hatásának, bölcsője egy jobb népnövelésnek, elvételék tőle. A családapának, a növelők- és növendékeknek vándorsarut kelle kötniök. Legnagyobb rész Münchenbuchsee-be (Bern közelében) költözött, a másik rész Ifertenbe (Waadt kantonban), hogy ott új intézetet alapítson. Alig telt el egy év az elválás után s a münchenbuchseei telep ismét vágyék Pestalozzi igazgatása alatt az ifertenivel egyesülni. Ez meg is történt. Itt egészen új korszaka kezdődik az intézetnek, a gyermeki korból kikelve, az ifjúságiba lépett által s a gondok is szaporultak.

Példa nélküli vala az eredmény, mely a mester- és tanítványinak¹¹¹ lelkes fáradozásait s a tanítás körül jól kiszámított lélektani eljárását kísérte.

Nemcsak Schweiz, hanem Német-, Francia- és Angolhon s az egész polgárosult európai világ figyelmes lön a növelés egén feltűnt új csillagra. Minden országból bámész útasok és növendékek tódultak hozzá, nagyszámú növelők, s köztük egy-két magyar főcsalád küldöttei is, zarándokoltak oda, hogy a forrásból merítsenek; kik majd szárnyra kelvén, közel és távol, szóval és írásban hatottak, apostolkodtak az új tan terjesztésében. Némethonban a híres Fichte hatalmas szónoklattal ajánlá azt remek beszédeiben (Rede an die deutsche Nation)

A porosz király III. Vilmos és dicső nője Luiza a legmagasb reményekkel eltelve Pestalozzink módszere felől, hön karolák föl azt, és szerencsétlen országuk megszabadítására óhajták

¹¹¹ Diesterweg saját tapasztalata után igen érdekes és jellemző példát beszél el azon befolyást illetőleg, melyet Pestalozzi tanítványai és követői a tanolókra gyakoroltak. Engedjék meg tisztelt olvasóim, ha röviden is, elmondanom:

„1817-ben - így szól Diesterweg - meglátogattam de l'Aspée barátomat, a wiesbadeni pestalozziszzerű intézet igazgatóját. Kevéssel azelőtt folyt vala le a 14 nap, melyet az egész intézet egy bányatanácsos terjtani föladatának megfejtésében töltött el. 14 nap alatt hasztalan fáradozának tanítók és növendékek. - És íme éjjel két óraker felkölti de l'Aspée-t egy 15 éves fiú, ki a föladatot megoldotta. Azon pillanatban föllármázák az egész intézetet és a diadalmos megfejtés hírül adaték. - Ezen megfejtés által de l'Aspée egy már több gymnasiumból elcsapott és javíthatlannak tartott tanítványát jó útra térítette.

Ottlétemben elkísértem barátomat növendékeivel gyalog kirándulásokban Johannisbörgre. Útunkban több órákon egymásután algebrai föladatokkal foglalkodott az egész társaság; nemcsak a tanítók, hanem a növendékek is tőnek föladatokat.

Estve a vendéglőben vacsora után de l'Aspée beszélgetett növendékeivel nyelvszabályok fölött vagy mint mondani szokás volt 'csinálták a nyelvet' - és egyik sem unatkozék. Mit szólnak a mi collégistáink ehhez? Nyíltan mondhatom, hasonló élénkséget, kedvet öngondolkodásra és fürkészetre azóta sem tanáltam. A Pestalozzi módszere teremti a tanítókat.”

Még néhány jellemző vonás ide de l'Aspée- és Pestalozziról!

De l'Aspée kőműveslegény volt s mint ilyen vándorolt Schweizba. Itt hallott a növelésen földerült tüneményről és megragadja a gondolat: ha vajon nem születhetett-e ő valami egyébnek, mint kőművesnek, Ifertenbe megy és jelenti magát Pestalozzinál. Ez őt nem használhatja, de sürgős kérésére fölveszi csizmatakarítónak. Egy napon meglepi őt Pestalozzi, amint az egyik tanterem kolcslyukán hallgatódzott. Megtudván, hogy e rendkívüli csizmatakarító éjjelenként, vasárnap és más szünidején önképezésén izzadoz, tanítványai közé vette, segédei szíves-örömet taníták s belőle nem sokára Pestalozzi saját szavai szerint lön növendékei közt az, ki módszerét a leghűebben alkalmazá. Fájdalom, ezen ritka szellemébresztő férfi korán elhala - míg élt minden negyedik évben meglátogató Pestalozziékat, hogy az 'ügy és hivatás iránt fölmelegülhessen', mint mondani szokta.

Hasonlót hozzá nem tanáltam Izraelben! így zárja sorait Diesterweg, de példájából láthatjuk: mit tanolhat egy tanító Pestalozzi irományaiból és valódi növendékeitől. (Gáspár János jegyzete)

fordítani. Később nemes ministerök Altenstein ifjakat küldött Ifertenbe, hogy magokat a mesternél kiképeznék. - Hogy mennyire vala ezen derék férfi lelkesülve, mily nagyszerű fölfogással volt az ügy felől, megtetszik azon levélből, melyet kilencedhó 11-kén 1808. Pestalozzihoz írt, s melyből, minthogy világot vet hősünkre, legyen szabad néhány sort közölnem.

„- - Kegyedtől föltanált és oly szerencsével gyakorolt tanításmód nagy becséről teljesen meggyőződve, szándékom azt az elemi iskolákba behozni és tartományaink növelés-ügyének általános reformját arra alapítani, mert én a nép képezésére ettől a legáldásdúsabb befolyást várom. - - E célra első teendőnek vélem haladéktalan két arra képes ifjat Kegyedhez küldeni, hogy ezek a Kegyed egész növelésének és tanításmódjának szellemét a legtisztább forrásból merítsék; ne csak egyes részét ismerjék meg annak, hanem mindent kölcsönös viszonyuk- és legmélyebb egybefüggésekben fogjanak föl - és a tiszteletre méltó szerző s becsülendő segédei vezetése alatt vegyenek gyakorlatba. Kegyeddal társalogván hadd képezzék ki szellemök mellett szívöket is tökélyes növelő-pályára; hadd teljenek el a hivatal szentsége felől azon buzgó érzéssel és lánghajlandósággal, melytől lelkesülve Kegyed egész életét az ügynek szentelé.

Azonban, hogy eljárásom célszerű legyen, Kegyedtől óhajtanám hallani, minémű ifjakat tart legfogékonyabbaknak növelés- és tanódszeréhez, mily korúak-, kedélyűek- és míveltségűeket kívánna inkább Kegyed, hogy és egészen azok szerént rendelkezhessem, ‘sat.’

Ily levelet ministertől, mint Altenstein volt, nekünk tanítók- és iskolamestereknek most is jólesik olvasnunk. A porosz s általán a német néptanodákat a Pestalozzinál képezett ifjak, az ő tanítványai és barátai, (kik között egy Türk, Harnisch, Scholz, Dr. Tillich, Kalisch, Schacht, Blochmann, Kröger, Kawerau, Zeller, Rudolphi Károlyina sat. nálunk is ismert nevek) ezeken kívül a mester számos irományai teremtették. Ami jó, ami kitűnő van ezen néptanodákban amit más mívelt nemzetek példájára oly sok lelkes hazánkfia a mi megváltásért esengő néptanodáinkba is behozni, célszerűen alkalmazni igyekszik - mindazt lényegileg senki másnak nem köszönhetni, mint Pestalozzinak. Ezen dicsőségéből nem szabad semmit levonnunk. Hol elveitől eltértek, ott hátramenés történt. Minden ezutáni haladás az ő elveinek kifejtésétől függ. Mert azok tanálnak az emberi természettel, mert azok az emberi természetből merítvék. Azok alkalmazása a német néptanodáknak világhírű nevet szerzett és erre az első lendítést mindenek előtt a nemes schweizi adá: Miként ezen ország vizei minden irányban kifolynak, aként terjedének el onnan a termékeny növelési eszmék (t. olvasóim tudják, hogy a növelők evangelistája Rousseau is Schweizben született) minden országba, hol csak haladás észrevehető.

A tanolt és szellemdús Jullien Napoleon harctársa Egyiptomban, 1811-ben személyesen volt Ifertenben és két derék munkája által mind az intézet, mind a szent ügy iránt a franciák figyelmét is fölébreszté.

Külviszontagságai Pestalozzinak különbözők valának. Voltak szerencsés és szerencsétlen évei. A növendékek száma most erre, majd arra hajlott. A bevétel rendesen nem fődezte a kiadást. Szerencsétlenségére a mindig eszméjében élő férfi nem bírt egyszersmind adománnyal a nagy háztartás vezetésére. 1815-ben elveszté derék nejét, szintúgy már 1801-ben egyetlen fiát, kitől egy unokája maradt... Sajnálom, hogy ezen derék nőről s azon szintoly nevezetes, mint mindenek fölött gyöngéd és összhangzó viszonyról, melyben a két házsfél oly boldog vala, bővebben nem szólhatok tisztelt olvasóimnak; de mindezideig nem veheték szemtanúi tudósítást, még a Kalisch jeles beszédét sem. Azon költeményben, melyet Blochmann, most Dresdenben egy jeles növelde tulajdonosa, akkorban a Pestalozzi-intézet növendéke, a derék nő halálára készített (An Heinrich Pestalozzi am Grabe seiner Gattin, Iferten, den 16 December 1815. L. Diesterweg: Rheinische Blätter 1845 II B. 1 Heft) ezen költeményben

Blochmann igen meghatólag és gyöngéden festi a gyászeseményt és Pestalozzi akkori bánatos-szép érzelmeit.

Pestalozzinak valódi rendeltetése, mely abban állott, hogy az elemi tanodaügyet átalakítsa, a szegény gyermekek növelését nemesítse, ezen valódi szép rendeltetése az által vőn ferde irányt, miszerint baráti és dolgozótársai rávették növelő-intézetét magasabbra, előkelő gyermekek számára fölerőltetni. Ez szomorú tévedés vala. Még nagyobb szerencsétlenség nehezedék a vénülő férfira a tanítványi és baráti közt magában az intézetben kiütött kedvetlen viszályok és ellenségeskedések által. Ezek megtörék az öreg szívét.

Még egyszer fölélégett az intézet, midőn a „Pestalozzi minden munkái” (H. Pestalozzi'-s sämtliche Werke, 15 Bände, Stuttgart 1819; - ára leszállítva 13 p. f.) kiadása által a gazdasági viszonyok jobbra fordultak. - A nemes szívű Sándor cár megisztelő rendjelek mellett ötezer rubelt, a porosz király négyszáz tallért írtak alá. Mindketten személyes figyelemre méltaták, midőn 1814. Schweizban jártak. Ramsauer következőleg szól Pestalozzinak a porosz királynál tett látogatásáról: „Pestalozzi ekkor nagyon, nagyon beteg volt, mégis a királyhoz kellett vezetnem, mert meg akará köszönni ennek a népnövelésügy iránt tanúsított buzgalmát s a növendékeket, kiket e célra Ifertenbe küldött. Utunkban többször elájult az öreg, úgy, hogy a szekérből levennem s egy házba vinnem kellett. Rá akarám bírni a visszatérésre, de ő így szóla: „nem, nem, hallgass arról, nekem látnom kell a királyt, ha meghalnék is belé; ha jelenlétem által csak egyetlen egy gyermek is célszerűbb képezést nyerend, gazdagon meg vagyok jutalmazva.”...

Ez évben látogatá meg az öreg Eszterházy herceg is Pestalozzit. Ezen látogatást, mely alkalommal a derék férfi nemes buzgalma igen jellemzőleg tűnt ki, ugyancsak Ramsauer a következőleg beszéli el: „Ahány száz idegen látogatá meg az intézetet, annyszor hagyá magát Pestalozzi magas lelkesülésében megcsalatni. A legmeghittebb tanítót szólítá föl ilyenkor mindent megmutatni a vendégeknek, kik közül sokat csak kíváncsiság vagy divat hozott ide. - - - Az öreg Eszterházy herceg 1814-ben jött - - - Pestalozzi az egész házat összefutotta s kiabált: „Ramsauer, Ramsauer, hol vagy? Siess legjobb tanítványiddal a gyakordában, rajzolás-, szám- és nagyságtanban, siess a veresházba (maison rouge, hol a herceg szállva volt), az igen fontos és dúsgazdag személy, ezernyi jobbágiai vannak Magyarország- és Ausztriában, az bizonyosan fog oskolákat állítani, ha itt az üggyel megösmerekedék sat.” - Vagy 15 tanítványt a vendéglőbe vezettem, Pestalozzi bemutatott a hercegnek sok dicséretet közt s még néme-lyeket említvén a néptanodák fontosságáról, magát ajánlá és eltávozék. Ezután kérdezgetni kezdém a gyermekeket s buzgóságomban addig beszéltem, magyaráztam és kiabáltam, míg egészen elrekedtem azt híván, hogy a herceg mindenről meggyőződik. Egy óra múlva Pestalozzi ismét megjelent, a herceg örömét jelenté a látottak fölött sat. Mi elbúcsúzánk s Pestalozzi a lépcsőn egész elragadtatással mondá: „teljesen meggyőződött s magyarországi jószágain bizonyosan ily tanodákat fog állíttatni.” A kapuhoz érve egyszerre csak fölkiált: „A mennyköbe! mi baja a karomnak - úgy fáj, nézd csak, egészen megdagadt, már nem is hajthatom.” S valóban a bő ruhaujj már szűk lett. Én a vörösréz félujj-vastag kapukolcsára pillanték s mondám: „Nézzé kegyed, egy óra előtt, midőn a herceghez mentünk, e kolcsba megüté magát,” s közelebbi vizsgálattal láttuk, hogy Pestalozzi azt egészen meggörbítette, s az első óra alatt örömeiben és buzgalmában észre sem vette. Oly tüzes és buzgó volt a már ekkor 70 éves férfiú, ha valami jót remélett kivihetni. Pedig számos ily példát tudnék fölhozni. A hercegen kívül Pestalozzit több magyar utas is fölkereste, köztök egy ma is élő nagynevű hölgye¹¹² a testvérhonnak, ki a korszerű növelés terjesztésében, intézetek gyámolítása- és

¹¹² Brunswick Teréz

alapításában szép érdemeket szerzett. Ezen nagynevű hölgy huzamosb ideig tartózkodék Pestalozzinál és ennek több eredeti leveleit is bírja, melyek vajha a tervezett Albumban világot látnának!

De térjünk ismét vissza Pestalozzihoz! Amit a dicső ember munkáiból, a tetemes aláírásokból bevett, egy szegények-intézete alapítására határozta; egy ily intézetért rajongott ő egész életén által. Itt árváknak kellett volna növeltetniök és alkalmas tanítókká képeztetniök. Fájdalom, némely balfogások megakadályozák a dicső alapítvány fölvirágozhatását.

A nemes agg mélyen meg vala törve, midőn a főlebb érintett körülmények által teremtményeit pusztulni látá. Hasztalan kísérle meg Fellenberg a nagy ember és polgár Pestalozzit megmen-teni. Ez 1825-ig Ifertenben maradt. Ezen évben oszlék föl az alászállott intézet, Pestalozzi ismét Újlakra (Neuhof) vonta magát, melyet unokája bérben tartott. Itt írá szinte kétségbe esve az ügy jövője felől, melynek egész életét szentelé, itt írá utolsó szózatát, tulajdonképpii hatyúdálát („Meine Lebensschicksale”) melyben főleg barátját Schmidtet igyekvék Niederer ellen oltalmazni. Ezen két férfi volt tudniillik vezetője a saját lakában támadott két pártnak. - 1826-ban még egy utat tett Schmidttel Baselbe, meglátogatta a szegények tanodáját és az önkénytes szegény-tanítók intézetét Beugenben. Itt a növendékek díszkoszorút akarának tenni hálántékira, de ő sírva utasítá el magától e szavakkal: „Az az ártatlanságot illeti.” Még fölragyogott szellemének sugára utóhó 21-én 1826. egy földművelő-társulatban; még megkezdete kedvenc Újlakán egy szegény-tanodának építését, midőn másodhó 17-én 1827. a halál békeangyala megjelenék. Nemes szellemét következő nemes szavakban lehelé ki: „Én megbocsátok sér-tőimnek, hadd legyen béke velök, miként én most békére szálllok.”

Mi külsejét illeti, az épp oly egyszerű volt mint belsője, az aggságtól hajlott termete közép-szerű; a redős arcvonásokon elterülő gyöngé pírból, mosolygó szemei élénkségéből tűz és szívjóóság tündöklött ki. Ruházata rendesen fekete pongyola vala.

Hagyománya szerint por-maradványit a birri temetőbe (ehhez tartozott Újlak) a tanoda alap-falai mellé tették. Egyszerű kődarab őrizi e ponton nyughelyét hasonlólag rendelete nyomán. E mellé a gyermeki hála fehér rózsabokrot ültetett. A hálás utókor, reméljük, egy hozzá méltóbb emlékről¹¹³ is fog gondoskodni. Ő egy volt a valaha legnemesb emberek közül; hatásának következményei oly nagyszerűek, hogy őt az emberi nem legnagyobb jóltevői közé bátran sorozhatjuk; az ő szeretetdús szíve csak a szegények-, porbanszülettek- és szerencsétlenekért s ezeknek a gyermekeikért dobogott. Mit ő 1782-ben egy schweizi lapban fogadott vala, utolsó percéig megtartá.¹¹⁴ „Gyermek akarok maradni a sírig! Nincs fölségesb mindig gyermeki értelemmel bírni; szeretni, hinni, másokhoz csatlakozni. Menttek tévelygések-, hibák- és eszte-

¹¹³ Éppen e pillanatban veszem az Allgemeine Zeitung 207. számát július végéről; örömmel olvasom a tudósítást, hogy a hálás utókor nem késik a méltó emlékkal. Ugyanis Pestalozzi nagyszámú schweizi tisztelői összegyűlvén Bruggba (Argauban), a fölött tanácskozának: „miként lehetne a nagy férfinak szellemét egy élő emléken megörökíteni?” - És egy szívvel meghatárazák: „Pestalozzi Újlakát megvásárolni és itt az ő legszebb eszméjét valósítva, a szegény fiak és leányok számára egy gazdasági növelő, s az erkölcsileg romlott gyermekeknek egy mentő-intézetet állítani.

Az emléket illetőleg Kalisch az elhunynak költői szellemű tanítványa e szép szavakat mondja: „Ha emlék kell sírjára, úgy legyen ama Henrikő, mely az iferteni partról a Neuchâtel-tóba nyúlik bé s a hullámokat megtöri, melyen egykor Pestalozzi, miként a monda beszélte, mélységes lélekfájdalmában egy éjen át Istennel tusakodék míg a hajnal fölpirúla. (Gáspár János jegyzete)

¹¹⁴ Heinrich Pestalozzi nach seinem Gemüth, Streben und Schicksalen. Aarau, 1847. 47 lap. Olvasásra méltó derék munka (Gáspár János jegyzete)

lenségektől; egyszerűbbeknek és jobbakkal kell lennünk mint a tanoltak és utoljára is finom eszélyök dacára jobbakká válnunk, mint ők. Valódi boldogság másokról mindig a legjobbat hinnünk, habár annyiszor kell is az ellenkezőt látnunk és hallanunk; és mindig vizonti új bizalmat vethetnünk az emberi szívbe, ha olykor csalatva tanáljuk is magunkat és okosnak mint esztelennek megbocsátnunk, ha mindenik a maga részéről a magáét teszi, hogy minket tévelygésbe hozzon.”

Ezen szavak tiszta világot vetnek kedélyének legbensőbbjére, kellő fényben mutatják törekvéseinek valódi forrását; a derék egész lényét látjuk magunk előtt. A gyermek szolgált nekie szabdául (norma) minden magas- és fönségeshez, mire az embernek törekednie kell. A gyermek nekie szent tárgy vala. És innen érthető, ha erényei szintúgy mint hibái olyszerűek valának, milyenek a gyermekkoréi. Szent vala nekie az emberi természet és ezért vala szent azon pálya is, mely célul tűzé az emberi természetet a benne rejlő törvények szerint kifejteni, annak hajlamait, törekvéseit oda vinni, hogy az ember magát természetszerűen kifejllessze, minden irányban hathasson s ezáltal boldog lehessen.

Az ember nekie nemcsak alap és cél vala egyszersmind, hanem eszköz is az emberi rendeltetés eléréséhez. Egyikünk a másikhoz van útasítva, gondolá, és az emberi társaságnak a kölcsönös jóakarat s kölcsönös fölsegélések egyletét kellene képeznie; senkinek sem volna szabad a mások helyzetével a maga képzelt (!) javára élni, azaz visszaélni; hanem legyen általán mindenik köteles magáéval járulni a mások javához s abban saját javát tekinteni. Pestalozzi szemlélete erkölcsi világszemlélet volt. Az ő szíve az emberiségért dobogott. Ő nemcsak házi, tanodai, hanem népnövelő volt. Törekvése, fáradozásinak iránya vala a világ s főképp az alsó dolgozó osztály állapotán javítani... Nekie nem sikerülhete kortársait ezen nagyszerű gondolat iránt egyetömlög fölleskésíteni; de ott vannak most hű tanítványi és követői e munka mellett. Ő, mint minden nagy ember korának előhírnöke volt. A lassan tipegő nemzedék még csak most éri el a magasságot, melyen ő állt - sokat magokban foglaló terveit most kezdenek valókká lenni. Nekie és méltó társainak köszönheti az emberiség, főleg a gyermekvilág és szegények nevében örököld vagy babérkoszorú a dicső

Pestalozzi Henriknek!

Szózatunk fölleskéséi úgy hiszem eléggé meggyőzők tisztelt olvasóimat, hogy nekünk is korszerű Pestalozzira emlékeznünk és már most ezen érintések után nemcsak érteni, hanem méltányolni is tudandják amaz általános lelkesedést külföldön, mellyel Pestalozzi századik születésnapját megülni buzgának. - Berlinben csak a jelenévi előünnepet valami négyszázan oly oszthatlan részvét és kitörő lelkesüléssel ülék meg, milyenre ott, mint nekem jelen voltak írák, egyáltalán nem emlékeznek. A közönség válogatott vala minden osztályból: lehete ott látni mindennemű tanítók- és tanárokat, írókat, polgárokat, főnemeseket, tábornagyot és Pestalozzinak két unokaöccsét sat. És mennyivel nagyszerűbb készülétek vannak mindenfelé a bekövetkező százados ünnepre! Berlin- és Königsbergben a tanítóegyletek ez évben kirekesztőleg Pestalozzi munkáival foglalkoznak szellemével még közelebből ismerkedendők, eszmekincseit elsajátítandók és életbe léptetendők. A már fölleskés említettük schweizi lelkeseken kívül még Holland- és Némethonban is segély gyűjtetik egy, a nagy ember tiszteletére az ő elvei és nézetei szerint fölállítandó gazdasági példány-szegénynövelő-intézetnek, egy második Újlaknak alapítására. Egy ily intézet alapítása folytonosan kedvenc óhajta volt Pestalozzinak: „Egész életemben fáradoztam ezen eszme életbe léptetését megérni, mely síromon túl is hatni meg ne szűnnék,” miként véghagyományában szól. Pestalozzi nem a múlt, hanem a jelen és jövő embere. Az ő nevére, fáradozásira és szent céljaira gondolván, a nap kérdéseivel úgymint: a népnövelés, a nép sorsának javítása, szóval a polgárosulással és az e körül teendőkkal tanálkozunk; azért a Pestalozzi-ünnep a nap mozgalmainak is ünnepe.

És ilyes szempontból szólíták föl hazánk több növelő-tanítói a növelés minden barátit e hazában a közelgő százados ünnepre, a tervezett Album pártolására s ezek által a növelésügy körüli apostolkodásra. - És ilyes szempontok bátoríták csekélységemet is e szózat szerkesztésének elvállalására. Adná Isten, hogy gyöngé szavaim szintoly fogékony keblekre tanáljanak, mint milyen szent szándék és forró ügyszeretet iratá azokat.

Komoly

Pestalozzi növelés- és oktatáselvei¹¹⁵

Nagyérdemű gyülekezet és tisztelt ügyfeleim!

„A hely, melyen jó ember járt, meg van szentelve, szavai és tettei az unokáknál száz év múlva újra hangzanak.” - Egy ilyen megszentelt helyre akarlak én titeket vezetni. Kísérjete el egy pillanatig az örökhó koszorúzza Alpok alá, honába a tündér völgyek, mosolygó virányok és smaragd vizeknek; honába egy Rousseau, Fellenberg s más az emberiség javáért küzdött jeleseknek... És álljunk meg tiszteletteljes képe előtt egy valódi jó és nagy férfinak, kinek porai eme havas Alpok tövében már 18 év óta hamvadnak. Ki ezen férfit kora hanyatlása felé először látá - szemtanúk után mondom - valamely öreg földművesnek tartotta őt. Egy hosszú, ínség- és nyomor-keserítette élet fáradozmai által kimerítve, elaszva, meggörzsödve,¹¹⁶ redős arc, bozontos haj- és kopott házi pongyolában járkált szobáiban, mintha azok nem övéi volnának, mintha ott csak kegyelemfalatot ennék. De alig idvezléd a sajátságos öreget, alig rázá meg férfiasan kezéd s veté határtalan meleg tekintetét rád, szíved egyszerre csudálatos melegség fogá körül... És ha szólni kezde, s mint mindig lelkesült élénkséggel, a nép jóléte vagy a népiifjúság célszerűbb nevelése felől, azonnal lélek eleveníté meg a halvány arcvonásokat, agg szemein fiatal tűz csilloga és a hallgató szívében vágy kele társulni a lelkes szónokkal kivitelére ama dicső célnak, melyért a nemes öreg egész életét áldozta, s gyümölcseit mégsem arathatá - - Ezen mindent, ki őt hallá vagy iratait olvasá, magával tagadó agg földműves: **Pestalozzi Henrik** vagy mint a nép nevezé: **Vater Pestalozzi** volt, kinek századik születésnapjára a mívelt világ ma innepet szentel, kinek koszorúzott képe körül mi is, nagyérdemű gyülekezet, oly számosan összesereglenk....

Ezen nagy ember, kit patricius-vérből származása, tündöklő elmetehetségei képesítettek volna a kormányférfiak közt ragyogni, ezen nagy ember a nép akkori ínsége, a társadalom csillogó elaljasodása, s az általános süllyedés által szívében tanálva, koldussá lőn, hogy a koldusokat emberméltóságra emelje; a fensőbb körökből lehozá a világosság szövetségét, hogy a legalsóbbaknak világítson; kimosá ezeket az állati szennyből, hogy a kunyhók gyermekei is lássák az isten képét. Lángszíve az elhagyottakért s bennök az emberiségért dobogott; ezekért túrt, szenvedett mint kevés más... Ezekért hagyta fel már kész papi s majd politikai pályájával, ezekért vásárlá Aargauban úgynevezett újlaki (Neuhof-i) pusztáját, hogy azon mintagazdaságot állítván, kenyeret és példaadó oktatást adjon a népnek; ezekért nyitá meg itt a világon legelső szegényiskolát, mely a szegény, árva és elhagyott gyermekeket helyzetökhöz képest erős munkásokká, jövőjüket biztosító ügyes iparosokká képezze... „Ezen vállalatom, mint maga szólt, lényegében egy fejedelemhez méltó lett volna.” - Áldozatai azonban koldusbotra juttaták¹¹⁷ s az éhhaláltól családat, a vele nemesen tűrő derék nőt „Lienhard és Gertrud” népregenye menté meg... Ezen, a nép süllyedését és saját nagyszerű mentő terveit, dicső emberi-

¹¹⁵ A Kolozsvárt 1846. január 12-én tartott Pestalozzi-ünnepélyen tartott előadás szövege. Megjelent az Erdélyi Híradó Nemzeti Társalkodójában

¹¹⁶ megráncosodva

¹¹⁷ Maga írta később Zschokkénak e kori szenvedéseiről: „...,küzdék örütségre vivő szegénységgel; nem meheték társaságba vagy templomba, mert nem vala ruhám. Utcán gúnyol a nép, mert koldus gyanánt járok. Ezerszer nem volt ebédem, s az órában, melyben majd minden szegényszéknél ült, örült mohósággal költöttem el utcán darab száraz kenyéremet. (Gáspár János jegyzete)

ségi céljait szívrazólag festő könyv roppant hatású volt. Tűzvetés vala ez, mely Európában ezer kedélyt lángra éleszt. Minden későbbi irományai, sőt egész élete ezen könyvnek valának értelmezései... Majd a francia forradalom az Alpokra is felüté vérzászlóját, s az új igazgatás alatt könnyű volt volna Pestalozzinak státushivatalba lépni. De a már 52 éves férfinak a nép még inkább növekedett nyomora vérzé szívét, s annak hallására, hogy az ellenségtől feldúlt Stanz főhely körül szülétlen árvák kovályganak, egész lelkesedéssel mondá a hivatallal kínáló kormányzónak: „Iskolamester leszek!” s ment, családat is elhagyva, a szerencsétleneket felfogni. - „A hegyek legmélyebb nyilataiba is mentem s kenyér s tűz nélkül elkezdtem volna, mint barátjához írta, csak hogy eszméimet valósíthassam. - Akaratom rendületlen volt: „kivétel vagy halál!”” - Itt 80 elvadult koldusgyermek közt egyedül, minden segéd, könyvek, taneszközök nélkül lön azoknak apjok, anyjok, orvosuk, cselédök, szóval mindenök. Ily körülmények között csak elkezdni, s az eredmény felől kétségbe nem esni, már magában rendkívüli, már magában bámulandó. Szintily rendkívüli lélekerőre mutat burgdorfi iskolamestersége, majd önálló intézetének a legnyomasztóbb körülmények közti megnyitása. Ennek azonban s még inkább a később Iverdonba települt nagyobb szerű intézetnek nemsokára európai híre lön; búcsúhelye a fél világ pädagógus vándorainak, azon perctől fogva különösen, hogy nagynevű munkái: „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt” és „Buch der Mütter” világot látanak. Az ezekben elszórt új és ismeretlen eszmék mint gyönyörű hazájának termékenyítő vizei, minden égtájra elhatottak.

És páratlan áldozatait mégis hányszor ki nem neveték, hányszor nem nevezék őt eszelősnek az okosak, mint Madrid pórnépe Columbust, midőn ez az óceánon túl egy új világ fölfedezéséről szólt; lázzasztónak kiálták őt, mert az álmívelt világ bűnös kicsapongásai, a szeretetre méltó vétkek és illetlen erények kora ellen emelé veséig hatoló szavait; a gúny éhes ölyvét küldék reá, mint hajdani istenei Prometheusra, hogy az égi tűzből embertársait is részesíté. - Az igaz, hogy némely kísérletei nem sülték el, mert legjobb szándékú s bölcsen dolgozott terveinek kivételére nem volt elég gyakorlati tapintata, s mert ő az embert, mint Zschokke szépen jegyzé meg, csak fönsége- és utálatosságában ismerte, és nem álarcában.

De a gúny, a félre-ismertetés, sőt az intézetnek az utóbbi szomorú felbomlása sem tudák a több mint 81 éves öreget egészen megtörni; ő népboldogító eszményeért az utolsó lehelletig híven fáradozott, s haldokló ajkán is ez lebege felszállni készülő szelleme előtt: „még egy hónapig szerettem volna élni, hogy utolsó munkámat (t. i. az épülőfélben levő szegényiskola falait) bevégezve lássam; de áldott legyen az Úr neve; én megbocsátok elleneimnek; legyen béke velök, miként én most békére szálllok!” - Ilyen szavak rekeszték be vértanúi babérja méltó becses életet. Az ő búvárlatainak, fáradozásinak eredményei, főleg a nevelés és oktatás körüli nyereség minden időkre. Ki őt ismeri, tiszteli is, ő valóságos növelési apostol, munkáiban az igazi növelés szelleme leng, mert azoknak valódi emberszeretete adá létöket, és dús ereikben még századokig bányászhatnak az emberiség növelő tanítói.

Nagyérdemű gyülekezet! az én mostani feladatom, miután hősünk tanolságos életkörülményeivel múlt évi Erdélyi Híradónkban a tisztelt közönséget a mai ünnepélyre előkészítőleg megismertetem,¹¹⁸ az én mostani feladatom Pestalozzi növelés- és oktatáselveiről szólnom, minél rövidebben és minél népszerűebben. A feladat, noha a nagy férfi irományai s a legjobb kútfők: egy Diesterweg, Türk, Münnich szabad rendelkezésem alá állanak, megvallom, nem könnyű erről kielégítőleg szólni nem egy félóra, nem egy estve, hanem napok kellenének - azért becses elnézésök, s egyszersmind becses figyelmökért könyörgök.

¹¹⁸ Lásd 1845-ki Erdélyi Híradó 71-75. számaiban „Pestalozzi Henrik és halhatlan érdemei” Komoly álnévvel.

A legbensőbb, legmélyebb érzés, mely Pestalozzit lelkesíté, a természet iránti mély tisztelet és hódolat vala; a természet iránt, mint az külsőleg Isten világában, a myriád csillagokon, egyes fűszál, féreg, porszemben, vagy belsőleg az ember keblében nyilatkozik. Nekie az emberi természet, annak célja és törvényei szentek valának. Az emberi rendeltetés, az arra vezérlő eszközök: a növelés és tanítás, a gyermek, nekie mind szent tárgyak. Ezekért hatni, ezekért mindent áldozni, vágyainak legforróbbika volt. A kor és társasélet sorvasztó bajait ember soha mélyebben nem érezé, mint Pestalozzi... A növelés és tanítás körüli minden fáradozásai ezen forrásból vevék tápláljokat. Már fiatal éveiben meggyőződésévé vált, „hogya a szerencsétlenek sorsát, a nép állapotát más eszközökkel is ugyan, de főleg a célszerűbb növelés által lehetne javítani és nemesíteni” - Ez vala az alapgondolat, mit szemünk előtt kell tartanunk, ha élet-folyamat, viszontagságait, sőt tévedéseit is meg akarjuk érteni.

Természet iránti föltétlen tisztelete sugallá, hogy ha a gyermekekre, a népre akarunk hatni, a természettel kell kezefognunk. Az emberiség felett dúló főrosszat, miként nagy mestere Rousseau, a természet örök és bölcs törvényeitől eltávozásban látá rejleni. A természetes viszonyt ismét helyreállítani, a mesterkélttség veszélyeinek természeti útbaigazítással ellenedolgozni, a gyermekkel bánásmódban a természethez csatlakozni; ez vala nemcsak törekvése, de sajátképpi feladata egész életének. „A természetszerű bánásmód nála minden növelési bölcsesség öszlete.” Ezért szentelé magát igaz vallásos buzgalommal az emberi s gyermeki természet tanolmányára. Életviszontagsági közt ezer alkalma volt az embereket és népet megismerni. Koldus lön, megtanolandó: hogyan lehet koldusokból embereket növelni; így gyűjte maga köré, mint tudjuk, elvadult, de egyszerű koldusgyermeket, hogy fölnevelje, hogy rajtok és köztök az emberi lelket kibúvárolja; annak törvényeit ellesse, szükségait megismerje és növelés-eszközeit azokhoz alkalmazza - Most, mikint Gertrudjában mondja,¹¹⁹ „most benső magasztaltsággal mondom és hálával a felettem örökös gondviselés iránt, hogy magam is nyomorban ismerkedém meg mind mélyebben a nép nyomoraival s annak forrásival, mint senki a szerencsések közül. Szenvedtem, mikint a nép szenvedett és a nép úgy mutatá magát nekem, mint volt s mint senki másnak. Évek hosszú során ülék köztte, mint bagoly a madarak közt... De a megvetők gúnykacajiban, midőn szidalmaztak, hogy én, ki mint legrosszabb napszámos sem tudnék segíteni magamon, még a népen akarnék segíteni, mondom, ilyes minden ajkan olvasható gúnykacaj közepette sem szűnt meg szívem hatalmas verése: egyedül kitéűzött célokra törekednem: duggatni a nyomor forrásait - melyeknek mocsárba kerültem a népet süllyedve látám, és tehetségem mindinkább erősülni érzém - szerencsétlenségem mind több célomhoz segítő igazságokra vezetett.”

Pestalozzi növelésrendszerében legnemesb értelemben vett természetszerűség vala a vezércsillag. A természetnek hő tisztelője, annak szolgálatában akarta az emberiséget hivatásához segíteni, a gyermeket azzá képezni, mire a természet annak tehetségeket adott. - Igyekezett a lélek fejlesztő-eszközeit fölfedezni és természetszerűen alkalmazni. A tudalmatlan utáncsinálás, henye megszokás, a vak apánktól is úgy láttuk-nak és mesterkéltségnek senki nagyobb ellene nem volt Pestalozzinál.

De amennyire ellensége minden mesterkéltségnek, oly nagy tekintettel volt a növelés-művészet iránt. Művészetnek, mégpedig szellemi művészetnek nevezem, nagyérdemű gyülekezett! én a valódi nevelést; mert ha a szobrászt, festőt, építésszt, kik eszményöket valamely élettelen tárgyban valósítják, méltán művésznek nevezzük, szintoly (ha nem nagyobb) joggal művésznek mondhatjuk a valódi nevelőt és művészetnek a nevelést, ám ezeknél nemcsak az eszmény, hanem a tárgy is egészen szellemi, maga t. i. az emberi lélek. Ezen nevelésművészetet kereste

¹¹⁹ „Wie Gertrud ihre Kinder lehrte”, 6. lap.

Pestalozzi, ennek megtanulását s örökidőig megalapítását tűzte életfeladatul. Ő meg volt győződve, hogy az emberi segély vagy mi mindegy, nevelésművészet nélkül rendeltetését el nem érheti. - A nevelésművészet pedig áll: „az emberi természethez legszorosb csatlakozásban, felhasználván és tekintetbe vevén a külkörülményeket, melyekbe az embert Isten helyezé.” A nevelési methodus alatt érté „a jól választott képezőeszközök olyképpen alkalmazását, hogy azok a gyermek lelki és testi tehetségeinek kifejlését elésegítsék.” Tehát felhasználni először azon természetes viszonyokat, melyekbe a gyermek született, másodsor a felállította elemi képezőeszközöket jól alkalmazni. Nekünk is e kettő tegye közelebbi elmélkedésünk tárgyát; tehát

I. A családkör vagy Pestalozzi szerint a lakszoba

Mi magyarok is tudunk egy Széchenyi, Fáy, Hetényi, Wesselényi s más költői szellemű íróinkban férfiakat felmutatni, kik a szüléknek s mindenek fölött az édesanyáknak gyermekeikhez szent viszonyáról, ezeknek jellemét s így jövő boldogságát megalapító befolyásáról melegen írtak; mi is ösmerjük Schiller és Jean Paul elragadó hű festéseit a nők- és édesanyákról. De mi ez mindössze is szemben azon fenséges rajzokkal, melyeket Pestalozzi a házaselet, nők- és anyákról ad? Ki ezeket legalább főbb munkáiból nem ismeri, az az e tárgyban valaha megjelent legmélyebb, legegyszerűbb igazságokat nem olvasta. Pestalozzi azon természetes égi viszonyban, melyet az anya és gyermekei közé maga Isten rendelt, alapját és egyedüli eszközét látja az egész emberiség legnemesebb növelésének. A gyámoltalanságban, mely az embercsecsemőnek egyedül sajátja, és az anyakebel isteni ösztönében a természet legmélyebb bölcsességét látja. Ő, mi előtte hallatlan volt, a gyermek azon érzéki szükségeiből, melyeket édesanyja elégít ki, az emberi szív legnemesb hajtásait: a bizalom, hit és szeretet alaperőit hozza le. E fenséges tulajdonokat úgy nézi, mint a lélek legszebb virágait, melyek hiányában az emberiség kihalna az emberből. Ezeket akarja tehát legelőbb, ezeket legutóljára, ezeket mindenek fölött s mindennáltal kifejteni. Ez okból tevő a családkör befolyását minden, még az egyház, álladalom és iskola fölébe is; véleménye szerint nem az iskola, nem az élet, hanem a lakszoba az élet paradicsoma és e paradicsom lehet és ennek kell az egyház, álladalom és tanoda szilárd alapjául szolgálnia. Ezért tartá csak a valódi anyákat érdemeseknek koszorújára, mert hol, legalább a hatodik évig az édesanyai növelés hiányzik, féleges vagy éppen rossz, ott rendesen minden későbbi fáradozás hasztalan.... Ez okból akará Pestalozzi az anyáknak gyermekeikre való befolyását erősíteni, sőt fontos hivatásukat értő apákat és anyákat növelni; ezeknek kezébe van a nemzet, az emberiség egész jövője letéve. - A családkör romlása- és fajulásából származtatá ő az emberiség fölött eláradott rosszak legnagyobb részét. A francia forradalmat előkészített annyi elpusztult családnak látására majd megszakadott szíve. És éppen ezért tartá oly nagyon fontosnak egy anyáknak írandó könyvet; ezért kísérté meg a még hiányai mellett is oly nagybecsű: „Buch der Mütter”-nek szerkesztését, mely nem egy anyát győze és szilárdíta meg fontos hivatásában. Pestalozzi a valódi anyaszeret- és hűséget tartja eszközökül a gyermekben szunnyadó legnemesb indulatok fölébresztése- és kifejtésére. S ha ezek egyszer megvannak, csak tárgyakat kell fensőbben cserélni és a nemesített, a vallásos ember előttünk áll. És ezen életünkre oly fontos cserét is megtenni az anyák hivatása. „Kit az anya szeret, szereti a gyermek, kiben az anya bíz, bíz a gyermek, mit az anya hisz, hiszi a gyermek is.” - Így száll a család, nemzet, emberiség s maga az Isten iránti bizalom, hit és szeretet közvetlen az édesanyákról gyermekeikre, miután a bizalom, szeretet és hit szendergő csírait ők magok felébreszték. És higgyétek meg nekem, vagy a Pestalozzi magasztos erényrajzaiból győződjetek meg, hogy az édesanya, szülék, testvérek, szóval az egész családkör ilyenszerű élő vallásos növelése nélkül haszontalan az iskola száraz kathekisatioja, haszontalan a pap kárhozatmennydörgő prädicálása. Be szépen és igazán mondja Pestalozzi! „A

szeretet, bizalom, hála- s engedelmességnek ki kell bennem fejlődve lenni, mielőtt az Istenre alkalmazhatnám. Embereket kell szeretnem, emberekben bíznom, emberekhez hálával lennem, embereknek engedelmeskednem, mielőtt fölemelkedhetném az Isten szeretetére, Isten iránti hála, bizalom és engedelmességre: „mert ki testvérét nem szereti kit lát, hogyan akarja atyját a mennyben szeretni, kit nem lát?”¹²⁰ Ímé, ez egy kis mutatvány vala Pestalozzi mód-szeréből, miszerint előbb fel kell ébreszteni, szilárdítani az erőket, azután alkalmazni és használni.

Csak e futólagos vonások is úgy vélem, világossá tevék Pestalozzi növelésvét, mely áll vala: a természethezi csatlakozásban, a természetes viszonyok és erők felhasználásában és a lélek tehetségeinek a gyakorlati élet általi kifejtésében.

II. Az elemi tantárgyak és elemi tanmód

Hogy Pestalozzi a szellemi erők kifejtésére, az értelmiség megalapítására az elemi tantárgyakat vagy oktatáseszközöket megtanálja, mint a természet gyermeke itt is a természethez s egy csoport koldusfihoz fordult, s így tevő nagyszerű fölfedezéseit. Nem könyvekből meríti ő ezeket; maga bévallja, hogy midőn kísérleteihez fogott, rég nem olvasa egy könyvet is...

A természet oktatja az embert, midőn a tárgyakat elébe vezeti - őshagyomány szerint Isten az ember elé vivé az állatokat, hogy lássa, miként nevezze el, s amiként elnevezné, akként hívasanak. Ez és ehhez hasonló elmélkedései vezetéek Pestalozzit világhírű **érzékeltető elvé**-nek (Prinzip der Anschauung) megalapítására, melyet következő rövid lélektani fejtegetésünk, úgy vélem, világossá teend. A tapasztalat csilhatatlan bizonytsága szerint szellemi fejlődésünk érzéki benyomások és érzéki észrevételeken kezdődik. A kised körül elkerülő külvilág tárgyai és ezeknek bélyegei az érzékek által a szellemre hatván, ingerlik azt és benne magok iránt érzést és figyelmet ébresztenek; mi buzdítja a szellemet, hogy a szolgálatára mindig készenálló érzékek és saját isteni erejénél fogva szemlélje vagy még jobban mondva: érzékelje az ingerlő tárgyakat s így a rajtok közvetlen nyert érzéki benyomásokból egyes képleteket és ezekből eztán fogalmakat alkasson. Ha ez így van - s másképpen nem is lehet - látnivaló, hogy minden egyes képletnek s így minden fogalomnak, következőleg minden ismeretnek a tárgyak valódi érzéklésén kell alapulnia. Miről érzéklési képletünk nincs, arról fogalmunk sem lehet. - Tehát Pestalozzi szerint, hogy az embernek tartalmas fogalmai legyenek, őt a környező tárgyak, tünemények, esetek látására, tapintása- vagy hallására, szóval önészrevezésére és önmegértésére kell vezetni; az érzékeket azokan gyakorolni, hogy azok a szellemnek fogalomképzésre helyes észrevételeket hozzanak. Ez az érzékeltető tanelvnek egyik ága, a másik abból áll, hogy amint a kültárgyakból képletet nyerettünk, ezen képletek- és fogalmakat illő nevökkel, azaz szóval is jelöljük meg s ezáltal nemcsak az emlékezet őrsége alá biztosabban bocsássuk, hanem érthetőleg és szabatosan adassuk elő... Mindebből természetesen foly, hogy az elemi képzeszközök vagy oktatáseszközök legelsője a nyelv, természetesen, mint legközelebbi, s a gyermek legkedvesebbjei által beszélt, az édes anyanyelv. Ennek kell mint törzsnek a kültárgyak közvetlen és tudalmas érzéklése és helyes megnevezése által először szilárdul állnia; fejlődésünk virágzata, gyümölcs s az idegen nyelvek csak azután hajthatnak ki belőle és általa. Ha az anyanyelvi törzs nincs a mondtuk úton előbb életerősen növelve, nemcsak sikertelen minden oltástok, de a törzsnek magának is faji élete s benne a mindennél legszen- tebb nemzetiség s hazafi erények veszélyeztetve lesznek.

¹²⁰ 1Jn 4, 20

Mielőtt Pestalozzi többi oktatástárgyairól szólnánk, mulassunk még egy pillanatot érzékeltető tanelvénél, mely a mai oktatásban legfőbb és legáltalánosabb elv.

Nem minden tárgyat lehet közvetlen érzékelni, de jó példányok, minták, képek s már ismert rokon tárgyakra vitt ügyes emlékeztetés által mindent érzékelhetővé kell tenni. Tehát mindig példán és tényen kezdjük oktatásunkat és soha ne szabállyal, soha ne elvvel. A szabályokat csak példákból lehet természetszerűen lehozni, az elveket megint csak tényekből. Példák nélkül a szabályokat, tények nélkül az elveket lehetetlen megfogni... Ha nem így cselekszünk, a gyermek csak életnélküli, sőt ártalmas észrontó üres phrasisokhoz vagy léha fecsegés és locsogáshoz szokik, melyekben Pestalozzi a fájdalom, a korunkban is szörnyen elterjedt öszintetlenségnek, szellemrabság, jellemgyengesség és színmutatásnak tekinté kórjeleit és főokát. Korának mérhetlen romlottságát, az elaljasodást egyenesen a divatozó gépies, léha betű- és szótanításból, a mesterkélve üvegházilag előhozott koraérettségből, a veszélyes időelőtti emancipatióból, a gyermeki szellemen elkövetett erőszakból és az életteljes érzékeltetés hiányából származtatá... És már ezekből megfogható, miért izent Pestalozzi eldöntő harcot minden elvont oktatás ellen s miért buzog fáradhatlanul érzékeltető tanelve mellett. - Ezen érzékeltető tanelv egy Fichte, Herbart, Denzel, Türk, Benecke, Diesterweg, Curtmann s más nagynevű pädagógok által még tovább fejtve és tökélyesítve a mai ésszerű oktatásnak alapja lőn és ennek helyes alkalmazása a külföldi tanodák oktatásmódját már átalakította; a többi részét is bizonynyal fogandja. - Vajha mintanodáink is mindinkább e minden szellemi haladást föltételező tanelv zászlója alá sereglenének!

A más két elemi oktatástárgyat Pestalozzi hasonlólag a természetből nyeré. Minden előttünk feltűnő tárgyaknak egyéb sajátásaikon kívül, van alakjuk (formájuk) és azokat nagyobb vagy csekélyebb mennyiségben vesszük észre. Pestalozzi ebben a természet ujjmutatását látá az alak- és számróli tant mint elemi képezőeszközt, elemi tantárgyat alapítani meg; ezek levén a kültárgyaknak legáltalánosb bélyegei. Így fejlődék ki Pestalozzi elemi oktatása tárgyilag nyelv-, alak- és szám háromságává. Ezek tevék az alapot, a kiinduláspontot; ezekre építé vagy kapcsolá a többi tanítmányokat. Természetesen ide kell gondolni az ő methodusát is, mit röviden elemi tanmódnak nevezett.

Ezen elemi tanmódnak tárgyilag főbélyege: a gyermek egyedi tehetségeihez alkalmazkodó s azokat folytonosan munkáltató fokozatosság és hézag nélküli sorzat a tantárgyakban. Ezen elv-nél fogva úgy dolgozandók a tanfolyamok (cursus), hogy pl. a következő folyamannak mindig az azelőttiből kell szükségesképpen kifejlődni. Így dolgozta ki Pestalozzi „Buch der Mütter”, „Zahl- und Massverhältnissen” című tankönyveit. A fokozatossági elv szerint:

„1) A gyermek első oktatása soha ne legyen a fej s az értelem dolga - hanem legyen örökké az érzékek, örökké a szív, örökké az anyák dolga.

2) Az oktatás csak lassan menjen az érzékek gyakorlásáról az ítélet gyakorlatára; sokáig legyen a szív dolga, míg az értelemé, sokáig legyen a nő dolga, míg a férfié leendne.”

Az elemi tanmód második vagy alanyi bélyege (a tanalak) így jellemezhető: szeretetteljes leereszkedése a tanítónak növendékéhez; a gyöngé, de fejlődésre törekvő tehetségeknek munkára ébresztése, mindenoldalú folytonos gyakorlása, érzéki felfogás, szóvali előadás, a felfogottaknak bégyakorlása legfelsőbb fokú készségig, addig tovább nem menetel, míg a fölvetett tárgy nincs teljesen elsajátítva, következőleg a tantárgyaknak minimumra szorítása azon ismeretes elv szerint: non multa sed multum (nem sokfélét, hanem egyből sokat s jól). Ezen elvnek megrontásával sokszor a legjobb szándékú szülék teszük semmivé gyermeköknek tanolás iránti kedvét, sőt tehetségeit is, midőn naponként 7-8 féle egymással még nem is rokon tárgyat ugyanannyi idegen és különböző módszerű mesterek által tömetnek beléjük, tehát ex omnibus

aliquid ex uno nihil (mindenből valamit és egyből semmit, t. i. jól). További bélyege a Pestalozzi-tanmódnak, hogy vezessük a gyermeket önlátás, önhallás, öncselekvés, önitélésre, szóval öntevékenységre, különben kiragadjuk természetes ártatlanságából és vak utánzóvá, fecsegővé és szerénytelenné tesszük..... Úgy hasson a tanító személyessége s a tárgyak okos alkalmassága által növendékére, hogy az kényszerítve legyen egész figyelmével az előadáson függeni, hogy az előadás által a növendéknek a tárgy és ebben minden szép és nemes iránti hajlama növekedjék.

A cél, melyre Pestalozzi elemi tanmódjával törekvék, mindenhol abban pontosult össze: „a lélek tehetségeit önerőkké kifejteni.” Ő a legnagyobb elhatározással kelt ki ama százados, e pillanatig zsarnokoskodó s a jobb módszer terjedését gátoló tévedés ellen: mintha műveltségünk főlegesen az ismeretek és tudás terjedelmében rejlenék. Szerinte a műveltség mindenek fölött a tanoltak teljes birtoklásában áll, továbbá a képességben azokat mindenoldalulag szabadon alkalmazni tudni, végre az önmunkásság erélyében és az erkölcsi önállásban. Nem a tudás a fődolog, hanem a lelkitehetségeknek okszerű kifejtése által olyan képesség-szerzés, mely aztán bármi ismeretet (mi fődolog) önerőn el tudjon sajátítani... „Mi általán meg vagyunk győződve, mond Pestalozzi,¹²¹ hogy a gyermektanításnak egész terjedelmében inkább erőképzőnek, mint ismeretgazdagítónak kellene lennie. Ezen elv követése nélkül nem fogunk egyezményt (harmoniót) hozni a gyermek tehetségei közé; e nélkül nemünk, fejlődésében nem leendő erőteljes, hanem legnagyobb önhittség mellett gyöngé és szánandó, és önhitt a legnagyobb gyöngeség és szánandóság mellett. Még a jónak és legjobbnak tudása is, ha a jó és legjobbnak akarása- és tehetésével nincs arányban, inkább akadályozó mint célravívó. A fiatalság minden tanolása legyen önmunkásság és szabad előállítás önmagából.”

Eddigi fejtegetésink eredményét rövidbe egybefoglalandók, Pestalozzi növelés és oktatás-elvét¹²² Diesterweg szerint így fejezhetjük ki: „Általában az összes emberi erők és tehetségeknek természetszerű, mindenoldalú és egyezményes kifejtése. Oktatási szempontból: kifejtése az öntevékenységnek közvetlen érzéklési alapon... Minden növelés és oktatásnak (és így a társadalom s emberiség tökéletesítésének) megalapítása az édesanyák kezébe van letéve. Az anyák életének kell a gyermek életét meggyújtani és legmélyebb, legszilárdabb kedélyöket életre hozni; az ők és a családkör célszerű előkészítése nélkül a későbbi bármily tanintézeteknek hiányzandik alapjuk, nem lesz mire építeniük. Mert a legelső benyomások és hatások oly módosulást adnak a léleknek, mely egész életen megmarad, mely jövőnknek veti meg alapját, melyet későbbkori minden okoskodás, erőlködés sem tudnak többé megváltoztatni. Ezért tartá Pestalozzi oly roppant fontosságúnak a családkör befolyását a kisdetek növelésére és tanodaképesítésére; ezért mondhatjuk igazán az anyákat, sőt az ezeket soha ki nem pótolható dajkákat és bonne-okat Horáknak, kik a gyermek előtt a menny kapuját nyitják meg vagy zárják bé. A gyermeket nem szabad holt iskolafalak közé zárva, elrekeszteni a világtól, hanem magokhoz a természeti tárgyakhoz és tüneményekhez vezetni: közvetlen szemléltetni, észleltetni, elsajátíttatni s az elsajátítottakat szabatosan előadatni, és csak az ilyen életműves feldolgoztatásból hozni le az általános törvényeket vagy szabályokat. Semmi úgy nem kerülendő, mint a száraz szabályoknak, értetlen mondásoknak bécsepegtetése, ész- és szívet összerontó

¹²¹ Munkáinak XI. kötete 178. lapján

¹²² Megjegyzendő itt: hogy Pestalozzi az oktatást a világért sem tudá vala a sajátképpi növeléstől elválasztani; nála a növelés és oktatás egymást kölcsönösen kiegészítő egy egészet alkot. És valóban a kettőnek eddigi szerencsétlen különválasztása akasztá meg műveltségi elemeitünket, midőn csak tanítánk a tanítmányért és nem azért, hogy a tanítmány által embert képezzünk. (Gáspár János jegyzete)

emlékeztetése (memorisáltatása). Az embernek magából kell fejlődni. Végtelenül fontosabb az emberi hajlamokat erőkké növelni, mint külismeretekkel megrakni; emezek az elsők nélkül bénítólag hatnak a lélekre... A nevelésművészet a természethezi csatlakozásban áll, az oktatásművészet pedig abban, hogy az oktatástárgyakat fokozatosan és szeretettel használjuk fel a gyermek öntevékenységének kifejtésére.

Ezekben áll nagyérdemű gyülekezet! a Pestalozzi-tanmód lényege, mely rang- és nem-különbség nélkül a föld minden gyermekére nézt ugyanaz, mely minden későbbi behatolást a tudományokba, minden erélyes föllépést az életben előkészít, mely alapját veté meg a mai oktatás legfensőbb szabályainak (pl. „ismertről szállj ismeretlenre - concretumról az elvontra” - stb.)... A tárgy további kifejtése, főleg a részletes elvekkel s ezeknek bírálataival nem akarom fárasztani nagyérdemű hallgatóim becses figyelmét. Azokat fölthanálhatni irataiban, főleg „Hattyúdala”-ban és a „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt” s a „Wochenschrift für Menschenbildung” című könyveiben, végre az ő szellemében készült neveléstanokban. A Pestalozzi népregényein kívül a nagyközönségnek legcélszerűbb irományainak azon jól választott rövidebb kiadása, melyet Christoffel szerkeszt és ez év folytán megjelen.¹²³

És már most értekezésünk végén vessünk egy futó pillanatot arra: miként hatottak Pestalozzi nevelés és oktatáselvei a néptanodákra?

Pestalozzi mindamellett, hogy saját vallomása szerint: módszerét ő és tanítványi bé nem végezheték, valóságos iskolareformator, egészen új kor teremtetője vala. Ő a régi néptanodákat átalakította, megifjítá s merőben új intézetekké varázslá; saját szavai szerint: „az európai iskolaszekeret egészen megfordította és új kerékvágásba tette.” Mondjam-é milyenek valának ama régi néptanodák, miként dressiroztak és tanoltak azokban? Fessem-é a félrefekvő szurtos viskót, az örökös penész, pókhálók és férgek rideg tanyáját? Szóljak-é a nyomorban éhező mesterekről, ezen harangazók, vargák, kicsapott tanolók, tekergő szabókból választott iskolázó kézművesekről, kiket a kor alkalmasnak tanála a honpolgárok nevelésére; de kiket osztán senki nem becsült, kiknek a gazdagok udvari bolondjaiul, a cselédség és nép gúnytárgyaiul kelle szolgálniok? Elmondjam-é hogyan kínoztaták az észbutító szerencsétlen syllabizálást, a baktató értelmetlen olvasást, a zsoltárok és éldelhetlen¹²⁴ száraz káték gépszerű leörlését, vagy a nyelvünk mérhetlen kárára s a gyöngye gyermek tanoláskedvének összerontására űzött haszontalan konyhadiákizálást? Elmondjam-é hogyan kezelték a nevelést ezen durva poroszló mesterek? Szóljak-é a plágák, vessző, korbács, bot, kefe-, seprűnyél és vaskalán s az agyba-főbe-verés borzasztó rendszereiről; a szégyenpad, pellengér, számársüveg, bűncédulák s más ezekhez hasonló, az emberi érzést kiirtó vagy elfásító meggyaláztatási eszközökről, melyek által a tanodák örökös háborúk színhelyei valának? Elmondjam-é, hogy az ily tanodákból durva emberek kerültek ki, hogy a nép holtiglan iszonytal gondolt az iskolákra, mint börtönökre, és hogy a mestert úgy tekinté a pajzán vagy sokszor csak életvidor gyermekek megfenyítésére nézve, mint vármegyén a szolgabíró? Nem, nagyérdemű gyülekezet! mindezekről nem szólok, mi fájdalom, nagyobbbrészt ismertük ezen börtönöket, s különben sem akarnám e magasztos innepélyt efféle szomorú képekkel elsötétíteni... Hanem ezek helyett az ünnephez méltóbban, néhány szóval érintem: miként változtatá meg mindezeket Pestalozzink szelleme és methodusa?

¹²³ Pestalozz's Leben und Ansichten in einem wortgetreuen Auszuge von Christoffel. Zürich, bei Mezer und Zeller, 1846. (Gáspár János jegyzete)

¹²⁴ élvezhetetlen

Ez a régi napszámos mestereket, a felnőttek gúnytárgyait növelőtanítókká emelte, meggyőző az emberiséget azon nagy igazságról, hogy „valamit csak a tanítók és a növelők érdekében teszünk, saját gyermekeinkért tesszük; hogy minél inkább becsüljük a tanítókat és a tanodát, annál gyümölcsözőbb gyermekeinkre nézt az intézet, mert minkbecsülésünkől függ gyermekeink becsülése is.” A Pestalozzi burgdorfi és iverdoni növelői vetették meg alapját a oly szép virágzásnak indult nálunk is mozgatott tanítóképezdéknek (Schullehrerseminar); azok adák a buzgalmat egyes kormányférfiak s községeknek, hogy a néptanítókat országos tisztviselőül tekintve, azok terhes életét mennyire lehet, megkönnyítsék. Mily élv látni egy ilyen Pestalozzi-szellemű tanítót, midőn a jól rendezett csinos néptanodába belép mosolygó arc- és hivatásához illő méltósággal! Barátilag idvezli az oktatását sovárgó víg kedélyű gyermekeket, kik őt viszont felállás vagy kézadás által - és hogyan megy itt az oktatás! Pestalozzi a gyermek nyelvét megoldotta; ő megtanított, hogyan kell beszélni tanítani s mily fölszámíthatatlan becse van a szépen, értelem- és hangnyomatékkal beszélésnek, és az ilyen gyönyörű olvasásnak! Ő egészen új tanítmányokat hozott az iskolákba s azáltal, hogy a tantárgyaknak elemeit érzékeltető tanmódja szerint kiválasztá, minden szakmának tanmódját nemcsak megjavította, hanem megegyszerűsítette és megkönnyítette. Átala és követői által lőn az énektanítás egyik legnevezetesebb képezőeszközzé. Oh s mily nagyfontosságú egy nemzet életében, ha szív- és lélek-nemesítő, durva szokásokat szelidítő ének deríti és lelkesíti fel a család-, társas- és egyház-köröket! Tudhatjátok Árkádia őstörténetéből...

Pestalozziéknek köszönhetjük, hogy a számvetés az abstracte érthetlen és ostobává tevő szabályhalmazból eszköz lőn a gondolkodáserő kifejtésére, úgy hogy útmutatása szerint a tanolók nemcsak könnyűséggel számítnak fejben és írásban, hanem megtanolnak fölfogni, ítélni és következtetni. Ilyen életteltjes, pestalozzi-szerű számvetés nyelvünkben a nagy férfinak egyik legjelesebb követője Brassaynk által kiadott „Számító Sokrates”. Pestalozzinak köszönhetjük az alak- és úrtannak (Formen- und Raumlehre) elemi látást és figyelmet rendkívül szilárdító, értelem- és ítéletképző feldolgozását, melynek szellemében van készítve egyik igen derék pestalozzi-szerű nevelőnk Szőnyi Pál új „Alaktana”. Pestalozzi hozá be az iskolákba azon dicső művészetet, melynek tanolását a hellének nem engedék meg rabszolgának, félvén, hogy az szabaddá teszi őket; értem a rajzolást; ezáltal a kultárgyak érzékelt alakját sokkal hívebben lehet az emlékezetnek átadni. Pestalozziék érdeme, hogy a földrajz nem kezdődik többé a gyermekre nézt megfoghatatlan mindenségen, nap- és világrendszereken, távoli földrészekben, föld forgásán stb., hanem miként az emberiség ezen ismereteihez juthat, a lakszobán, udvaron, helység és vidék, szóval a látkörön, honismereten s így megy a közeliokről a távoliakra. A világ- és történet, s természettudományok a Pestalozzi szelleme által egészen másnemű érdeket és fontosságot nyertek. Azok többé nem csupán évek és egyedek száraz és élvezhetetlen gyűjteményei, nem csupán táblákba szedett poros lajstromok, hanem életteli csoportulatok, kedélyesen festett jellem- és néprajzok, szív- és ész-gazdagító reflexiók becses társai.

És hogyan hatottak Pestalozziék az iskolai fegyelemre! Az ő tanodáikban szeretet a tanító kormánypálcája és nem rettegtes, nem korbács; azok csak rabszolgát és nem embert képeznek. Atyai intés, jó példaadás fenytőszerei s ezért körében legszívesebben mulatnak a gyermekek. - S miként volt ez hajdanában? A szülőknek magoknak kellett kényszerítve felhurcolni ordító gyermekeiket.

De mindezeket tovább fejtenem igen messze vinne; futólagos érintéséből is tisztán láthatják, nagyérdemű hallgatóim, mit célzott Pestalozzi intézete, tisztán láthatják, mit tesz Pestalozzi- és nem Pestalozzi-szerűen növelni és oktatni? Pestalozzi-szerűn t. i. természet- és okszerűleg, érzékeltetve oktatunk és növelünk; nem Pestalozzi-szerűen ezekkel ellenkezőleg, tehát természet- és okszerűtlen, gépíleg s így a gyermek szellemét is elbutítva.

Értekezésem végén vagyok és gondolatimban átfutva még egyszer, most érzem igazán annak hiányait. E hiányok közt van nagyérdemű hallgatóimnak egy kérdése: ha külföld néptanodáit annyira átalakíták Pestalozzi növelés- és oktatáselvei, miért nem látszanak több nyomai e haladásnak a két testvérhoni néptanodákban? Miért nem több száma az ő szellemében működőknek? Fontos kérdés - és ha kedvem volna nemzetünknek azon ismeretes taktikájához folyamodnom, mely, valahányszor saját vagy országos bajaink- s hiányainkról van szó, mindig kész a legsallangosabb mentséggel - mondom, ezen nem ajánlandó taktikával talán menthetőleg felelhetnék... De nem, nagyérdemű hallgatók, én e taktikával nem élek. Célszerűbbnek s a mai világnevezetességű innepéllyel összhangzóbbnak tartom, ha a múltra fátyolt vetve, az eddigi mulasztást feledjük s itt a Pestalozzi dicsőült szellemére felfogadjuk, hogy mi tanítók és nevelők szent kötelességül ismerendjük: a Pestalozzi és jelesb követőinek irományait és életét tanolmányinkká tenni, szellemét, elveit, tanmódját elsajátítani és tanodáinkba, növendékeinkbe átültetni; ti pedig, szülék, s mindenek fölött ti édesanyák, kiknek egyetlen szava sokszor egész életünket boldog- vagy boldogtalanná teheti, ti fogadjátok fel: magzataitoknak születésöken kezdve oly növelést adni, mit Pestalozzi kíván, s mi nélkül minfáradozásainkat siker nem koronázhatja: utóljára mindnyájan, nagyérdemű tisztos gyülekezet! fogadjuk fel, hogy egymással kezet fogva igyekezni fogunk a szenvedő nép, az árvák, özvegyek keserű könnyeit letörölni s jövőjük bús sivatagát részvétünk mosolyával földeríteni, mikint Pestalozzi... Ily szent fogadások mellett méltán ünnepeltük meg a nagy Pestalozzi első százados innepét s áldáshozó szellemének terjesztésére mi is megtevők, mi parányi tehetségeinktől kitelhetett.

Gáspár János

Gáspár János megnyitó beszéde az Alsó-fehérmegyei Tanító Egyesület alakuló közgyűlésén

1883. május 9-én¹²⁵

Tisztelt pályatársak! Korunkban Európa legelső művelt nemzetei és törvényhozásai versenyeznek egymással az egyetemes népműveltség emelésén: egy világhírű francia tudós, Renan állítja fel e nagyjelentőségű tételt: „a köznevelés kérdése a mai társadalomra nézve élet vagy halál kérdése; oly kérdés, melytől egész jövőnk függ...” Így fogja ezt ma fel a társadalom minden tényezője: az állam, a vallásfelekezetek, a politikai pártok. Mindenik befolyást akar gyakorolni az iskolára: úgy vélekedvén, hogy akié az iskola, azé a jövő, mióta az általános tankötelezettség majdnem Európa szerte törvénnyé vált.

A magyar törvényhozás is proclamálta népoktatási törvényünkben az általános tankötelezettséget, de ugyanakkor ünnepélyesen kimondta a tanítási szabadságot is. Azaz, nemcsak meghagyta a vallásfelekezetek iskola-fenntartási és szervezési jogát, hanem községeket, társulatokat, sőt magánosokat is feljogosított iskolaalapításra, semmit sem kívánván egyebet, mint ami bármely jó iskolának különben is létfeltétele: a tanító szakképzettségét s a megszabott tantárgyaknak megfelelő eredménnyel tanítását. Nemes versenyre híja fel ezzel a különböző jellegű népiskolák fenntartóit, a nevelés ügyét szívükön viselő tanítókat, sőt a szerényebb segélyforrással rendelkező községeket is serkenti a szép példa követésére s az áldozat meghozására.

Népoktatási törvényünk halhatatlan teremtetője, az áldott emlékezetű nagy Eötvös József előtt bármely jellegű népiskola egyenlő értékkel bírt, ha a törvény és a kor követelményének megfelelt. Ő csak jó iskolát kívánt tőlünk. A népiskolai törvényben eszményt tűzött ki, melyet a jövő népiskolája törekedjék fokozatosan megvalósítani.

És valóban. Magyarország területén Kárpátoktól Adriáig a különböző jellegű népiskolák az ő dicső alkotása szellemében békésen törekedhetnek a nagy feladat megoldására, melyet az állam, az egyházak, községek és humánus egyletek tűztek ki iskoláinknak.

Mi mindnyájan ilyen különböző jellegű iskolák vezetői és munkásai vagyunk. Azonban a mi benső hivatásunkkal, a mi önzetlen nemes intentionkkal ismeretlenek könnyen gyanúsíthatnának azzal, hogy mi tán a különböző iskolák fenntartóinak külön, kiváltságolt céljaira fordítjuk legjobb erőinket; talán a szülék ráncbízott legdrágább kincseit, a jövőt biztosítani és felvirágozni hivatott ifjú nemzedéket egyoldalú, partialis, kasztszerű, úgynevezett ad hoc nevelésben részesítjük, ahelyett, hogy az állam, a mi drága szülőföldünk, mindnyájunkkal közös, magasb érdekeit tartva szem előtt, a haza minden nemzetisége, minden vallásfelekezete s a társadalom minden osztálya közt oly szükséges egyetértés, kölcsönös megbecsülés és egyéb keresztyén és polgári erényeket fejtenénk ki növendékeinkben.

Uraim, akik az ilyen önző célokat tenné fel rólunk, Alsó-fehérmegye különböző népiskoláinak tanítóiról, - nézzén szét e díszes teremben; ezen legelső alakuló gyűlésünkre egyetlen hívó szózatra, szorosb collegialis szövetkezés végett összesereglett népnevelők szép koszorúján, azonnal meg fog győződni, hogy bármily jellegű, bármily nemzetiségű vagy felekezetű népiskolának vagyunk is hű és ügybuzgó munkásai, ugyanazon feladat lebeg előttünk; ugyanazon

¹²⁵ A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

önzetlen kötelességérzet s lankadni nem tudó buzgóság, hogy drága hazánknak törvénytisztelő s a szerényebb hivatáskört is híven betöltő derék honfiakat és honleányokat, egyházunknak vallásos és keresztyén szeretetben és áldozati készségben soha ki nem fogyó, s a társadalomnak emberbecsülő és munkabíró hasznos polgárokat neveljünk és a gyakorlati életre immár nélkülözhetetlen ismereteket elsajátíttassuk. Mindnyáján mélyen érezzük, hogy nekünk „nem szabad olyan nemzedéket nevelnünk, mely magát a közös hazában idegennek gondolja és tartsa, saját érdekeit ne a haza érdekében lássa és keresse.”

Íme, tisztelt pályatársak, a közös lobogó, íme a különböző népiskolák közös és magasztos célja, mely mindnyájunkat oly szépen egyesíteni képes! De mennyi más közös érdek és érintkezési pont van még, ma már követelőleg lép fel, ma a munkafelosztás és viszont, az egyesített erők sikereinek korszakában!

Igen, a népiskola szerény munkásai sem maradhatnak többé mostani elszigetelt, olykor senkitől sem támogatott állásukban: küzdve nemcsak a mostoha anyagi helyzet nyomasztó terheivel és nagyobb részöknél a szellemi központoktól, tanulmányi és irodalmi forrásoktól távol, fájdalom, még megyei községeink tetemesb részénél kezdetleges társadalmi viszonyok bénító nyűgeivel. Mely nyomasztó körülmények a valódi hivatással és kellő képzettséggel bíró tanító buzgóságát is képesek lassanként lehűteni s a folyamatos önképzés vágyát ha nem is éppen kioltani, de elzsibbasztani...

Ehhez járul azon szintoly szomorú körülmény, hogy a mi megyénk siralmas állapotban volt népiskoláinak csak szerény igényeknek megfelelő rendezése is terhet rótt a különben is szűk anyagi viszonyok közt levő polgári és egyházi községekre: sőt a tanítók nagy részének elszomorító csekély fizetése is sokszor csak végrehajtással vehető fel; ezenkívül a politikai hatóság bírsággal is kényszeríti a szüléket gyermekeik iskolába járására, holott százados szokás volt a szegény gyermekeket kis rabszolgáknak, borjú- és libapásztoroknak tekinteni... Mindez a tudatlan tömeg előtt sokhelytt, fájdalom, gyűlöltté teszi az iskolát s annak ártatlan vezetőjét, a szegény tanítót tartja minden baj okozójának, akinek pedig igazán szívéen fekszik iskolájának felvirágzása, s akinek kétségkívül legjobban fáj, hogy az éppen e szegény nép érdekében hozott népiskolai törvény végrehajtásánál szigorot kell alkalmazni... Ám még hányszor nem súlyosbítják a vázolt szomorú helyzetet a tanító szegény családját ért olyan nélkülözések és kínos szenvedések, melyeken segítni, melyeket gyöngé, jótékony kezeknek enyhíteni vajmi szükséges volna!

Úgy van, kedves pályatársak, ki merné tagadni, hogy az ilyen és hasonló szomorú helyzetben levő tanítóknak koronként éltető levegőre, rokonérzésű, szerencsésb körülmények közt élő pályatársaknak buzdító, lelkesítő és tanulságos érintkezésre van szüksége, hogy magával s a társadalommal meg hasonlításba ne jöjjön, és lelkesedéssel megkezdett pályáját, mint hajótörött, végképp oda ne hagyja.

Az ilyen közvetlen érintkezés: termékenyítő eszméknek, gondolatoknak bizalmas kicserélése, a nevelés-oktatás elméleti és gyakorlati terén hangyaszorgalommal gyűjtött becses ismeretek és tapasztalatok kölcsönös megbeszélése, az egyes tantárgyak tanítási módjára vonatkozó s a közvetlen praxisból érdekeseknek, tanulságosoknak és a sikert biztosítóbbaknak tapasztalt észrevételek; az iskolai figyelemre, a tanítási eszközöknek javítására, a tanítók érdekeinek és tekintélyének fejlesztésére irányzott javaslatok, a munkára képtelenné vált tanítók özvegyeinek, árváinak sorsán könnyítő segélyalap létesítése, - mind mind olyan fontos mozzanatok, melyek ösztönszerűleg felhívják minden népiskolai tanítót a collegialis érintkezésre, egyesületek, járási körök, megannyi életadó szellemi központok alakítására. Az egyesült, vállvetett erő még a mi szerény körünkben is hatalom, mely vonz, termékenyít, hódít és a köznevelés-ügynek lassanként oly körökben is propagandát csinál, melyek képesek az iskolát a kor szín-

vonására emelni, a szép, de kimondhatatlan nehéz kötelességét híven teljesítő érdemes tanítót az elismerés lélekemelő jutalmán kívül tán méltányosabb anyagi támogatásban is részesíteni.

A tanító-egyletnek szakadatlan törekednie kell a folytonos haladásra a nemzeti és szakirodalom kincseinek tanulmányozásával és értékesítésével, mely irányt adjon az egyes tanítók szükséges önművelésének s nemes pályája iránti lelkesedésének. Az önképzés ismereteinek folytonos gyarapítása életkérdése minden tanítónak, életkérdése minden tanító-egyletnek. Enélkül a pálya iránti lelkesedés könnyen kialunnék s vele szárnyaszegve minden nemes törekvésnek, mi több, maga a tanítási gyakorlat, a tanítás módszere is szenvedne, mert jól mondják, hogy a ki már maga sem tanul, bizony elveszti türelmét a gyermekekkel szemben, mivel felelősi, mily nehéz valami szellemileg elsajátítani... Ezért az önképzés még methodicai tekintetben is oly üde forrás, melyből a tanító ismételve új meg új erőt meríthet.

De ki ne tudná köztünk, hogy a képzett és hivatását értő és hivatásáért lelkesedni is tudó tanító teremti meg a legmostohább viszonyok közt is az iskolát? Bizony, ha még oly fényes palotát emelünk is az iskolának, ha még oly gazdagon szereljük is fel a modern iskola minden eszközeivel, ezzel még az intézet felvirágzását, a nevelés-oktatás áldásos sikerét vajmi kevéssé biztosítottuk. A hivatása magaslatán álló lelkes tanító a legszerényebb tanhelyiségben, talán egy öreg fa árnyékában, krétával a kezében, de gazdag ismeretekkel a fejében s a gyermek és a nemzeti cultura iránti rajongó szeretettel szívében csodákat művelhet. Oly ellenállhatatlan vonzerőt gyakorolhat mindig háladatos növendékeire, hogy azokat nemcsak kényszerrel nem lesz szükség az iskolába tuszkolni, hanem még a szülők sem bírják otthon tartani.

Ilyen bűvös hatást gyakorolhat a lelkes tanító nemcsak növendékeire, hanem ezek által közvetítőleg magokra az iskolától eddig idegenkedett szülőkre is, mert nincs oly rideg, nincs oly fásult szülői szív, mely ne örülne gyermekének szép ismeretekben, nemes erkölcsökben s munkaszeretetben való gyarapodásán... Ilyen bűvös hatással lesz lassankint egész környezetére, ha nemes mesterségében a tökély bizonyos fokára emelkedett, amint a költő oly szépen mondja: „Mikor a rózsa magát felékesíti, a kertet is ékessé teszi.”¹²⁶

Hogy az ily tanítóknak collegialis, őszinte, nyílt szövetkezése mennyire emeli a hivatali buzgóságot, a tanítói kar erkölcsi súlyát s minden jóknak becsülését, ki merné azt tagadásba hozni?

Hogy a tanító szép hivatásának ezen színvonalán megállhasson, hogy a tanítói kar a haza, egyház, és társadalom által kijelölt díszes állását megőrizhesse és feláldozó és becsülettel végzett munkáját minden irányban siker koszorúzhassa, erre kétségen kívül legbiztosabb eszköz a tanítók egyesülete.

Hála a gondviselésnek, eljött az idő, midőn a mi legsajátosb viszonyok közt fejlődő megyénk területén is - hol a népoktatási törvény csak szórványosan talált egy-egy képzettebb néptanítót, hol a felekezeti hatóságok csak lassanként és fokozatosan rendezhették tanítóképző intézeteiket; tehették valamivel élhetőbbé a tanítói állomásokat - igenis eljött már az idő, hogy megyénk területén is szervezhessünk egy általános tanító-egyesületet.

Sohasem voltak kedvezőbbek erre a politicalai és egyházi viszonyok, mint most. Maga a közoktatás terén is szabadelvű, alkotmányos érzelmű és áldozni is kész kormányunk, első sorban mélyen tisztelt közoktatásügyi m. kir. miniszter urunk hívja fel erre a népnevelés szerény napszámosait: maga áll élére az összes tanító-egyletek üdvös működésének, midőn alkalmat nyit egy országos tanítói képviselői közgyűlésnek az ország szívében, államköltségen megtar-

¹²⁶ „Wenn die Rose sich selbst schmückt, sie schmückt auch den Garten” (Rückert, Friedrich)

tására, milyenre civilisált országokban példa nincsen; hol alkalma legyen az ország különböző tanító-egyleteinek képviselőik által egymással érintkezni s a fontosb nevelés-oktatási kérdéseket megvitatni.

Ilyen kedvező konstellációk közt collegialis bizalommal híjuk fel megyénk minden ügybuzgó tanítóját és tanítónőjét, hogy csatlakozzék a megállítandó alapszabályzat értelmében szívvel-lélekkel alakuló testületünkhez és egész eréllyel dolgozzék maga és egyszersmind pályatársai további fejlesztésén; az iskola és a tanítói kar érdekeit közös erővel, kellő nyugalommal, de férfias eréllyel minden irányban képviselje és ott, ahol szükséges, oltalmazza meg.

A mi egyesületünk csendes és bizalmas, mondhatnám, családi körébe vonulhatnak meg kedves pályatársaink a külső élet izgató napi kérdéseinek zajától, melyek csak kedélyöket zavarják és ítéleteiket tehetnék elfogultakká: avagy ami ennél sokkal rosszabb, sokszor ellenkezésbe hozhatnák előljáróikkal és sokszor magokkal a szülékkal: mindkét esetben úgy az iskola érdekének, mint saját tekintélyének rovására.

Nagyon helyesen mondja korunk egy híres német paedagogusa (Dittes), a tanítóknak valódi, őszinte barátja: „igen, vegyen részt a tanító is az ország és a nemzet közügyeiben: de kellő nyugodtság- és tárgyilagossággal, kerülje a political pártok küzdelmeit. Ne feledje, hogy a tanító fő politicája az ifjú nemzedék nevelése. Legyen mindenben óvatos, eszélyes, előrelátó és sohase tegye ki magát haszontalan hajótörésnek!”

A valódi humanitas minden szép, igaz és jó szolgálatában vezesse megyénk ügybuzgó tanítóit és a mi új együletünket is, és törhetlen erővel teljesítse a rábízott nehéz missziót, a nemzeti cultura felvirágzásának bár szerény, de alapvető nagy munkájánál.

Gáspár János beszéde az Alsó-fehérmegyei Tanító Egyesület 4. közgyűlésén¹²⁷

1886. május 1.

Midőn szerencsém van nemes Alsófejér megye tanítóegyesületének tisztelt tagjait, kedves üggyársaimat, a köznevelésügy marosújvári lelkes barátainak szíves meghívására itt, e vendégszerető helyen szívemből üdvözölni, - engedjék meg nekem néhány futó pillantást vetnem népoktatási helyzetünkre.

Mióta népoktatásügyünk rendezését a magyar kormány és a magyar törvényhozás annyi század után kezébe vette; egy szebb jövő megalapítását célzó, sok részben még ideális népoktatási törvényeket megalkotta, s a végrehajtással megbízott kormány a szintén sokban ideális tantervet közrebocsátotta: el kell ismernünk, hogy a népiskolai tanítás és nevelés ügye ország-szerre szép reményekre jogosító lendületet nyert; a régi kezdetleges népiskolák újjászervezése, hiányzó létesítése, a tanítóknak a modern paedagógia szellemében leendő kiképzése s a legszükségeseb tanszerek előállítása körül öröndetes tevékenységet látunk hazánk minden vidékén.

De meg kell vallanunk azt is, hogy a közvélemény érezvén a százados mulasztást, népünknek az európai culturával immár tarthatatlan elmaradását, az 1848-ki nagy átalakulás és az alkotmány visszaállításával előállott nagy fontosságú culturfeladatokat, melyeket születési, vallási és nemzetiségi különbségek folytán még szakadozott társadalom egymaga nem oldhat meg, - tekintetét a nemzet népoktatásügyének serény munkásaira vetette, s tőlük immár nemcsak annak az ideális tantervnek pontos végrehajtását, a nép gyermekeinek szükségévé vált ismeretek elsajátíttatását, vallásos és erkölcsös, dolgozni s a nyert ismereteket értékesíteni tudó derék polgárokká nevelését követeli, hanem a társadalom regeneratiojának nagy munkáját is részben tőlük várja... A közvélemény fáradhatatlan az új meg új kötelességek kitalálásában. Nemcsak új és nehéz (elismerem, bizonyos határig szükséges) tantárgyakkal kívánja szaporítani a népiskola különben is tömött tantervét, milyenek az egészségtan, mezei gazdaság, házi ipar és kézi ügyesség gyakorlása, a felnöttek oktatása, más ajkú polgártársainknak az állam hivatalos nyelvére való tanítása; hanem legújabban még a katonai ismeretekbe való begyakorlás és a hadkötelezettség s a népfelkelési törvény érdekében iskolai zászlóaljok alakítása is a tanító feladata lenne, tiszthelyettesi rang, örmesteri fizetési reputatio kecsegtetésével stb. Hiszen hazánk nagy költője mondja, „hogy Magyarországot még egyszer meg kell hódítani, s ez a hadviselés a néptanítókra vár!”

Valóban a magyar állam, az egyház, társadalom és család oly sok és magasztos célt tön a mái néptanító elé, oly szélyes kötelességeket és önfeláldozó munkát követel tőle és iskolájától és oly társadalmi bajokért teszi felelőssé őket, hogy a mindezen magasztos célokért lelkesülő higgadt szakférfi is aggódni kezd, ha vajon az ifjú lelkesedés, a lángoló ügyszeretetet, az ernyedni nem tudó munkakedv s a fáradsággal szerzett szakismeret és képessé tudnak-e tenni mindezek megvalósítására.

És önkényt felmerül előtte a kézfekvő és zsibbasztó kérdés: hogy vajon az állam, a társadalom, egyház és család mely ily bőkezű a kötelességek osztogatásában, mely sajgó sebeit a

¹²⁷ A Bethlen Dokumentációs Könyvtárban

népiskola által kívánja gyógyítani, mely az országra ijesztő mérvben növekedő gazdasági, ipari és kereskedelmi válság könnyebb elhordozása tekintetéből a népiskola növendékeit az okosabb kerti és mezei gazdaság ismeretébe, a házi ipar, kézi ügyesség gyakorlatába is óhajtja bevezetni, s a munka iránti érdekeltséget nemcsak felkölteni bennük, hanem annak végrehajtásánál szükséges ügyességekre és műfogásokra is megtaníttatni. Mondom, vajon amaz iskolafenntartó tényezők mindezen súlyos kötelességek teljesítésére nyújtanak-e magok részéről néptanítóinknak távolról is megfelelő segínyt, vagy bár tűrhető anyagi támogatást?

Legyen szabad e kérdésekre röviden felelnem. Hogy mily mérvű anyagi támogatásban részesülnek pl. megyénk néptanítói az iskolafenntartó hatóságok részéről, elég a lefolyt tanévi hivatalos adatokra szorítkoznom, melyek szerint a tanítói fizetések átlaga még az állami iskoláknál sem haladja meg a 496 frt. 16 krt; a r. cath. tanítók fizetés átlaga volt 334 frt. 82 kr., az ágost. hitvallásúaké 274 frt. 40 kr., a g. catholicusoké 177 frt., 32 kr., és a g. keletieké 129 frt. 52. és a két utóbbinál még e szerény alamizna sem egészen biztos rovatál a felhajtás kellemetlenségeivel keserítve.

Fölösleges rámutatnom ama szerény támogatásra is, melyben minket avagy csak az iskolaépület helyreállítása, szerény berendezése, a tankötelesek rendes iskolába járatása, a legszükségesebb könyvek és tanszerek beszerzése körül megyénkben (a városok és egypár község kivételével) a községi és egyházi előjáróságok, iskolaszékek részesítenek... Ehhez sok kis községben még az a szomorú anomália is járul, hogy lakosait a régi jobbágyi időben 2-3 töredék felekezet- s megannyi nemzetiségből alapították, s ma már mindenik féltékenyen őrzi anyagilag nem segíyezhető szegény iskoláját, a helyett hogy egyesült erővel tartanák fenn a törvény és a kor követelményének megfelelő s a hazaszeretetben is erős közös iskolát? Nem vádképpen mutatok én az ilyen anomáliára, hiszen nekem félszázadra nyúló nevelői pályámon rég meggyőződésemmé vált, hogy egyedül a szakképzett, hivatása iránt rajongásig lelkesedni tudó s növendékeit igazán szerető tanító teszi az iskolát virágzóvá, minden irányban áldásossá, bármely jellegű s bármely tannyelvű legyen is az. Csak a mindennapi kenyeret is nélkülöző és jobb sorsra érdemes tanító helyzetén hajlanék a felhozott sajnós körülmények között segítni.

Említsem-e a Család részéről nyújtott segínyt és támogatást? Fájdalom, még e részben alig a kezdetnél vagyunk!, pedig a család és iskola annyira egymásra vannak utalva; annyira szükség van mindkettőnek a kölcsönös támogatásra, hogy mind addig sem a családi, sem az iskolai nevelés sikerülése biztosítva nincs, míg nem bírjuk a Család és Iskola közt tátongó űrt áthidalni; míg e két fontos intézmény működését egyöntetűvé nem tesszük. Mely nagy műnek fokozatos kivételére vállalkozott erdélyrészi egyetlen nevelés oktatási közlönyünk a Család és Iskola - s melynek lobogója alatt nekünk is szent kötelességünk mindent megtenni előzenységünkkel, szolgálatkészségünkkel és tapintatos bánásunkkal a Család támogatásának megnyerésére.

Azonban a fönnebb jeleztem sokoldalú feladat: egy férfi minden tehetségét, ügybuzgalmát és szorgalmát igénybe vevő óriási munka, melyet a haza, a társadalom s a ránk bízott nemzedék jövő boldogsága tőlünk követel, egy percre se csüggyessen el; sőt annál inkább ösztönözzön az önképzésnek s ez által magunk és az egész tanítói kar szellemi emelkedésének és tekintélye gyarapításának nagy és nemes munkájára. És a mire e részben talán elmélkedéseink s tanulmányaink útján, a rendelkezésünkre álló csekély eszközök mellett biztosan el nem juthatnánk, megnyílt a nemes versenytér tanító-egyletünknek a megye minden vidékére kiterjedő önképző köreiben, hol már is a praxisban gyűjtött tapasztalatainkat, egy s más tanmód és taneszköz iránt netán felmerült kétségeinket kölcsönösen kicserélve, a komoly munka az egész vonalon megindult; melynek néhány érett gyümölcsét, az ország minden tanító-egyletét élénken foglal-

koztató közfontosságú tantételeket szerencsénk volt mostani közgyűlésünk programjába felvenni, s alkalmat nyújtani, hogy a tisztelt ügytársak azokhoz higgadt méltósággal hozzászólhassanak s a küszöbön álló III. országos tanítói képviseleti közgyűlés elé a tárgyak fontosságához illő és szerény népiskoláinkban is végrehajtható alakban terjeszthessük.

Igen, uraim, a külön-külön gyenge erőknél egyesülése: tömörülés az önmívelődés, a nemzeti cultura s a jövő nemzedék boldogsága nagy céljainak kiküzdésére; a nemes verseny, az egy-máshoz tartozás boldogító érzete, a közös cél és közös munka nemes ambitioja csodákat művelhet! Ott van az Eötvös-alap és a Tanítók Országos Árvaháza fényes példaul, melyeket pedig a tanítóknak csak pár ezere hozott létre!

A járási körök és központi választmányunk félévi tevékenységéről a titkári jelentés adván bővebb tájékoztatást, ezzel tanító-egyesületünk negyedik közgyűlését megnyitom.

Szemelvények az olvasókönyvekből

A kóró és a madár¹²⁸

Volt egyszer egy kóró, rászállott egy kis madár, s azt mondta neki:

- Kis kóró, ringass engemet!”

- Nem ringatom biz én senki kis madarát.

A kis madár megharagutt, ment, mendegélt, egyszer megtalált egy kecskét.

- Kecske, rágd el a kórót!

Kecske nem ment kóró rágni, kóró sem ringatta a kis madarat. Megint megharagutt a kis madár, ment, mendegélt, talált egy farkast.

- Farkas, edd meg a kecskét!

Farkas nem ment kecskét enni, kecske nem ment kórót rágni, kóró mégsem ringatta a kis madarat. Megint ment, mendegélt a kis madár, megtalált egy falut.

- Falu, kergesd el a farkast!

Falu nem ment farkast kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, kóró mégsem ringatta a kis madarat. Megint ment mendegélt a kis madár, megtalált egy tüzet.

- Tűz, égesd meg a falut!

Tűz nem ment falu égetni, falu nem ment farkast kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, kóró mégsem ringatta a kis madarat. Megint ment, mendegélt s talált egy vizet.

- Víz, oltsd el a tüzet!

Víz nem ment tűz oltani, tűz nem ment falu égetni, falu nem ment farkast kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, kóró mégsem ringatta a kis madarat. Megint ment, mendegélt s talált egy bikát.

- Bika, idd ki a vizet!

Bika nem ment víz inni, víz nem ment tűz oltani, tűz nem ment falu égetni, falu nem ment farkas kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, kóró mégsem ringatta a kis madarat. Megint ment, mendegélt, talált egy furkót (fütykös).

- Furkó, üsd agyon a bikát!

Furkó nem ment bika ütni, bika nem ment víz inni, víz nem ment tűz oltani, tűz nem ment falu égetni, falu nem ment farkas kergetni, farkas nem ment kecske enni, kecske nem ment kóró rágni, kóró mégsem ringatta a kis madarat. Megint ment, mendegélt, talált egy kokast (kakas).

- Kokas, kapd el a férget!

Szalad a kokas, kapja a férget, szalad a féreg, fúrja a furkót, szalad a furkó, üti a bikát, szalad a bika, issza a vizet, szalad a víz, oltja a tüzet, szalad a víz, égeti a falut, szalad a falu, kergeti a farkast, szalad a farkas, eszi a kecskét, szalad a kecske, rágja a kórót: a kóró akkor ringatta a kis madarat.

¹²⁸ Arany Julcsától (Gáspár János közlése)

A hólyag, a szalmaszál és tüzes üszök¹²⁹

Egyszer volt hol nem volt, még az óperencián is túl, volt egy szegény ember, annak egy kis malaca. A malacot megölte, hólyagját felkötötte a kandallófára, a füstre. A szegény hólyag ott sírt a füstön, ette szemét a füst sokáig; egyszer azt gondolta, hogy bizony jobb lenne elszöknie. Úgy is tett, elszökött, elment utazni. Ment hetedhét ország ellen, s amint mendegélt, megtalált egy szalmaszálat, s ez kérdi tőle:

- Hova mégy, te hólyag koma?

- Megyek - felel a hólyag - hetedhét ország ellen, mert gazdám füstre tett, s nem állhattam tovább ki.

- Nohát, menjünk együtt - mond a szalmaszál. Mentek, mendegéltek hetedhét ország ellen, megtaláltak egy tüzes üszköt, ez is kérdezi:

- Hová mentek, szalma koma?

- Megyünk hetedhét ország ellen, mert hólyag koma nem állhatta tovább a füstöt.

- Nohát, megyek én is veletek.

Mentek, mendegéltek hárman, nemsokára egy nagy vízhez értek. Ott tanácskoztak, hogy menjenek által. A hólyag koma kapta magát és átgördült a vizen. A szalmaszál is elkezdett úszni, de mikor a víz közepére ért, a tűz elkezdett sírni, és kérte a szalmaszálat, jöjjen vissza, s vegye fel őt a hátára, vigye át, mert különben a vízbe fullad. A szalma megszánta szegényt, visszamenván hátára vette. Mikor a víz közepéig értek, a szalma elégett, a tűz beléfulladt a vízbe. Ezen hólyag koma olyat nevetett a tulsó parton, hogy mindjárt kipukkant.

¹²⁹ Arany Julcsától (Gáspár János közlése)

A Szkerisorai jégbarlang Alsófejér-megyében

A magyar királyi kincstári uradalomhoz tartozó szkerisorai erdőszertanyától pár órai lovaglás után elértünk kirándulásunk céljához, a Bihar hegység keleti oldalán fekvő híres jégbarlanghoz (oláhul: gyecár), melyet előlünk eddig egy szép kis fenyves takart el. Lovainkat legelni bocsátók, s magunk a gyönyörű erdőcske nyomtalan ösvényén megindulánk. Néhány perc múlva egyszerre csak egy borzasztó mélység tátongott előttünk, melynek fenekéről fehér hó csillámlék fel, zöld bokor- és mohakeretben. A mélység majdnem kerek, 30 öl széles; három oldalán 25 öl magas függélyes sziklafalak emelkednek, csak északi oldalán lehet belébocsátkozni. Ott t. i. a sziklafalból másfél láb [széles] és 9 öl hosszú menedékes kőpárkány áll, balján sziklafal emelkedik, jobbján karfa nyúlik el sziklába illesztett dorongokkal, mint ingatag lépcsőkkel. A falhoz erős hágcsó van támasztva, melynek 43 lépcsőjén a mélységbe szállván egy hómezőt értünk, melyen át a barlang pitvarának fenekére jutunk. A hágcsóval átellenben egy folyosó nyílik, melynek kapuja 30, belső ürege 60 láb magas. A kapun bémenvén, egy kerek csarnokba jutunk, melynek boltozata csaknem szabályos kupola, átmérője 28 öl, fenekét néhány öl vastag jéggréteg fedi be. A jég augustusban olvadni kezd: mi september elején még kevés olvadást találtunk, de e hónap vége felé rendszeren néhány hüvelyk mély víz áll rajta; télen pedig a hómezőig, sőt még magasabbra felnő; ilyenkor nem lehet a barlangba ereszkedni. Tavasz felé ismét fagyni kezd a víz, s június elején már járhatóvá lesz a barlang. A csarnok bal és jobb oldalán egy pár magában álló jégoszlopot találtunk. A barlang falai meztelen mészkőből állanak, csak helyenként vannak jégkristályokkal bevonva. A jégoszlop baloldalán, a bejárástól éjszakra, egy mély üreg van, mely fölé a jégtalaj hajlik, s melybe az olvadozó jég vize lefoly. Kulmer erdősz kötélhágcsókon elsőben 10, azután 40 ölnyire bocsátkozott le amaz örvénybe, mégsem érhetette fenekét. Az üreg, amennyire a lecsepegő víztől gyakran elalutt gyertya világánál kivehette, lefelé nagyon kitárul, mintegy a barlang alsóbb emeletéül. E mélység falait is jég borítja. Az első csarnokból, melyben még némileg dereng a napvilág, jobbra egy 7-12 öl széles sziklafolyosóba jutunk, de már csak fáklyákkal: feneke 6 lábbal alantabb van, mint a csarnok és szintén vastag jéggel borítva. Az egész folyosó 27 öl hosszú: elején egy kürtőforma nyílás szolgál felfelé, azután mindinkább törpül. Falai és boltozata gyönyörű jégtűkkel és kristályokkal vannak bevonva, úgy, hogy a sziklafalból semmi sem látszik. A jégkristályok részint 3-4 hüvelyk széles lefüggő rojtokká, részint óriási kárfiolhoz hasonló alakokká tömbösülnek. E felséges kristályfalakon a világosság sugarai megtörődven, nem győztük eléggé bámulni a tündéries folyosót. Ámde még ennél pompásabb részlete is van a barlangnak. Ez az utolsó és jóval mélyebben fekvő csarnok, az úgynevezett templom, majdnem egészen kerek, átmérője 10, legnagyobb magassága 11 öl. Fenekét hasonlóan vastag, sima jég borítja; falait részben jégkéreg vonja be; a kiálló szikláról s a boltozatról kötej¹³⁰ és cseppkő-csapok függnek le, mind jéggel burkoltan, mintha a boltozat egyetlenegy folytonos jégdíszítmény volna. Schmidl budai tanár, a mi kalauzunk, ki az osztrák birodalom csaknem mindenik barlangját megvizsgálta, azt állítja, hogy egyiket sem lehet a szkerisoraihoz hasonlítani; kivált utolsó csarnokának jégdíszítménye mindent felülmúl, mit e tekintetben a barlangvilág felmutathat. A csarnokba szolgáló lépcsők mellett 9-10 láb magas, jégkristályokból alakult négy oszlop, odább 12 hasonló, de kisebb emelkedik; azután 2 öl széles teknő következik, túl rajta egy nagyobb jégdomb van, melyen és körulte 6 nagy és 50 kisebb jégoszlop áll. E gyönyörű csoportot oltárnak nevezik. Ez oszlopok csaknem mind

¹³⁰ Kötej vagy tejmészke, finom fehér mészföld, mely vízzel keverve tejszínű (Gáspár János jegyzete)

buzogányalakúak, tetejőken gyakran kis csészeforma mélyedés van; a legmagasb hasonló egy fátyolozott ülő nőhez. A végső csoport mögött a barlang falát számtalan, lefüggő jégszalag borítja, melyeken a veres mészkőfal átlátszván, a jég rózsaszínű szövethez hasonlít. Az oszlopok merőben vakító fehér jégből alakultak, cseppkőbél nélkül, tehát tökéletesen átlátszóak, s a mögöttük felállított fáklyák vagy mécsek oly bűbajos hatást okoznak, melyet lehetetlen leírni. Az ünnepélyes percben egyik pajtásunk önkénytelenül elkezdé a „Hazádnak rendületlenül” szózatot hangoztatni, melyet az egész társaság s a tündérbarlang ezerszeresen visszhangoztatott.

Vasér völgye Máramarosban

(Suliguli, temető falu nélkül)

Máramaros délkeleti szögletében, Borsa táján ereszkedtünk le az erdélyi galaci hegygerincről a regényes vissói völgybe, közel az ötezer lábnyi magas szép Pietrósához, melyet alól élénk zöld bükkös, derekán sötét fenyűkoszorú övezett. Festőileg emelkedtek ki ebből a kopasz, szürke csúcsok, melyeknek észkos¹³¹ lejtőjén még most augusztus 10-én is hó- és jégfoltok fehérlettek... A gyönyörű, most szűkebb, majd nyitabb völgyen le, Mojszin népes oláh falut elhagyva, a kies fekvésű Felső-Vissóra érkeztünk, mely, mint a kincstári fakezelés egyik központja, kis városnak is beillenek csinos házaival, iskoláival és templomaival. Környéke gazdag savanyúvizekben; egyik völgyét a nép éppen „borvölgy”-nek nevezte el. A főforrás vize kellemesen hűtő savanyú, s arról is érdekes, hogy szénsavas meszet rakván le a körüle levő falevelekre és fűszálakra, csinos kövületeket alkot.

De ki egyszer Felső-Vissón van, teheti-e, hogy a Vasér (németesen: Vasser) regényes völgyen a világhírű Suligulit s a hozzá közel levő erdősz telepet meg ne látogassa! Mi is elhatározók, hogy oda kilovagoljunk. - Korán reggel megindulánk a keleti határhegyeken eredő s tutajozásra szabályzott, kanyargó havasi patakon és ennek festői szép völgyén fel, s öt órai sebes lovaglás után értünk célunkhoz. Az ide-oda kanyargó kedves völgy erdőkoszorúzta hegyfalvaival sokban hasonlít a Szamos radnai völgyéhez, csak hogy nagyobb szerű, az erdők (fenyű, bükk, kőris, tiszafa, mogyoró stb. vegyesen) igen nagy gonddal nevelve, nem mint ott, s általában az egész völgy több változatossággal bír. Főleg megragadó fele-úton túl egy kis tágasabb s bezártnak látszó része, mely fölött magasan s féloldalt bekerítve állt a komoly és sötét fenyves, rajta itt-ott elszórva a bükk- és mogyorólombok világosabb színű foltjai. - Az út e bájos völgyen fel mindenütt kitűnő, derék hidakkal fölszerelve.

A híres Suliguli forrása egy negyedóránnyira esik balra az úttól egy hasonló nevű igénytelen fenyves hegy lejtőjén, egészen elzárva a világtól. Egyszerű fedél alatt, még egyszerűbben összetakolt forrásból sustorogva bőven ömlik ki a föld legerősebb savanyúvize. Ha borral félig töltött poharat tartasz a csorgó alá, mint a tej fehéren habzik ki, s a hozzászokottaknak is nehéz egy jó pohár tiszta savanyúvíznek kiürítése. A Suliguli tán egyedüli vetélytársa a világhírű borszéki savanyúvíznek, sőt ennél jóval erősebb; de megvallva az igazat, van egy kis kellemetlen utóíze, míg a borszékinek íze nincs. Fürdőül nem igen használják. Ottlétünkkor minden fürdőkészület egy fészerből s benne egy pár fakádból állt, melyekhez a savanyúvizet kövekkel melegítették. Annál nagyobb az üvegekben való használat, mely évenként több ezerre megy; különösen Gácsbonba visznek sokat. Az évi jövedelmet, úgy hallottuk, bizonyos tanügyi alapul tőkésíti a kamara.

Pár óránegyedre van ide egy gyönyörű szűk völgykebelben a „Fajna” nevű kamarai telep, körülvéve a legszebb fenyvessel, minőt valaha láttunk. Csinos erdőszlak van itt, továbbá gabonatarak, malmok, kovácműhely stb. Roppant mennyiségű fenyűt gyűjtnek ide télen át, hogy majd vizen bocsássák le Szigetig, s ott sóval megrakva Szolnokig, Szegedig szállítsák. A faszállítás eszközlésére itt a szűk völgyekben nagyszerű zsilipek vannak állítva, hogy csekélyebb víz idején a völgyek patakjait felfogatva, az egyszerre megzúdított víz árja a felhalmozott fakészletet tova ragadhassa... E zsilipek a patak medrét eltorlaszoló óriási gerendákból s

¹³¹ északi oldalra eső (erdélyi tájszó)

közéjük szorított kövekből művészién készült gátokra vannak alkalmazva. A magános völgyekbe ekképp felszorított folyvást rengő kristályvizű tavak, körülvéve örökzöld fenyűkoszorútól, gyönyörű látmányt nyújtanak a szemlélőnek.

Nem messze a fajnai kis teleptől regényes ponton egy magányos temető áll, melyet legérdekesebben hazánk egyik jeles írójának saját szavaival mutathatunk be: „Kisdéd, négyszegűen kiirtott tér ez a fenyűrengeteg közepében; benne egyetlen meghagyott óriási fenyűszál, közepében a nagy kereszt, s alatta az apróbbak a mellettük domboruló sírhalmokkal. És e temetőnek faluja nincsen. - Munkások, kik távol vidékről jövének, a lezuhanó fa által agyonüttettek; tutajosok, kiket az ár elsodort, vagy egy később jövő tutaj szétzúzott, - fekszenek az alig jelölt sírokban. Utódaik, kedveseik távol vidékeken siratták el őket, s tán nem is ösmerik azon helyet, hol a család feje vagy reménye örök álmát alussza. E sírokra könnyüket nem hullatott senki.

Senki? Hát mik azok a harmatcsöppek, melyek e sírvirágok kelyhét megülték, ha nem az anyatermészet könnyűi, melyekkel e keblén növelt gyermekek sírját megöntözi? ... Nem írhatom le, mennyire meghatott e temető látása. Valami vágy lepett meg, hogy ha meghaltam, ide, e látogatatlan helyre temessenek. Távol a világ romlott rétegeitől oly édes lehet ez öröknyugalmú helyen pihenni...

Reggel volt, midőn gyalog vitt el útunk; a bokrokon fülemilék és havasi pintyek ültek s oly édesen zengették a temető bokrain dalaikat, mintha kihívás akart volna lenni az emberekhez, hogy hasonlítsák össze e nyári reggel havasi élveit a városi nyári nap porlepte szépségeivel. A havasi patak lábainknál csattog; a lég oly üde, hogy mellünk falánkul szívja be, s alig tud vele eltelni.”

A Szent Anna tava

Hegyeinken, főleg a Kárpátok erdőkoszorúzza völgyületeiben az ott leomló eső- és hóvízből számos, kisebb-nagyobb kristálytisza tó alakul, melyeket a nép tengerszemeknek nevez, abban a balhiedelemben, hogy a tengerrel közlekedésben állnak. Ezért feneketleneknek tartja, s képzeletében olykor bennök a tengeren széttört s ide felvetődött hajódarabokat keres.

Erdély legünnepelebb ilyen tengerszeme a Szent Anna tava az olt-feketeügyi hegykaron, névszerint a Csíkot Háromszéktől elválasztó vonalon, a bükszádi és tusnádi fenyvesek érintkezésénél. Július 22-kén (1841.) gyönyörű nyári napunk volt. Délelőtt fiatal úti pajtásainkkal a bükk és nyír borította Bálványoshegy órjái várromjait, a pogány ősök e sasfészékét, majd a közellevő Büdöshegy híres kénbarlangját tekintettük meg. Alig félórára a kénhegy aljától forr a kovásznai pokolsárhoz hasonló piszkos kénsár, az úgynevezett fortyogó, melyben csúzos, kösvényes betegek füröszték tagjaikat. Itt mi is megpihentünk, s délután 4 óra tájban a tó felé indultunk. Előttünk mindenfelé csak rengeteg őserdők; a napot órjái bükkök s fenyűk lombjai takarják el. Útunkból, ösvényünkől csakhamar kifogyunk, lépteink nyom nélkül enyésznek el a fűben. Sehol emberi lélek vagy lak, csak az agg bükkök oldalába metszett útmutató keresztetek és szentképek jelölik a két órányi utat, melyen itt-ott egy-egy százados vagy ezredes kidőlt fa hajta keresztül a fejét. A nesztelen magányban mind föllebb-föllebb haladtunk, míg végre egy cukorsüveg alakú hegycsúcs emelkedék előttünk, melynek rejtélyes kebelét erdők takarják. Lépteinkre mintha döngene a föld, mi az egykori tűzokádó hegy jeleire mutat. Amint föllebb haladunk, a falombok nyílásain át egy tölcseralakú mélyedés kezd elénk tünedezni, mely amint a sűrű árnyas fák közt lejtünk, közben-közben csillogó sugarakat, meg-megvillanó szikrákat vet felénk. Csalódásunkat nemsokára még gyönyörűbb valóság váltja fel. A sűrűség ritkulni kezd, s íme, a tűzszikrák helyett egy szelíden hullámozó kristálytisza tó tükre tárul fel előttünk, melyet zöldellő erdők alja szegélyez. Tündérszépségű látvány, fősleges játéka a természetnek! Egy smaragd keretbe (ráma) foglalt gyémánt; ezüsttükör fenyvek koszorújában.

A nap már-már hanyatlóban volt, midőn az egykori tűztölcser aljába, a tűz szívalakú tükréhez érkeztünk. A tölcser merészen emelkedő falait fenyűk és bükkfák sötét lombjai borítják; a tó minden oldalról be van kerítve, nyílás sehol, a víznek ki- és befolyása nincs. Beléptünknel a lankás parton egy szerény kápolna és remetelak emelkedik; tovább a tó partját szegélyező ölnyi széles út szélén bizonyos távolra felütött keresztetek s a hegy kövéből emelt oltárok, megannyi szent jelei a búcsújárásnak, mit a székeltek Szent Anna napján itt szoktak tartani.

Míg a tájék leírhatlan szépségében gyönyörködünk, a nap teljesen leáldozott. Körülünk egy lélek sem zavarja az ünnepélyes csendet; a fenyvesek lakóinak sem hallszék nesze, - csak a fáknak az esti szellővel játszó halk moraja susogá búcsú-fohászat... Ideje lőn éji tanyáról gondoskodnunk. Az úti pajtások egy része zöld ágakból egy kis lugast (levélszín) font, más része száraz gallyakat szedett, a harmadik egy-egy szurkos fenyűt gyújtott meg szövétnekül, vagy a tarisznyákat oldá meg. A ropogó tűznél víg csevegések közt költöttük el az egyszerű vacsorát. Italunk a tó kristályvize volt, mely a legtisztább esővízhez hasonló....

A hives és csillagos éj a roppant tűz mellett hamar tölt el. Korán reggel sajátságos tüneményre ébredtünk. A tó tükre fehér sűrű köd ült, mely csakhamar festői fellegalakokban emelkedett fölfelé. A kelő nap sugarai átrezegvén rajtok, leírhatlan ragyogással önték el, s a környező zöld fenyves ormait arany-pártába szegélyezék. E gyönyörű látvány élvezése után mi is óránk mutatójára tekintve, megindulánk a tó partját övező úton, biztos tudomást szerzendők kerületéről. Útunk fél óra és három percre terjedt, vagyis 2500 lépésre... Ami a víz mélységét

illeti, szélein egy darabig lábolni lehet, azontúl 7-8 ölnél nem több, s így alakulását nem a tengernek, hanem a hegység havazásának és esőjének köszöni...

Nemsokára búcsút mondánk a gyönyörű tónak s a meredek fenyves oldalon vissza-visszapillantva kimászván, a tetőn Csík felé vevők útunkat. Alig óranegyedre egy majdnem a Szent Annához hasonló fekvésű nagy tóhelyhez értünk, mely egykor oly fönséges lehetett, mint amaz; most tartalma leszivárogván, ingóványos mohszőnyeg borította be, ezért mohostónak nevezik. Egyik szélén igen jó, csak kissé fenyűízű forrás buzog fel. Ki tudja, nem e leendő sorsa valamikor a Szent Anna tavának is?

A Tátra-hegység és a Lomnici csúcs

Az egész éjszaki Kárpát-hegység középpontját, mintegy koronáját, az élesen elkülönített, nagyszerű Tátra-csoport képezi Liptó és Szepes megyében. Egy 2500 láb (=790 méter) magas fennsíkról emelkedve, délről a Vág felső folyása, nyugatról az Árva-, éjszokról a Dunajec, délkeletről a Poprád vizei öntözik tövét, és így az összes Tátra-csoportot eme négy folyó választja el a többi Kárpáttól. A roppant hegytömeg nyugatról keletre 20 mérföld hosszúságban, délről éjszakra 6 mérföld szélességben, valami rendkívüli és meglepő szép látványt nyújt nagyszámú, egeket verdeső gránit-kúpjaival, szakadozott keskeny völgyeivel és festői havasi tavaival.

És mennyi szebbnél szebb táj kínálkozik az útasnak eme völgyeken és magaslatokon, most kényelmes úton, majd gránithalmazokon, függélyesen égne meredező szirteken kúszva! Itt látjuk a regényes fekvésű felkai tavat 5200 láb (=1643 m) magasságban! Ha ide fáradtál, meg nem bánod, mikor a kopasz sziklák között, mint üst fenekén, előtted terül el a híres virágos kert, melynek száznál többféle, legszebb színekben pompázó nyílt virágai fognak rád mosolyogni, mintegy kérdezve: „találd ki, hogyan élünk mi meg oly magasban, melyben másutt a növényélet már megszakadozik, s a törpefenyűnek nyoma sincs, csupán a moha némely fajtái küzdenek a dermesztő hideggel? Amott látod az öt tavat, mint megannyi tengerszem; továbbá a sárga, veres, fehér, zöld tavakat.... Jobbról a Lomnici, balról a Szalóki csúcsok állanak mint óriás magasságú oszlopok; kettőjük közt nyúlik el a középgerinc számtalan, hóval futtatott fényes csúcsaival. A padlázat a természet örök munkássága által darabokra zúzott és egymásra hányt gránitsziklákból áll, melyek között nagy robajjal zuhog le a Tarpatak (Kahlbach) néhol szelídebb, másutt szilajabb vízeséseket alkotva.

E regényes és érdekes pontokat mellőzve, vessünk egy futó pillanatot Tátrafüredre, s onnan emelkedjünk a csúcsok legérdekesebbjére, a Lomnici csúcsra!

A szepesi Tátra legszebb pontján, a „Királyorr” csúcsa alatt 3171 láb (=1001 m) magasságban találjuk Tátrafüredet (németesen: Schmecks), Európa legfestőibb fürdőinek egyikét. Már midőn közeledünk hozzá, mint éjjeli fénybogár tűnedez elé s ismét enyészik el legnagyobb fehér épülete a tőle még mérföldekre távollevő útas szemei előtt. Ha felértünk a gyönyörű fenyvesen át a fürdőbe, pompás kilátás nyílik meg az alatta elterülő, dús vetésekkel terített lapályra, s a húsznál több városra és falura, melyek közt a Poprád kristályhullámai folynak. E szép vidék kelet, dél és nyugat felől a hajnal, délsugarak s a leáldozó nap búcsúfénye előtt tárva van, míg az éjszaki hideg szél ellen az óriás hegyek védik.

És most térjünk rá lomniccsúcsi kirándulásunkra! A központi Kárpátok közt átalán a Lomnici csúcsot tartják a legmagasabb pontnak; a szemnek is úgy tetszik, bár pontosabb mérések után kitűnt, hogy az úgynevezett Gerlachfalvi csúcs néhány lábbal meghaladja a Lomnicit, ez utóbbi 8374 (= 2647 m) amaz 8328 (2632 m) lábnyi magasságig emelkedvén. De e néhány lábnyi különbség mit sem von el a Lomnici csúcs híréből, már csak festőibb alakja- s a könnyebb hozzáférhetőségeért is. Most már a megmászás veszélyei is kevesbülnek, alkalmasabb utakat fedeznek fel s a vezetők is jobban beletanultak kalauzi mesterségökbe. Nem úgy régen! Csak ezelőtt 33 évvel (1841. augusztus 27-én), mikor mi, négy erdélyi ifjú, úgy szólva, kalauz nélkül megmásztuk, csakugyan közvallomás szerint „életveszéllyel” járt. A dolog így történt: Tátrafüreden csak átutazva, hamarjában sem kalauzt, sem vállalkozó társakat nem kaptunk. Elvégre is csak egy tót fickó ajánlkozott, hogy a Lomnictól balra eső, szintűgy főséges öt tóhoz elvezet, mert azt a vidéket jól ismeri; de tovább nem ajánlkozik. Búsan ugyan, de meg kelle rajta nyugodnunk.

Tátrafüredtől az út keletnek visz egy sötét fenyves hús árnyában; alig egy óra, s egy nyílt ormon, a kis gerincen vagyunk, honnan egyszerre a valaha láttam tájképek legszebbike - a tarpataki völgy - tárult fel előttünk zúgó havasi patakával, melynek sebes, szirtekbe csapkodó hullámai hátra-hátra türemlettek, mintha a zúgó folyó visszafelé akarna folyni. A völgy fölött fenn a magas tarpatak-gerinci és öt tói csúcs, oldalt a Szalóki, Lomnici stb., óriás sziklák meredeznek szakadozott oszlopokban. Innen egy fenyűgyökerek és szirtdarabok fonadékából álló alkalmatlan ösvényen le a pompás vízeséshez értünk. Az egész nagy patak egy sziklalapról nagy mélységbe zuhan, miközben cseppjei ezer részecskébe törvén, a napsugarival leírhatatlan színpompában játszadoznak.

Ehhez nem messze, a majdnem járatlan ösvény kétfelé vált; a balra menő vinne a magasan (6568' = 2076 m) fekvő öt tóhoz, melyből a szilaj Tarpatak foly gránitsziklák medrében; a jobbra tartó, de még járatlanabb a Lomnici csúcsra. Az ösvény elágazásánál ismét fölébredne keblünkben a veszteség fájó érzete, ha ily közel a Lomnic elmaradna, annyival inkább, hogy annak egy részéről az öt tót is lehet látni. Még egyszer felszólítók kalauzunkat: „nem tudna-e minket bár az irány felé vezetni, hol feljárni szoktak.” A fickó fejét rázta. Mi mondók: minden áron föl akarunk menni, jöjjen velünk; együtt csak nem veszünk el. Nagy bajjal reábírtuk s mi Isten nevében hozzáfogánk a merényhez, mire, ha visszagondolok, mindig borzadás fog el, s tanácsolni senkinek sem merném. Másztunk és ismét másztunk, s a hegymászásban edzett erdélyi ifjaknak is terhes út fáradalmaikat szirtdarabok mélybe bocsátgatásával, s meg-megállva, a gyönyörű tájkép bámulásával enyhítettük, vagy körülraktuk kalapjainkat a tavasz itt még most nyíló virágaival. A virány itt már egészen havasi jellemet ölt: nagymennyiségű hanga, fekete áfonya, bérci aranyvirág, pártamag, havasi emlénny; a gyopárok, saxifrágák és sedumok, mohok és zuzmók egész serege.

Dél felé följutánk azon pontra, honnan letekintve dél- és délkeletre a legmagasb hegyek is letörpülének előttünk; Tátrafüred felé a vad sziklákban szétszaggatott Királyorr, mögötte a legzordonabb Jégvölgyet körítő gerincek tüntek föl; nyugaton egész pompájában ragyogott az öt tó, megannyi gyémánttükör. Lenn a szepesi völgyben a csinos falvak, sűrű városok, a mosolygó ligetek s a méltóságos Poprád egy nagy tündéerkertnek látszottak; és fölöttünk a még ide is óriási Lomnic, melyen többé semmi növény sem zöldell, s a satnyán tengődő moh is lassanként elvesz, és csak a pusztá, kopár sziklák tornyosulnak a magasba.

Rövid pihenés és falatozás után egész elszántsággal fogtunk a csaknem függélyes, szakadozott gránitkúp megmászásához. A kúp tetejéről számtalan, kopár és meredek, hosszú hasadékok nyúlnak le s tátongnak elénk. Innen túl botjainkat s nélkülözhető terhünket elhányva, a szó teljes értelmében négykézláb másztunk, ügyelve, nehogy az előlmászó vagy egy követ megtaláljon mozdítani, s az utána jövőket agyonzúzza. Egy helyt a végsőig kifáradva oly pontra jutánk, honnan háromnak meg kelle térni. Csakugyan roppant fáradsággal egy sima szirtfalat megkerülve s egy vészes ároknyílásba ereszkedve, rábukkanánk a rendes, de azért korántsem könnyű, feljáró útra. Végre délután két órakor, öt negyedórai keserves kapaszkodás után, elértünk a csúcs legtetejére, és életünkben legnagyobb fáradalmunk, legbotorabb merényünk dicsően jutalmazva lőn.

Itt fenn, a csúcs alig 24 négyszögölnyi (= 86 m²) vadon domboruló síkján, óriási panoráma tárult fel előttünk. Jobbról-balra a meredek sziklafalak és gerincek mély völgyeket választanak el egymástól, melyekből különbféle alakú óriási csúcsok emelkednek. Legközelebből délre Szepes megye bontakozik ki festői szépségében; számos helységét meg lehetne ismerni s az igéző tájképen túl Gömör és Sáros megye kékes hegyvonalai, s még tovább a távol kékjében már csak elmosódott vidékeket vehettünk ki távcsövünk segítségével is. Közvetlenül alattunk a nyugati oldalon, a mély és zordon tarpataki völgy felett a regényes öt tó zöld vize csillog,

honnan a zuhogó Tarpatak szikláról sziklára rohan, azután elenyészik, míg az omladék közül ismét kitör, s végre kígyózó szalagként a róna felé kanyarodik. Szemközt a Lomnici csúccsal éjszaknyugat felé a Királyorr s a Gerlachfalvi csúcs több társaival, legtávolabb a görbe Kriván zárja be a csoportozatot. Errébb látjuk a Lomnicnál csak 18 lábbal (= 5,69 m) törpébb járhatlan Jégvölgy csúcsát.

Éjszakra fordulva, Gácshon hullámos síksága s a fekete Dunajec folyamvölgye tűnik fel; azt mondják, hogy rendkívül tiszta időben jó távcsővel Krakkóig is elláthatni. Kelet felé is számtalan csúccsal húzódik tova a Kárpát bérce. De mielőtt tájékozhattuk volna magunkat, a nagyszerű kilátást egyszerre még nagyobbyszerű természeti tünemény fődé el szemeink előtt. Hirtelen sebes felleghullámok emelkedtek lábaink alól, s minket a szó egész értelmében egy „végtelen tenger” zára el földi hazánktól. A jelenet tündéri volt: a föllegtenger fölött egy új honban valánk; a földet látnunk nem lehet, s itt fenn új nap s tiszta ég derült reánk. Két óráig mulattunk az égiek körében; epedő szomjunk enyhítésére a sziklanyílásokból jéggé tömörült hó-borsókat szedegettünk, - s azon emlékkönyvbe, melyet az eme csúcsot már tizennyolcszor megmászott matheoci¹³² iskolatanító hozott tegnap ide s a vihar ellen megvédendő egy faládácskába rejtve a kőhalom alá helyezett el, - egyik pajtásunk ímez itt született költeményével írók be nevünket:

Lomniccsúcs, augusztus 27-kén, 1841

„A szép természet fényes templomában
Dicső oltár és roppant szirttömeg,
Sötét ormán a felhő áldozatfüst
S tömjén gyanánt az ég felé lebeg,
S felzúgó hangja a völgy csermelyének
Felséges zsoltár s istent áldó ének.
Ez oltárról csupán egy hiánya,
Ormán szelíd fénnel nem loboga
Oltári tűz, istenhez szárnyaló láng,
Hű tiszteletnek fényes záloga:
Itt állunk mi meghatva a világtól,
S így rajta most érzelmek üszke lángol.”

És ezzel négy órákor leindultunk. A lejövetel még bajosabb és veszélyesebb, mint a fölmenetel. Háttal a szirtnek dülve s arccal a mélységbe tekintve, kellett a sziklahasadékokon leereszkednünk; többnyire kezeinkkel tartózkodtunk, míg lábaink alkalmas támpont után tapogatóztak. Útunkat rövidíteni szándékozván, az öt tó alatti sziklaoldalon egy veszélyes kőfolyásra ültünk és úgy csúszunk le s onnan gyönyörű holdvilágos este a Tarpatak völgyén és regényes fenyvesen át, kilenc óra felé tátrafüredi szállásunkra érkeztünk. Itt fényes vacsorával várt a jószívű vendéglősné s az egész fürdő társaság. Senki sem akará elhinni merényünket, hogy kalauz nélkül a Lomnicon jártunk volna, míg részletekbe nem bocsátkozánk. De bezzeg lőn aztán bámulás és dicsérése a bátor erdélyi ifjaknak.

¹³² Mateóc (Matejovce)

Névmutató

Altenstein, Karl Freiherr von

(1770-1840) porosz pénzügy-, illetve kultuszminiszter, 109

Ángyán János

(1766-1846) pedagógiai szakíró, tanár, református lelkész., 76

Arany János

(1817-1882) költő, az Akadémiai főtítkára, 7, 53, 54, 67

Arany Juliska (Széll Kálmánné)

(1841-1865), 7

Arany László

(1844-1898) költő, 71

Argay János

a Pesti Evangélikus Gimnázium tanára, 24

Arndt, Julius

német matematika- és testnevelő tanár, Gáspár János berlini ismerőse. 1844 és 1847 között Erdélyben tartózkodott, 81

Aspée, Johannes de l'

(1783-1825) svájci pedagógus, Pestalozzi követője, 108

Ausfeld

a schnepfenthali nevelőintézet igazgatója, 87

Baczó Gábor, vetési

(1820-1891) a Zilahi Református Kollégium tanára), 38

Bajza József

(1804-1858) költő, kritikus, szerkesztő, politikus, az Akadémia tagja. A reformkori irodalmi élet egyik vezéralakja., 6, 7, 13, 37, 78, 85

Ballagi (Bloch) Mór

(1815-1891) bölcsészdoktor, evangélikus gimnáziumi tanár, lapszerkesztő, 57

Bánffy Katalin

(1812?-1886). Lásd báró Kemény Istvánné

Bánffy László br.

(1795-1840) országgyűlési követ, az Erdélyi Múzeum gondolatának egyik megfogalmazója, 5

Bánó Miklós, lucskai

(1818-1877), 13

Barabás Miklós, markosfalvi

(1810-1898) festő, 72

Bárándy János

(1788-1854) statisztikus, publicista, 12

Baráth Ferenc

(1844-1904) református gimnáziumi tanár, tankönyvíró, 64

Basedow, Johann Bernhard

(1724-1790) a filantropista pedagógiai irányzat legjelentősebb képviselője, 104

Benecke, Georg Friedrich

(1762-1844) germanista, a göttingeni egyetem filozófia professzora., 78, 119

Berde Áron

(1819-1892) jogász, egyetemi tanár, az Akadémia tagja. A Természetbarát társszerkesztője, 22, 79, 83, 85

Beregszászi (Nagy) Pál

(1750?-1828) bölcsészdoktor, sárospataki tanár, nyelvész, 16

Bertoni Florián

(1734-1810) pálos szerzetes, hittudós, történész, 31

Berzsenyi Dániel, egyházas-nagyberzsenyi

(1776-1836) költő, 12

Bethlen Ádám, bethleni gr.

(1790-1863), 13

Bethlen Ferenc gróf

(1801-1875), 86

Bethlen Gábor

(1580-1629) Erdély fejedelme (1613-1629). A gyulafehérvár-nagyenyei kollégium megalapítója., 74

Bethlen János gr.

(1792-1851) politikus, 1848-as szabadságharcos, 5

Blaschnek Sámuel Benjámín

(? -1854) kartográfus, 26, 77

Blochmann, Karl Julius

(1786-1855) német pedagógus, Pestalozzi követője, 80, 109, 110

Bocskai János

Gáspár János osztálytanítója a Nagyenyei Kollégiumban. 1825-ben volt uo. végzős diák, 75

Bodola Sámuel, zágoni

(1790-1866) református püspök, királyi tanácsos, enyedi professzor, 38

Bogdán Julianna

(1820-1887) Gáspár János felesége, 7, 84

Bogdán Lajos

(?-1827) csombordi gazdatiszt, Bogdán Julianna édesapja, 84

Bogdán Lajos, ifj.

(1821-1883) földbirtokos, a Nagyenyei Kollégium gondnoka. Gáspár János sógora, 35

Borbély család

Lásd Borbély Lajos, 84

Borbély Lajos

(1816 -1872) tiszaroffi földbirtokos, 1848-49-ben országgyűlési képviselő, Gáspár János társa a Berlini Egyetemen, 81

Bormann, Karl

(1802-1892) német tankönyvíró, tanfelügyelő, 78

br. Kemény Simonné gr. széki Teleki Anna

Kemény Zsigmond nevelőanyja, 5, 75

Brassai Sámuel

(1800-1897) polihisztor, egyetemi tanár, az Akadémia tagja, a kolozsvári Vasárnapi Újság szerkesztője, 6, 27, 32, 82, 122

Brougham, Henry, Lord

(1778-1868) angol politikus, író, 97

Brunswick Teréz, korompai gróf

(1775-1861) a magyar nevelés egyik kiemelkedő alakja, 110

Budai Ferenc

(1760-1802) evangélikus lelkész, 13

Buss, Johann Christoph

svájci könyvkötő, tanító és zeneigazgató, Pestalozzi munkatársa, 105

Bürstenbinder, Karl Adolf Julius

(1810-1845) filozófus, tanár, 79

Campe, Joachim Heinrich

(1746-1818) német pedagógus, a felvilágosodás kori német pedagógia kiemelkedő alakja, 6, 75

Cipariu, Timotei

(1805-1887) erdélyi román filológus, 31

Colombo, Cristoforo

(1451-1506). Lásd Columbus

Curtmann, Wilhelm Johann Georg

(1802-1871) német pedagógus, ifjúsági író, 6, 88, 119

Csengery Antal

(1822-1880) az MTA másodelnöke, 60, 64

Csorja Ferenc

(1782 -1843) Gáspár János tanára a Nagyenyei Kollégiumban, 75

Deák Ferenc, kehidai

(1803-1876) 1848-as belügyminiszter, a „Haza bölcse”, 60

Deme Klára

Gáspár János édesanyja, 73

Denzel, Bernhard Gottlieb

(1773-1838) német pedagógus, 119

Dielitz, Gabriel Maria Theodor

(1810-1869) pedagógus, író, a Berlii Királyi Reáliskola igazgatója, 78

Dienes Gábor

a Természettudományi Társulat tagja, baracskai föld-birtokos, 85

Diesterweg, Adolf Friedrich Wilhelm

(1790-1866) német pedagógus, a Berlii Tanítóképző igazgatója, a modern német pedagógia megteremtője, 6, 7, 78, 79, 81, 86, 87, 93, 97, 107, 109, 115, 119, 120

Dittes, Friedrich

(1829-1896) német pedagógus, író, 127

Dove, Heinrich Wilhelm

(1803-1879) német fizikus, a Berlii Egyetem tanára, 78

Ehrenberg, Christian Gottfried

(1795-1876) természetbúvár, a Berlii Egyetem tanára, 78

Elischer József

(1843-1910?) tankerületi főigazgató, 70

Emich Gusztáv

(1814-1869) könyvkiadó és könyvkereskedő, 38

Eötvös József, báró

(1813-1871) regényíró, politikus, államférfi, a kötelező magyar népiskolai oktatás megteremtője, 7, 13, 59, 60, 61, 62, 85, 90, 124

Erk, Friedrich Albert

(1809-1878) iskolaigazgató, daloskönyvek kiadója és szerkesztője, 79

Esterházy Pál herceg

(1786-1866), 110

Farzadi Józsa

(1761-1820) evangélikus lelkész, tankönyvíró. Lásd Józsa János

Farnos Dezső

(1860-1924) irodalmár, Petőfi-kutató. Gáspár János veje, 70

Farnos Elek, zilahi

(?-1879) kataszteri kerületi felügyelő, 70

Farnos Károly

(?-1855) mérnök, kancelláriai tisztviselő, 1837-től enyedi tanár, 75

Fáy András, fáji

(1786-1864) író, politikus, 13, 117

Fekete Mihály

(1820-1871) költő, író, nagyenyedi tanító. A Csemegék egyik munkatársa, 35, 52, 58, 83

Fellenberg, Philipp Emmanuel

(1771-1844) svájci pedagógus, Pestalozzi követője, 105, 111, 114

Fényes Elek

(1807-1876) statisztikus, az Akadémia tagja, 12, 77

Fichte, Johann Gottlieb

(1762-1814) német filozófus, 108, 119

Finály Henrik

(1825-1898) filológus, egyetemi tanár, szótárszerkesztő. Az Akadémia levelező tagja, 7, 86

Fogarassy János

(1801-1848) az Akadémia tagja, nyelvész, szótáríró. Lásd Fogarasi János

Francke, August Hermann

(1663-1727) a hallei Árvaintézet megalapítója. Lásd Franke-féle Árvaintézet

Friebeisz István

(1822-1890) a Délibáb naptár szerkesztője, 88

Frigyes Vilmos, III.

(1770-1840) porosz király, 108

Gabler

a Berlii Tanítóképző tanára, 79

Galgóczy Gábor, sajjógalgóczy és ecseri

(1821-1857/60) ügyvéd, nyelvész, 64

Garay János

(1812-1853) költő, az Akadémia levelező tagja, a Kisfaludy Társaság tagja, 13

Gáspár Albert

(1821-1909) református lelkész, Gáspár János öccse, 75

Gáspár Andor (Endre)

(1852-1863), 55

Gáspár Karolina (Szentgyörgyi Mózesné)

(1828-1904) Gáspár János húga, 75

Gáspár Zoltán

(1853-1863), 55

Geibel Károly

német származású pesti könyvkereskedő a XIX. században, 14, 15, 17

Georgens, J. Daniel

(1823-1886) német pedagógus, nevelőintézeti igazgató, 87

Gerenday József

(1814-1862) orvosdoktor, egyetemi tanár a Fűvészkert igazgatója, 85

Gerliczy család,

aranyi és szent-gerlicei, báró, 24

Gneist, Rudolf

(1816-1895) német jogász és politikus, a porosz oktatási reform egyik kidolgozója. A Berliini Egyetemen Gáspár János tanára, 78

Goethe, Johann Wolfgang

(1749-1832), 39, 104

Güll, Friedrich Wilhelm

(1812-1879) német gyermekdalköltő, 83

Gyergyai Ferenc, kissolymosi

(1799-1888) erdélyi országrészi követ, hegedűművész, 70

Gyulai Pál

(1826-1909) irodalomtörténész, költő és prózaíró, egyetemi tanár, kritikus, az Akadémia tagja, 4, 6, 7, 28, 29, 39, 53, 54, 64, 81, 83, 86

Haan Lajos

(1818-1891) evangélikus lelkész, az Akadémia levelező tagja. Gáspár János társa a Berliini Egyetemen, 79

Harnisch, Wilhelm Heinrich

(1787-1864) német pedagógus, Pestalozzi követője, 81, 109

Hase, Karl August

(1800-1890) a Jénai Egyetem professzora, 81

Haynau, Julius Jakob, lovag

(1786-1853) osztrák tábornagy, 85

Hegedűs Lajos

(1823?-1893) gerendi református lelkész, a nagyenyedi egyházmegye esperese, 69

Hegedűs Sámuel

(1781-1844) egyházi író, református lelkész, az Akadémia levelező tagja. A Nagyenyedi Kollégium rektora, 74

Hentschel, Ernst Julius

(1804-1875) a weissenfeli Tanítóképző tanára, 81

Herbart, Johann Friedrich

(1776-1841) német filozófus, pszichológus, pedagógus, 119

Herder, Johann Gottfried

(1744-1803) német író, teológus, filozófus, 104

Herepei Károly

(1802-1871) református lelkész, az Akadémia levelező tagja, a Nagyenyedi Kollégium tanára és igazgatója, 75

Hetényi János

(1786-1853) evangélikus lelkész, az Akadémia tagja, 117

Hey, Wilhelm

(1790-1854) német meseköltő, 83

Hiecke, Robert Heinrich

(1805-1861) német tankönyvíró, 37

Hintze

német pedagógus, 79

Hofer, Edmund

(1819-1882) német novellaíró, filológus, 15

Hoffmann, Theodor

(1807-1890) hamburgi iskolaigazgató, 87, 88

Horárik János

(1808-1864), 24

Horváth Samu

(1812-1893) evangélikus lelkész, tanító, 34

Hunyady Károly

(1824?-?) 1849. I-tól főhadnagy a 67. honvédszászlóaljban, 35

Imre József

(1851-1933) egyetemi tanár, felsőházi tag, 64

Imre Sándor

(1820-1903) Az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, 64

Ingerslev, Christian Frederik

(1803-1868) német-latin iskolai szótárak szerkesztője, 41, 44, 86

Jacobi, Johann Georg

(1740-1814) költő, lapkiadó, filozófus, 104

Jacotot, Jean-Joseph

(1770-1840) francia pedagógus, 80

Jakab Elek

(1820-1897) történész, levéltáros, 48, 51

Jancsó Ádám

(1817-?) kecskeméti tanár, Gáspár János társa a Berliini Egyetemen, 79
jogász, 10, 35

Jancsó József

(1821-1873) Gáspár János tanártársa Kolozsvárt és később a Nagyenyedi Kollégiumban, 34, 85, 89

Jánosi Ferenc, fojfalvi

(1819-1879) igazságügyminisztériumi titkár, vegyész, a Szabadságharc alatt Irinyivel puskaport gyártott, 21, 34

Jean Paul (Richter, Johann Paul Friedrich)

(1763-1825) német író, publicista, esztéta, 117

Jókai Mór

(1825-1904), 5

Józsa János

(1761-1820) ev. lelkész, pedagógus, tankönyvíró. Farczadi Józsa János, 95

Judae, Karl

(1807-1854) a berliini Andreas polgári gimnázium igazgatója, 80

Jullien, Marc-Antoine

(1775-1848) francia író, politikus, 109

Kacskovics Lajos

(1806-1892) gazdasági- és pedagógiai író, 1848-as képviselő, 13

Kalisch, Ernst Wilhelm

(1793-?) a Berliini Tanítóképző tanára, Pestalozzi követője, 78, 109

Kállay Ferenc

(1790-1861) hadbíró, történetíró, 36

Kanya Pál

(1794-1876) ev. gimnáziumi tanár, István fhg nevelője, 24

Karácsoni Guidó

(1817-1885) cs. és kir. kamarás, alapítványtevő, 13

Kasthofer, Rosette

(1779-1857) iskolaigazgató, Niederer felesége, 105

Katalin, II. (Nagy)

(1729-1796) orosz cárnő, 27

Kawerau, Friedrich Theodor

(1789-1844) tanítóképző igazgató, 109

Kazinczy Ferenc, kazinczi

(1759-1830) irodalmár, a magyar nyelvújítás elindítója, 13

Kehr, Karl

(1830-1885) német pedagógus, a Gothai Szeminárium igazgató-tanára, 87

Kemény Dénes, báró

(1803-1849) erdélyi országgyűlési követ, 1848-as államtitkár, Wesselényi Miklós barátja, 5, 75

Kemény Zsigmond, báró

(1814-1875) író, publicista, politikus, az Akadémia levelező tagja, 5, 75

Kerekes Sámuel

(? -1800) a magyar nyelv tanára a bécsi Tereziánumban, 16

Kis János

(1770-1846) evangélikus szuperintendens, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, 13

Kiss Ferenc

(1816-1887) református lelkész, teológiai tanár. Gáspár János társa a Berliini Egyetemen, 79

Klamarik János, dr.

(1832-1898) államtitkár, tankerületi főigazgató, 70

Klopstock, Friedrich Gottlieb

(1724-1803) német költő, 104

Koberstein, Karl August

(1797-1870) német irodalomtörténész, a Berliini Egyetem professzora, 81

Kócsi Károly

(1829-1871) református főgimnáziumi igazgató, tanár. A Kolozsvári Református Főgimnáziumban Gáspár János tanártársa, 86

Kossuth Lajos

(1802-1894) forradalmár, politikus, Magyarország kormányzója, 5, 6, 13, 34, 77

Kotzebue, August Friedrich

(1761-1819) német vígjátékíró, 75

Kovács Gyula

(1815-1873) természettudós, muzeológus, az Akadémia levelező tagja., 85

Kovács József

(1764 -1837) a Nagyenyedi Kollégium matematika-fizika professzora, 75

Kovács Péter

Gáspár János gyermekkorában a torockószentgyörgyi unitárius iskola rektora, 73

Kovács S[ebestyén] Endre

(1814-1878) sebészorvos, egyetemi tanár, 1849-től a Rókus Kórház főorvosa, 85

Kovácsi Antal

(1820-1892) unitárius főgimnáziumi tanár, tankönyvíró, 6, 79, 82, 85

Köhler, Reinhold

(1830-1892) német irodalomtörténész, a Weimari Nagyhercegi Könyvtár könyvtárosa, 87

Kölcsey Ferenc, kölcsi

(1790-1838) költő, 5, 12

Kresznerics Ferenc

(1766-1832) bölcseleti doktor, római katolikus plébános, az Akadémia levelező tagja, 16

Kriza János

(1811-1875) unitárius püspök, népdalgyűjtő, az Akadémia levelező tagja, 7, 38, 39, 63, 83

Krúsi, Hermann

(1775-1844) Pestalozzi tanítványa és munkatársa, 103, 105

Kunth, Karl Sigmund

(1788-1850) német botanikus, a Berliini Egyetem tanára, 78

Laukhardt

weimari tanfelügyelő, 87

Lázár Kálmán, szárhegyi gróf

(1827-1874) természettudós, 64

Lengyel Zsigmond

(1815-1887) debreceni református gimnáziumi tanár, 79

Lenz

schnepfenthali nevelőintézet tanára, 87

Lévay József

(1825-1918) költő, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, 38

Lichtenstein, Martin Heinrich

(1780-1857) német zoológus, 78

Link, Heinrich Friedrich

(1767-1852) a Berliini Egyetemen a botanika és a kémia professzora, 78

Lipót, II.

(1747-1792) osztrák császár és magyar király, 104

List, Friedrich

(1789-1846) német közgazdasági író, 13

Lisznayai (Damó) Kálmán

(1823-1863) költő, 36

Liszt Ferenc

(1811-1886) zeneszerző, zongoraművész, 6, 13, 21, 79

Locke, John

(1632-1704) angol filozófus, közgazdász. Pedagógiai nézeteit a Gondolatok a nevelésről című 1693-ban megjelent művében fejtette ki, 76

Lőrincz Endre

1826-1848) a Kolozsvári Református Kollégium hallgatója, az erdélyi irodalmi népiesség egyik tehetséges úttörője, 81

Lőwenstein, Rudolf

(1819-?) német ifjúsági író, 83

Luden, Heinrich

(1810-1847) német történész, 81

Lukács Móricz, vizmai

(1812-1881) a Kisfaludy Társaság elnöke, 13

Lüben, August L.

(1804-1874) merseburgi német pedagógus, a Paedagogisches Jahresbericht szerkesztője, 81, 87

Magnus, Heinrich Gustav

(1802-1870) a Berliini Egyetemen a fizika és a technológia professzora, 78

Mannó Alajos

(1816-1846) gyógyszerész, vegyész, 12

Mártonfi Zsigmond

(1819 -?) a Szabadságharcban 1849. I. 10-tól a 67. zászlóalj parancsnoka, 35

Massmann, Hans Ferdinand

(1797-1874) német germanista, a testneveléstudomány megalapítója, 101

Mátray Gábor

(1797-1875) királyi tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának nyugalmazott őre, az Akadémia levelező tagja, lapszerkesztő, 5

Mayer János

szepesi nagykereskedő Londonban, 80

Meier

lübecki tanár, 87

Menges

a Köpenicki Tanítóképző tanára, tankönyvíró, 88

Mentovich Ferenc

(1819-1879) költő, természettudós, filozófus. A Nagyenyedi Kollégium diákja, a Nagykovácsi Gimnázium és a Marosvásárhelyi Kollégium tanára, 6, 34, 35, 48, 77, 78

Menzel

a Köpenicki Tanítóképző tanára, tankönyvíró, 88

Merget, Johann Friedrich

(1801-1877) pedagógus, a berlini Királyi Tanítóképző igazgatója, 78

Mikes Benedek, zabolai gróf

(1819-1878), 36

Mikes Miklós, zabolai gróf

(1841-1893), 28

Mikó Imre, gróf

(1805-1876), 48, 51, 60

Mitscherlich, Carl Gustav

(1805-1871) a Berlini Egyetem gyógyszerészettan professzora, 78

Molnár András

nagyenyedi diák. 1825-ben volt senior. Gáspár Jánosnak volt osztálytanítója, 74

Mundt, Theodor

(1808-1861) német író, a Berlini Egyetem tanára, könyvtáros, 80, 86, 87

Mühlbach, Luise (Klara Mundt)

(1814-1873) német író, 80

Müller, Johannes

(1801-1884) természettudós, a Berlini Egyetem fiziológia professzora, 78

Nádasdy Tamás, gróf

(1837-1856) Gyulai Pál tanítványa, 86

Näf, Joseph

(1822-1881) tanár, történész, 105

Nágorszky Bódognó

1847-ben jelent meg „A nőnem erkölcstana” című műve, 24

Nagy Péter

(1819-1884) református püspök, természettudós, 55, 79

Nahlik Zoltán

(1926-) neveléstörténész, 6

Napoleon, Bonaparte

(1769-1821) francia császár, 107, 109

Neander, Johann August Wilhelm

(1789-1850) német egyháztörténész, a Berlini Egyetem professzora, 78

Nendtvich Károly

(1811-1892) orvos-kémikus, egyetemi tanár. A Természettudományi Társulat egyik megszervezője, 85

Niederer, Johannes von Lutzenberg

(1779-1843) evangélikus lelkész, Pestalozzi tanítványa, 105, 111

Niemeyer, August Hermann

(1754-1828) német pedagógus, a Hallei egyetem rektora, 80

Nösselt

(1781-1850) német pedagógus, történelemtanár, 80

Pablašek, Matthias

(1810-1883) pedagógus, könyvtáros, 78

Pauer Sándor Lipót

(1796-1858) a Természettudományi Társulat tagja, a József Ipartanoda tanára, 85

Pécze József, péczeli

(1789-1849) református főiskolai tanár, az Akadémia tagja, 13

Peregriny Elek

(1812-1886) pedagógus, egyetemi tanár, az Akadémia l. tagja, 79

Pertz, Georg Heinrich

(1795-1876) történész, a Berlini Egyetem könyvtárosa, 80

Pestalozzi, Johann Heinrich

(1746-1827) svájci pedagógus, a neveléstörténet egyik legnagyobb alakja, 6, 81, 86, 93, 94, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123

Petőczy Salamon János

(1799-1855) zoológus, a magyar ornitológia megalapítója, az Akadémia levelező tagja, a magyarországi állatvédelem első hirdetője, 85

Péterfi Albert

(1800-1850) református lelkész, a Nagyenyedi Kollégium tanára, 75

Péterfi László

(1788-1848) a Nagyenyedi Kollégium tanára, 75

Petermann, Julius Heinrich

(1801-1876) orientalista, a Berlini Egyetemen a keleti nyelvek és irodalom tanára, 86

Polko, Elise (írói név) Vogel

(1823-1899) német író, 80

Prange, W.

(1810-?) német pedagógus, tanítóképző igazgató, 81

Raffelsperger Ferenc

(1793-1861) postatiszt, kartográfus. Először sokszorosított nyomdai úton térképeket, 12

Ramsauer, Johannes R.

(1790-1848) svájci pedagógus, Pestalozzi követője, 105, 110

Ranke, Leopold von

(1795-1886) német történész, a Berlini Egyetem professzora, 86

Raumer, Karl Georg

(1783-1865) német pedagógus, 86

Régeni István

(1813-?) főgimnáziumi tanár, nevelő, szótárszerkesztő, 30, 36, 45

Renan, Ernest

(1823-1892) francia vallásfilozófus, író, orientalista, 124

Réthy Mihály

(1810-1875) színész, 24

Révész Bálint

(1816-1891) református püspök, 79

Richter, Ämilius Ludwig

(1808-1864) a Berliini Egyetem egyházjog professzora, 88

Riedel, Adolf Friedrich Johann

(1809-1872) a Berliini Egyetem professzora, 78

Rill József

(1839-?) pedagógus, lapszerkesztő, 66

Ritter, Karl

(1779-1859) földrajztudós, a Berliini Egyetem tanára, 78

Rochow, Friedrich Eberhard, Freiherr von

(1732-1805) pedagógus, 104

Ronalds, Edmund

(1819-1889) angol kémikus, Gáspár János társa a Berliini Egyetemen, 80

Rose, Gustav

(1798-1873) a Berliini Egyetem ásványtani intézetének vezetője, 78

Rost, Valentin Christian Friedrich

(1790-1862) német pedagógus, filológus, 87

Rousseau, Jean-Jacques

(1712-1778) svájci író és filozófus, 6, 76, 102, 104, 109, 114, 116

Rudolphi, Karoline Christiane Louise

(1771-1832) német költőnő, 109

Rückert, Friedrich

(1788-1866) német költő, 83

Salamon József

(1790-1871) a Kolozsvári Nevelői Kör elnöke, 82

Salzmann, Christian Gotthilf

(1744-1844) teológus, pedagógus, emberbarát, 87

Sámi László

(1817-1881) Gáspár János kolozsvári tanártársa, 85

Sándor, I.

(1777-1825) orosz cár, 110

Sárváry Antal

(?-1896) ügyvéd, 13

Schedius Lajos János

(1768-1847) esztéta, nyelvész, kartográfus. az Akadémia tiszteletbeli tagja, 26, 77

Schiller, Friedrich

(1759-1796) német költő, drámaíró, 39, 81, 117

Schleiden, Matthias Jakob

(1804-1881) a Jénai Egyetem professzora, 81

Schmid, Joseph

(1785-1851) tanító, Pestalozzi tanítványa, 105, 111

Schmidl, Adolf

(1802-1863) műegyetemi tanár, barlangkutató, 134

Scholz

Boroszlóban (Breslau, ma Wrocław) tanító, 80, 109

Schulz

a Berliini Egyetem tanára, 78

Schulze, Adolf Moritz

(1808-1881) evangélikus teológus, pedagógus, 87

Schwarz, Fredrich Heinrich

(1766-1837) német teológus, pedagógus, 88

Seltzsam, Karl

német tankönyvíró, tanító, 80

Somlyai János

erdélyi főkormányászei tanácsos, 13

Steinacker Gusztáv

(1809-1877) evangélikus lelkész, az első német nyelvű leánynevelő intézet (Debrecen) létrehozója, 87

Stiehl, Anton Wilhelm Ferdinand

(1812-1878) német evangélikus teológus és pedagógus, a porosz kultuszminisztériumban a népiskolák és a tanítóképzés referense. A Regulativ egyik megalkotója, 86

Stieler, Adolf

(1775-1836) német geográfus, 12

Sükösd Sámuel

(1817-1849) református lelkész, író. Gáspár János nagyenyedi tanuló társa. Az 1848-49-es szabadságharcban a székely honvédek tábori papja, 32, 82

Sydow, Theodor Emil von

(1812-1873) német földrajztudós, térképész, 24, 82, 98

Szabó Ferenc

(?-1871) nagyenyedi tanár, majd tordai református lelkész, 21

Szabó János, váradi

(1783-1864) magánnevelő, Pestalozzi tanítványa, salétromgyári felügyelő, 13

Szabó József

(1822-1894) mineralógus, geológus, egyetemi tanár, 64, 85

Szabó Richard

(1820-1873) novellaíró. Lásd Székely

Szász Domokos, szemerjai

(1838-1899) református püspök, 70

Szász Juliánna (Horváth Sámuelné)

(1826-1905), 40

Szász Károly, id.

(1798-1853) jogász, természettudós, politikus, az Akadémia tagja. Az első felelős magyar minisztérium közoktatásügyi államtitkára, Eötvös lemondása után vezetője, 5, 13, 15, 35, 74, 75, 76, 77

Szász Károly, szemerjai

(1829-1905) református püspök, költő, műfordító, 70

Szász Paula

Szász Károly (1829-1905) felesége, 34

Szathmáry Károly, péterfalvi

(1831-1891) író, lapszerkesztő, 60

Szeberényi Gusztáv

(1816-1890) békéscsabai evangélikus lelkész, bányakerületi szuprens, 26

Széchenyi Béla, gróf

(1837-1918) régész, történész, földrajztudós. Széchenyi István fia, 86

Széchenyi István, gróf

(1790-1860), 5, 117

Székács József

(1809-1876) ev. szuperintendens, Akadémia tb. tagja, költő, 13, 24, 26

Szemere Bertalan

(1812-1869) politikus, 1848-49-ben belügyminiszter, majd miniszterelnök, 13, 95

Szendrey Júlia

(1828-1868), 62

Szente József

(1831-1891) író, lapszerkesztő, 86

Szeremlei Gábor

(1807-1867) bölceleti doktor, teológiai tanár, 13

Szilágyi Miklós

(?-1863 körül) orvos, tanár, 93

Szilágyi Sándor

(1827-1899) történész, az Akadémia tagja, 36

Szilágyi Virgil

(1824-1892) ügyvéd, jogtudós, 38

Szilassy János

(1795-1859) filozófiai és pedagógiai író, az Akadémia tagja, egyetemi tanár, 76

Szily Kálmán, nagyszigeti

(1838-1924) az Akadémia tagja, a Természettudományi Társulat elnöke, 64

Szőnyi Pál

(1808-1878) pedagógus, tankönyvíró, a Természettudományi Társulat elnöke, 7, 122

Takács János

(1813-1881) természettudós, a Természetbarát című lap szerkesztője, a Természettudományi Társulat titkára, az első országos távírda igazgatója, 22, 79, 80, 83

Tanárki (Tanárky)

Gáspár János kolozsvári tanártársa, 85

Tarczy Lajos

(1807-1881) főiskolai tanár, az Akadémia tagja, természettudós, 12

Tatay István

(1821-1888) evangélikus főiskolai igazgató, 80

Taubner Károly

(1809-?) evangélikus lelkész, tanár, az Akadémia levelező tagja, 13

Tavassy Lajos

(1814-1877) pedagógus, a Nevelési Emléklapok szerkesztője, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 32, 33, 80, 82

Teleki Domokos

(1810-1876) képviselő, főrendiházi tag, Wesselényi Miklós barátja, 13

Teleki Domokos, idősb, 81**Teleki Sándor**

(1821-1892) 1848-49-es honvédeztárs, író, 13, 79

Terray Károly

(1812-1881) a Losonci Református Tanítóképző Intézet igazgatója, 79

Thaulow, Gustav Ferdinand

(1817-1883) német filozófus, kieli egyetemi tanár, 88

Thilo, Wilhelm

(1802-1870) német pedagógus, a Berliini Tanítóképző Intézet igazgatója, Diesterweg veje, 86

Thorockzai család, gróf

Torockószentgyörgy földesurai, 73

Tiedemann, Heinrich Christian Wilhelm

(1812-?) pedagógus, 88

Tobler, Johann Georg

(1768-1840) német pedagógus, író, 105

Toldy Ferenc

(1805-1875) irodalomtörténész, kritikus, az Akadémia titkára, 6, 10, 14, 17, 18, 19, 26, 41, 43, 45, 46, 47, 78, 85

Tompa Mihály

(1817-1868) költő, református lelkész, 4, 7, 48, 51, 56, 62, 85

Török József

(1813-1894) orvos, tanár, természettudós, 79

Török Pál

(1808-1883) református püspök, a pesti református teológiai főiskola megalapítója, 13, 23

Trefort Ágoston

(1817-1888) kultuszminiszter, 70

Trendelenburg, Friedrich Adolf

(1802-1872) német filozófus, a Berliini Egyetem tanára, 78

Türk, Karl Christian Wilhelm von

(1774-1846) pedagógus, Pestalozzi tanítványa, 109, 115, 119

Ugron

Vajna Antal növendéke, Ugron István egyik fia, 80

Uhland, Ludwig

(1787-1862) német költő és germanista, 39

Urban, Karl

(1802-1877) osztrák tábornok, az 1848-49-es szabadságharcban az Erdélyben harcoló császári seregek főparancsnoka, 84

Vachott Sándor

1818-1861) ügyvéd, az Akadémia levelező tagja, 7, 85

Vachott Sándorné (ecsed) Csapó Márta)

(1832-1896) költőnő, 40

Vajda Péter

(1808-1846) evangélikus gimnáziumi tanár, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, 13

Vajna Antal

(1804-1876) nagyenyedi tanár, református gimnáziumi igazgató, 35, 80

Vass József

(1813-1873) rk. pap, klasszika-filológus, az Akadémia levelező tagja, 41, 43

Vatke, Wilhelm

(1806-1882) teológia professzor, 78

Veres László

(1816-1872) református tanítóképző-intézeti igazgató Debrecenben. Gáspár János társa a Berliini Egyetemen, 80

Viola József

(1770-1849) orvos, a moldvai fejedelem főorvosa, 15

Virnau János

1816. XII. 24.- 1872. III. 12.) református tanítóképző-intézeti igazgató Debrecenben. Gáspár János társa a Berliini Egyetemen, 85

Vogel, Eduard

(1829-1856) német Afrika-utazó, 80

Vogel, Johann Karl Christoph

(1795-1862) német pedagógus, 80

Voigt

(1786-1863) a Königsbergi Egyetem professzora, 86

Vörösmarty Mihály

(1800-1864) költő, drámaíró, az Akadémia tagja, 6, 13, 78

Waitz, Theodor

(1821-1864) marburgi egyetemi tanár, 87

Warga István

(1808-1876) pedagógus, az Akadémia levelező tagja. Az első óvónőképző intézet igazgatója, 76

Weber, Georg

(1808-?) német történész, 88

Weisz Miksa

pesti kereskedő, 41

Wesselényi Miklós, báró

(1796-1850) politikai író, az Akadémia levelező tagja, a magyarországi reformellenzék egyik vezetője, az erdélyi ellenzék vezére, 5, 75, 80, 117

Wetzel

a Köpenicki Tanítóképző igazgatója, 79, 88

Wichern, Johann Heinrich

(1808-1881) evangélikus misszionárius, a Rauhen Haus megalapítója, 88

Wieland, Christoph Martin

(1733-1813) német költő, 104

Wunschmann

a Berliini Tanítóképző tanára, 86

Zabel

a Nationalzeitung című német lap alapítója, 78

Zeller, Karl August

(1774-1846) pedagógus, 109

Zeyk József

(1836- ?) Gáspár János tanítványa, 6, 21

Zeyk József, id.

(1805-1852) erdélyi reformpolitikus, publicista, 5, 6, 75, 77

Zeyk Miklós

Zeyk Dániel kormánybiztos fia, Gáspár János tanítványa, 6, 75

Zeyk Miklós, id.

(1810-1854) tanár, természetbúvár, a Nagyeniedi Kollégium tanára, 75, 84

Zeyk Miklós, legidősb

(?-1850) természettudós, a magyar gyorsírás megalkotója, 76

Zinzendorf, Graf Karl Johann Christian von

(1739-1813), 104

Zoványi Samu

1822-ben végzett mint joghallgató a Nagyeniedi Kollégiumban. Gáspár János tanára volt, 75

Zschokke, Heinrich

(1771-1848) svájci író, politikus, lelkész, 114, 115